

Byzantina Symmeikta

Vol 25 (2015)

BYZANTINA SYMMEIKTA 25

Οι πόλεμοι μεταξύ του Νικηφόρου Φωκά και των Αράβων.

Κωνσταντίνος ΤΑΚΙΡΤΑΚΟΓΛΟΥ

doi: [10.12681/byzsym.1121](https://doi.org/10.12681/byzsym.1121)

Copyright © 2015

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

ΤΑΚΙΡΤΑΚΟΓΛΟΥ Κ. (2015). Οι πόλεμοι μεταξύ του Νικηφόρου Φωκά και των Αράβων. *Byzantina Symmeikta*, 25, 57-114. <https://doi.org/10.12681/byzsym.1121>

INSTITUTE OF HISTORICAL RESEARCH
SECTION OF BYZANTINE RESEARCH
NATIONAL HELLENIC RESEARCH FOUNDATION

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΕΘΝΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΡΕΥΝΩΝ

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΣΥΜΜΕΙΚΤΑ

BYZANTINA SYMMEIKTA

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Α. ΤΑΚΙΡΤΑΚΟΓΛΟΥ

ΟΙ ΠΟΛΕΜΟΙ ΜΕΤΑΞΥ ΤΟΥ ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΦΩΚΑ ΚΑΙ ΤΩΝ ΑΡΑΒΩΝ

ΑΘΗΝΑ • 2015 • ATHENS

ΟΙ ΠΟΛΕΜΟΙ ΜΕΤΑΞΥ ΤΟΥ ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΦΩΚΑ ΚΑΙ ΤΩΝ ΑΡΑΒΩΝ

Οι πρώτες επιτυχίες του Νικηφόρου

Γεγονός είναι ότι ο Νικηφόρος Φωκάς, πριν ακόμη ανέλθει στον βυζαντινό θρόνο, υπήρξε εξαιρετικά δημοφιλής ανάμεσα στους Βυζαντινούς. Το ότι ο Νικηφόρος κατόρθωσε να ξεχωρίσει από πλειάδα άλλων στρατιωτικών, οι περισσότεροι εκ των οποίων ανήκαν σε μεγάλες αριστοκρατικές οικογένειες της Μικράς Ασίας, όπως άλλωστε και ο ίδιος¹, το όφειλε πρωτίστως στην επιτυχία του να επαναφέρει στους κόλπους της αυτοκρατορίας την Κρήτη. Το μεγαλύτερο νησί του Αιγαίου είχε κατακτηθεί από τους Άραβες του Abū Ḥafṣ ‘Umar bn Shu‘ayb al-Ballūṭi περίπου ενάμισυ αιώνα πριν² και το εμιράτο της Κρήτης είχε κατορθώσει να αντι-

1. Ο Νικηφόρος Φωκάς αντιπροσώπευε, περισσότερο από όλους, τις αξίες και τα ιδανικά της βυζαντινής επαρχιακής στρατιωτικής αριστοκρατίας, όπως αυτά διαμορφώθηκαν κατά τον 10ο αιώνα, βλ. Α. ΚΑΖΗΔΑΝ, *The Aristocracy and the Imperial Ideal*, στο: Μ. ΑΝΓΟΛΔ (ed.), *The Byzantine Aristocracy IX to XIII Centuries*, Oxford 1984, 43-58, κυρίως 47-8. Πολύ ενδιαφέρον το άρθρο της R. ΜΟΡΡΙΣ, *The two faces of Nikephoros Phocas*, *BMGS* 12 (1980), 83-115, που πραγματεύεται την εικόνα του Νικηφόρου στις βυζαντινές πηγές. Βλ. και Θ. ΔΕΤΟΡΑΚΗΣ, *Ὁ Νικηφόρος Φωκάς στήν ἱστορία καί στή λογοτεχνία, Παλίμψηστον*, τεύχ. 9/10 Παράρτημα, Δεκ. 1989-Ιούν. 1990, 127-149.

2. Η βιβλιογραφία τόσο περί της αραβικής κατάκτησης της Κρήτης, όσο και περί της ανακατάληψής της, είναι εκτενέστατη· βλ. ενδεικτικά, μεταξύ άλλων, Ε. W. ΒΡΟΟΚΣ, *The Arab Occupation of Crete*, *English Historical Review* 28 (1913), 431-444. Α. Α. ΒΑΣΙΛΙΕΥ, *Byzance et les Arabes. Tome I. La dynastie d'Amorium (820-867)*, Bruxelles 1935, 49-61. Ν. Μ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΚΗΣ, *Ζητήματά τινα τῆς κατακτῆσεως τῆς Κρήτης ὑπὸ τῶν Ἀράβων, Κρητικὰ Χρονικὰ* 15-16 (1961-1962) [=Πεπραγμένα Ἀ΄ Διεθνoῦς Κρητολογικοῦ Συνεδρίου], τεύχ. Β΄, 9-41. V. ΧΡΗΣΤΙΔΗΣ, *The conquest of Crete by the Arabs (ca. 824). A turning point in the struggle between Byzantium and Islam*, Αθήνα 1984. D. ΤΣΟΥΓΑΡΑΚΗΣ, *Byzantine Crete. From*

σταθεί με επιτυχία σε αρκετές βυζαντινές εκστρατείες³. Η σημασία της κατάκτησης της Κρήτης από τους Άραβες γίνεται καλύτερα κατανοητή από το γεγονός ότι ο Β. Χρηστίδης την θεωρεί αφετηρία της περιόδου που ο ίδιος ονομάζει περίοδο της «αραβικής θαλασσοκρατίας» (824-6-965)⁴. Καθ' όλη τη διάρκεια αυτών των δύο αιώνων, η Κρήτη έπαιξε τον ρόλο της ναυτικής βάσης για αραβικές επιχειρήσεις σε όλη την Ανατολική Μεσόγειο. Οι θαλάσσιοι οδοί του Αιγαίου είχαν πάψει να είναι ασφαλείς για τους Βυζαντινούς, ενώ ο φόβος των αραβικών καταδρομών οδήγησε τους πληθυσμούς πολλών μικρών νησιών να τα εγκαταλείψουν, αφήνοντας τα έτσι να χρησιμοποιηθούν από τους Σαρακηνούς ως ορμητήρια για επιχειρήσεις εναντίον του βυζαντινού, κυρίως εμπορικού, στόλου. Την αντιμετώπιση ενός μεμονωμένου αραβικού πειρατικού πλοίου⁵ που

the 5th Century to the Venetian Conquest, Αθήνα 1988, 30-41. Μ. ΚΡΕΜΠ, *Arabisches Kreta. Das Emirat der Andalusier*, Frankfurt 1995. Ν. ΓΙΟΥΡΤΑΚΗΣ, «Άκρωτηριώ τῷ Χάρακι»: Αρχικές παρατηρήσεις για το σημείο απόβασης των Αράβων του Abū Ḥafṣ Omar στην Κρήτη, *Graeco-Arabica* 11 (2011), 73-95. Στην επιτυχία της αραβικής κατάκτησης της Κρήτης είχε συντελέσει σε μεγάλο βαθμό η καταστροφή του βυζαντινού στόλου κατά τη διάρκεια της επανάστασης του Θωμά του Σλάβου (821-3), βλ. V. CHRISTIDES, *Arab-Byzantine Struggle in the Sea: Naval Tactics (7th-11th c. A.D): Theory and Practice*, στο: Y. Y. AL-HIL – V. CHRISTIDES (ed.), *Aspects of Arab Seafaring. An Attempt to fill in the Gaps of Maritime History*, Αθήνα 2002, 87-106, κυρίως 99. Τ. C. LOUNGHIS, *Byzantium in the Eastern Mediterranean: Safeguarding East Roman identity (407-1204)* [Cyprus Research Center. Texts and Studies in the History of Cyprus LXIII], Nicosia 2010, 83-85.

3. Για τις βυζαντινές απόπειρες ανακατάληψης της Κρήτης βλ. Θ. ΔΕΤΟΡΑΚΗΣ, *Ίστορία της Κρήτης*, Ηράκλειο 1990, 147-149. C. ΜΑΚΡΥΠΟΥΛΙΑΣ, *Byzantine Expeditions against the Emirate of Crete c. 825-949*, *Graeco-Arabica* 7-8 (2000), 347-362. V. CHRISTIDES, *The Cycle of the Arab-Byzantine Struggle in Crete (ca 824/6-961 AD) in the Illuminated Manuscript of Skylitzes*, *Graeco-Arabica* 11 (2011), 35-37. P. ΥΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Quelques "à côté" des expéditions byzantines contre l'émirat de Crète en 911 et 949*, *Graeco-Arabica* 11 (2011), 135-164.

4. CHRISTIDES, *Arab-Byzantine Struggle*, 91.

5. Πρέπει να αναφερθεί ότι δεν γίνεται πλέον αποδεκτή η παλαιότερα διαδεδομένη άποψη που ήθελε τους Άραβες της Κρήτης απλούς πειρατές και τη νήσο «άντρο πειρατών», βλ. V. CHRISTIDES, *The raids of the Moslems of Crete in the Aegean Sea. Piracy and Conquest*, *Byz* 51 (1981), 76-111. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The Conquest of Crete*, 38-9 και πβλ. Ν. Α. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, *Ὁ βίος τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου Κυθήρων (10ος αἰ.)*, *Πρακτικά Γ' Πανιωνίου Συνεδρίου (23-29 Σεπτ. 1965)*, τ. 1, Αθήνα 1967, 264-291, κυρίως 273-4, και G. C. MILES, *A provisional reconstruction of the Genealogy of the Arab Emirs of Crete*, *Κρητικά Χρονικά* 15-16 (1961-

ενέδρευε στα Κύθηρα για παράδειγμα αφηγείται εκτενώς ο ανώνυμος βιογράφος του Αγίου Θεοδώρου Κυθήρων⁶.

Χάρη πάντως στην επιμονή του Ιωσήφ Βρίγγα, το 960, οργανώθηκε νέα εκστρατεία εναντίον της Κρήτης και με την προτροπή αυτού του ευνούχου ο Ρωμανός Β΄ διόρισε αρχιστράτηγο της όλης επιχείρησης τον Νικηφόρο Φωκά⁷. Τα στρατεύματα των Βυζαντινών, τα οποία έλαβαν

1962) [=Πεπραγμένα Α΄ Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου], τεύχ. Β΄, 59-73. Αντίθετα η Κρήτη διαδραμάτισε τον ίδιο, τηρουμένων των αναλογιών, στρατηγικό ρόλο που είχε αιώνες αργότερα για τη Ναζιστική Γερμανία η ναυτική βάση της Lorient στη κατεχόμενη Γαλλία· εκεί ήταν το κέντρο επιχειρήσεων των γερμανικών υποβρυχίων, που είχαν στόχο τον αποκλεισμό της Μεγάλης Βρετανίας μέσω των συνεχών επιθέσεων στους εμπορικούς της στόλους. Σε αντίθεση μάλιστα με τα U-boats τα αραβικά shawānī (δρομώνες) είχαν τη δυνατότητα να προσβάλλουν περιοχές της ακτογραμμής με περιορισμένη άμυνα, με χαρακτηριστικό βέβαια παράδειγμα τη λεηλασία της Θεσσαλονίκης το 904.

6. ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ, Ὁ βίος τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου Κυθήρων, 287: *Μικρὸν δὲ ἀναστάντες ἀπ' αὐτῶν οἱ πλευστικοί, πρὸς τὸ ἕτερον μέρος τῆς νήσου εὗρον πλοῖον Ἀγαρηῶν... Οἱ καὶ ἀντέστησαν τῇ ρωμαϊκῇ πλευσίᾳ γενναίως, ἀλλὰ τῇ ὀρμῇ τοῦ πυρὸς ἠττήθησαν.* Ανάλογα παραδείγματα παρομοίων καταδρομικών επιθέσεων του αραβικού στόλου αναφέρονται συχνά σε αγιολογικά κείμενα, βλ. π.χ. στον βίο της Αγίας Θεοκτίστης, όπου μαρτυρείται αραβική επίθεση εναντίον της Λέσβου και της Πάρου: βλ. Ν. Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ, *Περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς ἑορτῆς τῆς Ἁγίας Θεοκτίστης τῆς Λεσβίας καὶ ἡ εἰσαγωγή τῆς ἑορτῆς τῆς εἰς τὸ ἑορτολόγιον, Χαριστήριον εἰς Ἀναστάσιον Κ. Ὁρλάνδον*, τ. 1, Αθήνα 1965, 108-116, ιδίως 109 [=ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Βυζαντινὰ καὶ Μεταβυζαντινά*, τεύχ. Α΄, Αθήνα 1978, 122-130], και Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Ὁ Βίος τῆς ὁσίας Θεοκτίστης τῆς Λεσβίας ὡς πηγὴ ἱστορικῆ, φιλολογικῆ καὶ ἀρχαιολογικῆ, στο: *Ἡ Ἐκατονταπυλιανὴ καὶ ἡ Χριστιανικὴ Πάρος. Πρακτικὰ Ἐπιστημονικοῦ Συμποσίου (Πάρος 15-19 Σεπτεμβρίου 1996)*, Πάρος 1998, 253-268, κυρίως 260.

7. Συνεχιστὴς Θεοφάνους, ἐκδ. I. BEKKER, Βόννη 1838, 473-5. Ιωάννης Σκυλίτζης, *Σύνοψις Ἱστοριῶν*, ἐκδ. I. THURN, Berlin-New York 1973 [CFHB 5], 249. Μιχαὴλ Ψελλός, *Ἱστορία Σύντομος*, ἐκδ. W. J. AERTS, Βερολίνο 1990 [CFHB 30], 96. Μιχαὴλ Γλυκάς, *Βίβλος Χρονικῆ*, ἐκδ. I. BEKKER, Βόννη 1836, 565. G. SCHLUMBERGER, Ὁ αὐτοκράτωρ Νικηφόρος Φωκάς, μετάφρ. I. Λαμπριδῆς, Αθήνα 1905, 55. Εκτός από τα συνήθως χρησιμοποιούμενα εγχειρίδια βυζαντινῆς ἱστορίας βλ. και ΤΑΗΥ ΚΗΑΔΑΡ ἈΒΙΔ, *Ἱστορία του Βυζαντινοῦ Κράτους 324-1453 μ.Χ.* [στα αραβικά], Amman 2010, 157. Ἐχει διατυπωθεῖ ἡ ἄποψη ὅτι ὁ Ιωσήφ Βρίγγας πρότεινε να δοθεῖ ἡ αρχιστράτηγία τῆς ἐπιχείρησης στον Νικηφόρο Φωκά, με σκοπό να τερματιστεῖ ἄδοξα ἡ στρατιωτικὴ σταδιοδρομία του τελευταίου ἀπὸ τὴν προβλεπόμενη, ἀπὸ πολλοὺς Βυζαντινοὺς, ἀποτυχία τῆς ἐπιχείρησης: βλ. Β. Ν. ΒΛΥΣΙΑΟΥ, *Ἀριστοκρατικὲς Οικογένειες καὶ Εξουσία (9ος-10ος αι.)*. Ἐρευνες πάνω στα διαδοχικὰ στάδια ἀντιμετώπισης τῆς ἀρμενο-παφλαγονικῆς καὶ τῆς καππαδοκικῆς ἀριστοκρατίας, Θεσσαλονίκη 2001, 110.

μέρος στην επιχείρηση, ανέρχονταν, σύμφωνα με τον Yaḳūt (1179-1229), σε 72.000 άνδρες⁸.

Το πρώτο μέλημα του Νικηφόρου, αφού έφθασε στην Κρήτη, ήταν ο ναυτικός αποκλεισμός του νησιού⁹. Με αυτόν τον τρόπο κατέστησε αδύνατη την αποτελεσματική παροχή βοήθειας στους πολιορκημένους, από τον Φατιμίδα χαλίφη al-Mu'izz¹⁰ ή από τους Ιχσιντίδες του Kāfūr¹¹, βοήθεια για την οποία τους είχαν εκλιπαρήσει οι μουσουλμάνοι της Κρήτης. Παρότι αβοήθητοι από τον αραβικό κόσμο, οι Άραβες της Κρήτης προέβαλαν σθεναρή αντίσταση στα βυζαντινά στρατεύματα και μόνο το 961/350, έπειτα από πολύμηνη πολιορκία¹², κατόρθωσε ο Νικηφόρος να κυριεύσει τον Χάνδακα¹³. Μετά την επιτυχία τους, οι Βυζαντινοί αιχμα-

8. Yaḳūt Al-Ḥamawī, *Mujam al-Buldān*, 8 τόμοι, έκδ. Dār Iḥiā' al-turāth al-'arabi, Βηρυτός 2008, τ. 1, 190: " في اثنين وسبعين ألفا ". Βλ. και αγγλική μετάφραση Α. ΤΙΒΙ, Two sources on Arab Crete: Al Majālis wa'l Musāyarāt and Mu'jam Al Buldān, *Graeco-Arabica* 11 (2011), 118-122, κυρίως 121. Πβλ. Ν. Μ. ΠΑΝΑΠΩΤΑΚΗΣ (έκδ.), *Θεοδόσιος ο Διάκονος και τὸ ποίημα αὐτοῦ «Ἄλωσις τῆς Κρήτης»*, Ηράκλειο 1960, 47 και σημ. 137.

9. Λέων Διάκονος, *Ιστορία*, έκδ. C. B. HASE, Bonn 1828, 8. Πβλ. SCHLUMBERGER, *Νικηφόρος Φωκάς*, 95. KHADAR 'ABID, *Ιστορία*, 157. I. KHAMIS -I-HASSAN' ABD AL-WHAB-SAHIR I. NIAIÑA, *Χαρακτηριστικά της Βυζαντινής Ιστορίας (Πολιτικής και Πολιτισμικής)* [στα αραβικά], Αλεξάνδρεια 2003, 224.

10. Al-Numān, *Al-madǧālis wa al-musāyarāt*, έκδ. AL-HABIB AL-FAKI, κ.α, Βηρυτός 1996, 446: " و لمّا قدم عليه رسول الله أقریطش ... و استرحاهم "

Συνεχιστής Θεοφάνους, *Χρονογραφία*, 477: Ὁ δὲ ἀμνηρὰς τῆς Κρήτης, ὁ λεγόμενος Κουρούπας, τὰ συμβάντα πρὸς τοὺς ὁμόρους Ἀγαρηνοὺς τῆς Σπανίας καὶ Ἀφρικῆς ἐδηλοποίησεν καὶ βοήθειαν καὶ συμμαχίαν ἤτει. Πβλ. SCHLUMBERGER, *Νικηφόρος Φωκάς*, 99. Α. ΤΙΒΙ, Byzantine-Fatimid Relations in the Reign of Al-Mu'izz Li-Din Allah (c. 953-975 A.D.) as Reflected in Primary Arabic Sources, *Graeco-Arabica* 4 (1991), 92-3.

11. Numān, *al-madǧālis*, 44 " و استمدّ أهل أقریطش هؤلاء صاحب مصر ". ΤΙΒΙ, Byzantine-Fatimid Relations, 92. Για την αδυναμία των Ιχσιντιδών να προσφέρουν οποιαδήποτε βοήθεια, βλ. V. CHRISTIDES, *The Image of Cyprus in the Arabic Sources*, Λευκωσία 2006, Appendix C, 154-155: «An Unsuccessful Attempt by the Ikhshīdids of Egypt to assist the besieged Arabs of Crete in 960».

12. Οκτώ μήνες αναφέρονται στον Yaḥyā, ενώ αλλού δέκα, βλ. Yaḥyā b. Said b. Yaḥyā al-Anṭakī, *Ta ḥik al-Anṭakī*, έκδ. 'UMAR' ABD AL SALAM TADMURĪ, Τρίπολη 1990, 96:

" و حاصرها ثمانية أشهر ". Ανωνύμου (ψευδο-Yaḥyā Al-Anṭakī), Κώδικας AR-288 Εθνικής Βιβλιοθήκης Παρισιού στο Yaḥyā b. Said b. Yaḥyā Al-Anṭakī, *Ta ḥik al-Anṭakī*, έκδ. TADMURĪ, σσ. 443-63, Τρίπολη 1990, 443: " و فتحها بعد حصار عشرة أشهر " .

13. Ibn Tagh̄rī Birdī, *al-Nudjūm al-Zahira fī Mulūk Miṣr wa 'l-Kāhira*, έκδ. Dār al-

λώτισαν αρκετούς μουσουλμάνους του νησιού, ενώ στον Κώδικα AR-288 του Παρισιού αναφέρεται, ότι γλύτωσαν από τον εξανδραποδισμό μόνο μια μικρή ομάδα ανδρών, οι οποίοι αναρριχήθηκαν στις κορυφές των βουνών¹⁴. Σε αντίθεση με την παραπάνω μαρτυρία, υπάρχουν αναφορές αραβικών πηγών που φανερώνουν ότι ο αραβικός στόλος της Κρήτης διασώθηκε και μετέφερε μεγάλο αριθμό Αράβων του νησιού σε Αλεξάνδρεια, Ανδαλουσία και Σικελία¹⁵.

Σύμφωνα με τις πηγές, τη βυζαντινή κατάκτηση της Κρήτης ακολούθησε επιχείρηση ξεριζωμού οποιουδήποτε ισλαμικού στοιχείου¹⁶, στην οποία φυσικά περιλαμβάνονταν καταστροφές των τζαμιών¹⁷, ενώ χιλιάδες μουσουλμάνοι μεταφέρθηκαν αιχμάλωτοι στην Κωνσταντινούπολη¹⁸. Ανάμεσα σε αυτούς βρισκόταν και ο ίδιος ο εμίρης της Κρήτης, ο 'Abd al-'Azīz b. Shūaib¹⁹, στον οποίο οι Βυζαντινοί επιφύλαξαν πολύ καλή μεταχείριση, ενώ ο γιος του εμίρη, ο al- Nūmān, γνωστός στις βυζαντινές πηγές ως Ανεμάς, αφού βαπτίστηκε χριστιανός, προσχώρησε στον βυζαντινό στρατό

Kutub al-Misriyya, (τόμοι 3-4), Κάιρο 1932-1933, τ. 3, 327. Ανωνύμου, *Kitāb al-Uyūn wa al-Hadā'iq fī Akhbār al-Haqā'iq*, έκδ. O. SAIDI, Δαμασκός 1973, τ. 4, 509.

14. Κώδικας AR-288, 443: "و لم يسلم منهم إلا نفر يسير من الرجال الذي تعلقوا في رؤوس الجبال".

15. CHRISTIDES, *The Conquest of Crete*, 185.

16. 'Ο Φωκάς... πᾶσαν τὴν νῆσον ὑποτελὴ καὶ ὑπόφορον τοῖς Ῥωμαίοις ἀπέδειξε καὶ χριστιανῶν καὶ ὀρθοδόξων ἀντὶ Σαρακηνῶν πεποιήκεν οἰκητήριον. Μιχαὴλ Ἀτταλειάτης, *Ἱστορία*, έκδ. Ε. ΤΣΟΛΑΚΗΣ, *Michaelis Attaliatae Historiae*, Αθήνα 2011 [CFHB 50], 175-176. Η αναφορά πάντως του Nuwayrī ότι ο Νικηφόρος προχώρησε σε βίαιους εκχριστιανισμούς των κατοίκων της Κρήτης βρίσκει δύσπιστους αρκετούς σύγχρονους μελετητές, βλ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΚΗΣ, *Θεοδόσιος ὁ Διάκονος*, 85-86. R. A. K. AL ODETALLAH, *Άραβες και Βυζαντινοί. Το πρόβλημα των αιχμαλώτων πολέμου*, Θεσσαλονίκη 1983, 46. Όμως θεωρείται δεδομένο ότι μεταφέρθηκαν στο νησί χριστιανικοί πληθυσμοί, κυρίως Αρμένιοι, βλ. Λέων Διάκονος, *Ἱστορία* 28 και πβλ. P. CHARANIS, *The Armenians in the Byzantine Empire*, Lisboa 1963, 16. X. M. ΜΠΑΡΤΙΚΙΑΝ, *Αρμενοβυζαντινά. Σχέσεις του Αρμενικού Έθνους με το Μεσαιωνικό Ελληνισμό*, Θεσσαλονίκη 2007, 38.

17. Yahyā Al-Antakī, *Ta' rīkh*, 95. *Kitāb al-Uyūn wa al-Hadā'iq*, τ. 4, 509. Για τη «σταυροφορική» χροιά των αγώνων του Νικηφόρου Φωκά εναντίον των Αράβων, βλ. Κ. ΤΑΚΙΡΤΑΚΟΓΛΟΥ, Το θρησκευτικό στοιχείο στους αγώνες του Νικηφόρου Β' Φωκά, *Βυζαντιανά* 31(2014), 107-128.

18. Yahyā Al-Antakī, *Ta' rīkh*, 95: "و سبى من أهلها خلفاً كثيراً".

19. Yaḳūt Al-Ḥamawī, *Mujam*, τ. 1, 190. Ζωναράς, *Επιτομή Ιστοριών*, τ. 3, 491. Πβλ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΚΗΣ, *Θεοδόσιος ὁ Διάκονος*, 87. Σ. ΠΑΤΟΥΡΑ, *Οι αιχμάλωτοι ως παράγοντες επικοινωνίας και πληροφόρησης (4ος-10ος αι.)*, Αθήνα 1994, 121.

και σκοτώθηκε λίγο αργότερα μαχόμενος εναντίον των Ρώσων²⁰.

Ο Νικηφόρος Φωκάς επέστρεψε στο ανατολικό μέτωπο το 962/351, αφού ο αυτοκράτορας Ρωμανός, μετά το πέρας της κρητικής εκστρατείας, τον μετέφερε σε αυτό²¹. Πρώτη του μεγάλη επιτυχία στην Ανατολή θεωρείται η κατάληψη, το ίδιο έτος, της πόλης της Αναζάρβου (αραβικά ‘Ayn Zarba)²². Η πόλη αυτή, ευρισκόμενη δίπλα στην πόλη της Μοφουεστίας (αραβικά Miṣṣīsa), αποτελούσε μια από τις μεγάλες πόλεις των βυζαντινο-αραβικών συνόρων. Ο βυζαντινός στρατός, συνολικά 160.000 άνδρες, σύμφωνα με τις αραβικές πηγές²³, με επικεφαλής τον Νικηφόρο Φωκά, αφού πρώτα κατέκτησε το σημαντικό φρούριο Τιλ Μούσα²⁴, έφθασε στα περικόχρα της Αναζάρβου κατά τον ισλαμικό μήνα Μουχάρρεμ²⁵. Ο Νικηφόρος Φωκάς επιχείρησε να περικυκλώσει την πόλη, αποστέλλοντας ένα τμήμα του στρατού επάνω στο βουνό (στους πρόποδες του οποίου βρισκόταν η πόλη²⁶), ενώ ο ίδιος, με το μεγαλύτερο μέρος του στρατού, στρατοπέδευσε μπροστά από τα τείχη, τα οποία άρχισε να

20. SCHLUMBERGER, *Νικηφόρος Φωκάς*, 134. ΠΑΝΑΠΩΤΑΚΗΣ, *Θεοδόσιος ὁ Διάκονος* 88. AL ODETALLAH, *Άραβες και Βυζαντινοί*, 52. ΠΑΤΟΥΡΑ, *Οι αιχμάλωτοι*, 121-2.

21. Yaḥyā Al-Anṭākī, *Ta’ rīkh*, 96. Ibn Al-‘Adīm, *Zubdat al-ḥalab fi ta’ rīkh Ḥalab*, έκδ. Dār al-kutub al-‘alamya, Βηρυτός 1996, 78.

22. Αντίθετα με την πλειονότητα των Αράβων ιστορικών, ο Ibn Al-‘Adīm, (1192-1262) αναφέρει ως έτος της κατάληψης της Αναζάρβου το έτος 350 της Εγίρας. Το ίδιο και ο ανώνυμος συγγραφέας του Κώδικα AR-288: βλ. Ibn Al-‘Adīm, *Zubdat*, 78. Κώδικας AR-288, 445.

23. Miskawayh, *Tadjārib al-‘umam* (7 τόμοι), έκδ. S. K. ḤASAN, Βηρυτός 2003, τ. 5, 332. Ibn Al-‘Ibrī, *Ta’ rīkh al-Zamān*, μετάφραση από τα συριακά στα αραβικά: I. ARMALA, έκδ. Dār al-Mashrik, Βηρυτός 1986, 61. Ibn Al-Djazwī, *al-Muntaẓam fi ta’ rīkh al-mulūk wa al-‘umam*, έκδ. Dār al-kutub al-‘alamya, Βηρυτός 1992, τ. 14, 139. Al- Dhahabī, *Ta’ rīkh al-Islām*, έκδ. ‘U. ‘ABD AL-SALĀM TADMURĪ, Βηρυτός 1989, τ. 26, 6. Al- Dhahabī, *Duwal al-Islām*, έκδ. H. IS. MARŪA, Βηρυτός 1999, τ. 1, 320. Ibn Taghrī Birdī, *al-Nudjūm*, τ. 3, 331.

24. Idrīs b. Al-Hasan, *Uyūn al-Akhbār wa funūn al-athar fi faḍa il al-‘imma al-athār, al-sabā al-sādis*, έκδ. M. GHALIB, Βηρυτός 1984, 127. *Kitāb al-Uyūn wa al-Ḥadā’iq*, τ. 4, 503.

25. Ibn Al-Athīr, *al- Kāmil fi al-tārīh*, (τόμοι 11), έκδ. ‘A. al-QADĪ- M. al-DAQQAQ, Βηρυτός 2006, τ. 7, 272. Ibn Kathīr, *al- Bīdāya wa al-nihāya*, έκδ. A. B. ABD AL-TURKĪ, Rijad 1998, τ. 15, 254. Ibn Khaldūn, *Ta’ rīkh*, (τόμοι 8), έκδ. Dār al- Fikr, Βηρυτός 2000, τ. 4, 304.

26. Miskawayh, *Tadjārib*, τ. 5, 332. Ibn Al-Athīr, *al- Kāmil*, τ. 7, 272. Nuwairī, *Nihāyat al-arab fi funūn al-adab*, έκδ. A. K. ZAKĪ, Κάιρο 1980, τ. 23, 191. Dhahabī, *Ta’ rīkh*, τ. 26, 6. Ibn Taghrī Birdī, *al-Nudjūm*, τ. 3, 331.

σφυροκοπεί με τις πολιορκητικές μηχανές²⁷. Ταυτόχρονα, οι Βυζαντινοί φρόντισαν να διακόψουν την παροχή νερού στην πόλη²⁸.

Οι κάτοικοι βλέποντας τον κλοιό γύρω από την πόλη τους να σφίγγει, και την απουσία οποιασδήποτε βοήθειας από τον αραβικό κόσμο²⁹, ζήτησαν από τον Νικηφόρο να τους παραχωρήσει το amān³⁰. Μάλιστα ο Idrīs b. Al-Ḥasan (1392-1468) προσθέτει μια πολύ ενδιαφέρουσα πληροφορία για αυτές τις διαπραγματεύσεις, σύμφωνα με την οποία ο αυτοκράτορας είχε στείλει μέσα στην πόλη τον παλιό εμίρη της Κρήτης, ο οποίος παρακίνησε τους κατοίκους της να παραδοθούν, υπενθυμίζοντάς τους τα γεγονότα του Χάνδακα³¹. Η πρόταση των μουσουλμάνων ήταν, ότι θα παρῆδιδαν την πόλη στον Νικηφόρο, ο οποίος σε αντάλλαγμα δεν θα πείραζε κανέναν μέσα σε αυτήν, ενώ όλοι θα είχαν τη δυνατότητα να αποχωρήσουν, παίρνοντας μαζί τους ο τιδήποτε μπορούσαν να μεταφέρουν³². Ο Νικηφόρος αποδέχθηκε την πρόταση τους, με μοναδικό όρο ότι δεν θα επιτρεπόταν οι κάτοικοι να μεταφέρουν μαζί τους και τον οπλισμό τους³³ έτσι οι κάτοικοι της Αναζάρβου, άνοιξαν τις πύλες της πόλης τους στον Βυζαντινό στρατηγό³⁴.

Ο Νικηφόρος δεν άργησε να μετανιώσει για την απόφασή του να παραχωρήσει το amān³⁵. Αυτό πρέπει να οφείλεται στο γεγονός, ότι ο

27. Miskawayh, *Tadjārib*, τ. 5, 332. Dhahabī, *Ta' rīkh*, τ. 26, 6. Ibn Khaldūn, *Ta' rīkh*, τ. 4, 304. Ibn Taghrī Birdī, *al-Nudjūm*, τ. 3, 331.

28. Idrīs b. Al-Ḥasan, *Uyūn al-Akhbār*, 127: " و رحل عنهم إلى عين ورن فقطع الماء عليهم "

29. Ibn Al-Ḥabrī, *Ta' rīkh*, 61: " حتى أبس اهاليها العرب من مساعدة تأتيهم "

30. Miskawayh, *Tadjārib*, τ. 5, 332. Nuwairī, *Nihāyat*, τ. 23, 191. Dhahabī, *Ta' rīkh*, τ. 26, 6. Ibn Kathīr, *al-Bidāya*, τ. 15, 254. Ibn Taghrī Birdī, *al-Nudjūm*, τ. 3, 331. Το amān συνοπτικά μπορεί να οριστεί ως υπόσχεση, γραπτή ή προφορική, του νικητή ότι θα σεβαστεί τις ζωές των εχθρών που παραδίδονται σε αυτόν. Για λεπτομέρειες, βλ. EP, τ. 1, λήμμα Amān (SCHACHT).

31. Al-Ḳurshī, *Uyūn al-Akhbār*, 127:

" فأرسل الدمستق إليهم أمير إقريطش ، فحذرهم بما حل بأهل إقريطش "

32. Ibn Al-Ḥabrī, *Ta' rīkh*, 61. *Kitāb al-Uyūn wa al-Ḥadā'iq*, τ. 4, 504-5.

33. *Kitāb al-Uyūn wa al-Ḥadā'iq*, τ. 4, 505:

" فأجابهم إلى ذلك و شرط عليهم أن لا يحملوا شيئاً من السلاح "

34. Miskawayh, *Tadjārib*, τ. 5, 332. Ibn Al-Athīr, *al-Kāmil*, τ. 7, 272. Dhahabī, *Ta' rīkh*, τ. 26, 6. Ibn Khaldūn, *Ta' rīkh*, τ. 4, 304. Ibn Taghrī Birdī, *al-Nudjūm*, τ. 3, 331. Ibn Al-Wardī, *Ta' rīkh*, έκδ. Ṭāba Miṣr, Αίγυπτος 1868, τ. 1, 289.

35. Miskawayh, *Tadjārib*, τ. 5, 332. Ibn Al-Athīr, *al-Kāmil*, τ. 7, 272. Nuwairī, *Nihāyat*,

Φωκάς, μετά την είσοδό του στην πόλη, διαπίστωσε ιδίοις όμμασι, ότι οι κάτοικοί της δεν είχαν τη δύναμη να του αντισταθούν για πολύ ακόμη, σε περίπτωση που αυτός δεν αποδεχόταν την πρόταση τους³⁶. Ανεξαρτήτως των γεγονότων, την πρώτη νύχτα μετά την είσοδο των Βυζαντινών στην πόλη, κήρυκες ανακοίνωσαν στους Άραβες, ότι μέχρι το ξημέρωμα θα έπρεπε όλοι να βρίσκονται στο μεγάλο τζαμί³⁷. Στην ανακοίνωση αυτή, οι Βυζαντινοί δεν παρέλειψαν να αναφέρουν, ότι θα εκτελούσαν όποιον δεν βρισκόταν στο τέμενος το πρωί³⁸.

Η απειλή του Νικηφόρου πραγματοποιήθηκε. Το επόμενο πρωί εξήντα χιλιάδες Βυζαντινοί ξεχύθηκαν στους δρόμους της πόλης με διαταγές να σκοτώσουν όσους έβρισκαν στις κατοικίες τους, ενώ συγχρόνως θα επιδίδονταν και στη ληηλασία³⁹ της πόλης⁴⁰. Έπειτα, ο Νικηφόρος διέταξε όσους κατοίκους είχαν καταφύγει την προηγούμενη νύχτα στο μεγάλο τέμενος, να εγκαταλείψουν την πόλη έως το βράδυ, με την υπενθύμιση ότι η καθυστέρηση σήμαινε θάνατο⁴¹. Οι Άραβες, που σίγουρα είχαν πληροφορηθεί για τις σφαγές που είχαν προηγηθεί το πρωινό εκείνο, όταν άκουσαν τις νέες απειλές του Νικηφόρου έτρεξαν πανικόβλητοι

τ. 23, 191. Ibn Taghrī Birdī, *al-Nudjūm*, τ. 3, 331. AL ODETALLAH, *Άραβες και Βυζαντινοί*, 52. IBRĀHĪM-ḤASSIN-NĪAINA, *Χαρακτηριστικά*, 224.

36. Ibn Al-Ḥbrī, *Ta' rīkh*, 61. Ibn Khaldūn, *Ta' rīkh*, τ. 4, 304. Πβλ. SCHLUMBERGER, *Νικηφόρος Φωκάς*, 234.

37. Ibn Al-Djawzī, *al-Muntaẓam*, τ. 14, 139. Ibn Al-Ḥbrī, *Ta' rīkh*, 61-2. Dhahabī, *Ta' rīkh*, τ. 26, 6. Nuwayrī, *Nihāyat*, τ. 23, 191. Ibn Kathīr, *al- Bidāya*, τ. 15, 254. Ibn Taghrī Birdī, *al-Nudjūm*, τ. 3, 331. *Kitāb al-Uyūn wa al- Ḥadā'iq*, τ. 4, 505. Ibn Al-Ḥbrī, *Ta' rīkh Mukhtaṣar al- Duwal*, έκδ. A. ṢAMAḤĀNĪ al-YSŪĪ, Βηρυτός 1983, 293.

38. Miskawayh, *Tad̄jārib*, τ. 5, 332. Ibn Al-Djawzī, *al-Muntaẓam*, τ. 14, 139. Ibn Al-Athīr, *al- Kāmil*, τ. 7, 272. Ibn Al-Ḥbrī, *Ta' rīkh*, 62. Ibn Al-Ḥbrī, *Ta' rīkh mukhtaṣar*, 293. Nuwayrī, *Nihāyat*, τ. 23, 191. Ibn Kathīr, *al- Bidāya*, τ. 15, 254.

39. Ωστόσο στο χρονικό *Kitāb al-Uyūn wa al- Ḥadā'iq fī Akhbār al-Ḥaqā'iq* τ. 4, 505, αναφέρεται ότι η ληηλασία της πόλης έλαβε χώρα τη νύχτα, κατά τη διάρκεια της οποίας οι κάτοικοι βρισκόντουσαν στο τέμενος: " أطلق لأصحابه نهب المدينة فنهوا إلى آخر النهار "

40. Miskawayh, *Tad̄jārib*, τ. 5, 332-3. Ibn Al-Djawzī, *al-Muntaẓam*, τ. 14, 139. Ibn Al-Athīr, *al- Kāmil*, τ. 7, 272. Ibn Al-Ḥbrī, *Ta' rīkh*, 62. Ibn Al-Ḥbrī, *Ta' rīkh mukhtaṣar*, 293. Nuwayrī, *Nihāyat*, τ. 23, 191. Dhahabī, *Ta' rīkh*, τ. 26, 6. Ibn Taghrī Birdī, *al-Nudjūm*, τ. 3, 332.

41. Miskawayh, *Tad̄jārib*, τ. 5, 333. Ibn Al-Djawzī, *al-Muntaẓam*, τ. 14, 139. Ibn Al-Athīr, *al- Kāmil*, τ. 7, 272. Ibn Al-Ḥbrī, *Ta' rīkh*, 62. Ibn Al-Ḥbrī, *Ta' rīkh mukhtaṣar*, 293. Nuwayrī, *Nihāyat*, τ. 23, 191. Dhahabī, *Ta' rīkh*, τ. 26, 6. Ibn Kathīr, *al- Bidāya*, τ. 15, 254.

να εγκαταλείψουν την πόλη. Αποτέλεσμα της ταραχής αυτής ήταν αρκετοί από αυτούς να αφήσουν την τελευταία τους πνοή στις θύρες του τεμένους, λόγω του συνωστισμού που προκλήθηκε⁴². Επιπλέον, από αυτούς που τελικά κατόρθωσαν να διαφύγουν από την πόλη αρκετοί, μη γνωρίζοντας προς τα πού να κατευθυνθούν, ξεψύχησαν στους δρόμους⁴³, γεγονός καθόλου περιέργο, αφού οι περισσότεροι οδοιπορούσαν ξυπόλυτοι⁴⁴, καθότι οι συνθήκες κάτω από τις οποίες έγινε η έξοδος από το τέμενος δεν τους επέτρεπαν να προμηθευθούν τα υποδήματά τους από την έξοδο του τζαμιού.

Πριν αποχωρήσουν οι Βυζαντινοί, κατεδάφισαν τα τείχη της πόλης και τις κατοικίες, αφού πρώτα πήραν ό, τι πολύτιμο είχαν αφήσει πίσω τους οι κάτοικοι της⁴⁵. Συνολικά ο Νικηφόρος Φωκάς έμεινε στην περιοχή είκοσι μία μέρες⁴⁶ και βέβαια σε αυτή την περίοδο δεν έμεινε άπραγος και κλεισμένος μέσα στην Ανάξαρχο. Κατέκτησε πενήντα τέσσερα⁴⁷ φρούρια⁴⁸, γύρω από την πόλη, μερικά με το ξίφος, ενώ στα υπόλοιπα

42. Miskawayh, *Tadjārib*, τ. 5, 333. Ibn Al-Djawzī, *al-Muntaẓam*, τ. 14, 139. Ibn Al-Athīr, *al-Kāmil*, τ. 7, 272. Ibn Al-Ḥibrī, *Ta' rīkh*, 62. Ibn Al-Ḥibrī, *Ta' rīkh mukhtaṣar*, 293. Dhahabī, *Ta' rīkh*, τ. 26, 6. Ibn Kathīr, *al-Bidāya*, τ. 15, 254. Ibn Khaldūn, *Ta' rīkh*, τ. 4, 304.

43. Miskawayh, *Tadjārib*, τ. 5, 333. Ibn Al-Athīr, *al-Kāmil*, τ. 7, 272. Ibn Al-Ḥibrī, *Ta' rīkh mukhtaṣar*, 293. Nuwayrī, *Nihāyat*, τ. 23, 191. Dhahabī, *Ta' rīkh*, τ. 26, 6. Ibn Kathīr, *al-Bidāya*, τ. 15, 255. Ibn Khaldūn, *Ta' rīkh*, τ. 4, 304.

44. Ibn Al-Djawzī, *al-Muntaẓam*, τ. 14, 139: " و مروا على وجوههم حفاة عراة ".

45. Miskawayh, *Tadjārib*, τ. 5, 333. Yahyā Al-Antakī, *Ta' rīkh*, 96. Ibn Al-Djawzī, *al-Muntaẓam*, τ. 14, 139. Ibn Al-ʿAdīm, *Zubdat*, 78. Ibn Al-Ḥibrī, *Ta' rīkh*, 62. Nuwayrī, *Nihāyat*, τ. 23, 191. Dhahabī, *Ta' rīkh*, τ. 26, 6. Ibn Kathīr, *al-Bidāya*, τ. 15, 255. Ibn Khaldūn, *Ta' rīkh*, τ. 4, 304. IBRAHİM-ḤASSIN-NIAINA, *Χαρακτηριστικά*, 225.

46. Miskawayh, *Tadjārib*, τ. 5, 333. Ibn Al-Djawzī, *al-Muntaẓam*, τ. 14, 139. Ibn Al-Athīr, *al-Kāmil*, τ. 7, 272. Nuwayrī, *Nihāyat*, τ. 23, 191. Ibn Kathīr, *al-Bidāya*, τ. 15, 255. Ibn Al-Ḥibrī, *Ta' rīkh*, 62, κάνει λόγο για 22 μέρες: " و ظلّ اثنين و عشرين يوماً في قيليقية ".

47. Ο Λέων Διάκονος, *Ιστορία*, 30, κάνει λόγο για περίπου 60 φρούρια: ἤρηκτὸς οὖν καὶ καταβαλὼν ἐν εὐαριθμῆτι καιρῷ τῶν Ἀγαρηνῶν ὑπὲρ τὰ ἐξήκοντα φρούρια. Παραμένει πραγματικά περίεργο πάντως, ότι ο Λέων γνωρίζει και αναφέρει την κατάκτηση αυτών των φρουρίων, χωρίς όμως να κάνει καμιά αναφορά για την άλωση της Αναζάρχου, αλλά και του Χαλεπιού, που συνέβη τον ίδιο χρόνο.

48. Σε αυτά τα 54 φρούρια δεν θα πρέπει να υπολογίζεται και η κατάληψη του πολύ σημαντικού φρουρίου Ντουλούκ, η οποία πραγματοποιήθηκε αργότερα. βλ. Yahyā Al-Antakī, *Ta' rīkh*, 97. Ibn Al-ʿAdīm, *Zubdat*, 78. Ibn Al-Wardī, *Ta' rīkh*, τ. 1, 289. Κώδικας AR-288, 445. Abū Al-Fidā, *al-Mukhtaṣar fī akhbār al-bashar*, έκδ. Dār al-kutub al-alamya, Βηρυτός 1997, τ. 1, 442.

οι κάτοικοι τους προτίμησαν να παραδοθούν⁴⁹. Σε ένα από τα φρούρια πάντως που παραδόθηκαν τελικά δεν αποφεύχθηκε η σφαγή. Αναφέρει ο Ibn Al-Athīr (1160-1233):

Σε κάποιο από αυτά τα φρούρια, που κατακτήθηκαν με την παραχώρηση του *amān*, διετάχθησαν οι κάτοικοί του να εξέλθουν, όπως και έγινε. Κάποιοι από τους Αρμένιους (του Βυζαντινού στρατού) παρενόχλησαν κάποιες γυναίκες των μουσουλμάνων και οι μουσουλμάνοι τις υπερασπίστηκαν με μεγάλο ζήλο ξιφουλκώντας (εναντίον των Αρμενίων). Ο Δομέστικος εξοργίστηκε από αυτό το γεγονός και διέταξε τη θανάτωση όλων των μουσουλμάνων και αυτοί ήταν τετρακόσιοι άνδρες και σκότωσε και τις γυναίκες και τα παιδιά και δεν άφησε κανένα ζωντανό εκτός από όσους αποδέχτηκαν τη σκλαβιά⁵⁰.

Οι Άραβες ιστορικοί, στην πλειονότητά τους, δεν παραλείπουν να αναφέρουν τον λόγο που έκανε τον Νικηφόρο Φωκά να επιστρέψει στο Βυζάντιο. Είχε πλησιάσει η περίοδος νηστείας του Πάσχα⁵¹ και

49. Miskawayh, *Tadjārib*, τ. 5, 333. Ibn Al-Djawzī, *al-Muntaẓam*, τ. 14, 139. Ibn Al-Athīr, *al-Kāmil*, τ. 7, 272. Ibn Al-ʿBri, *Ta' rīkh*, 62. Nuwayrī, *Nihāyat*, τ. 23, 191-2. Dhahabī, *Ta' rīkh*, τ. 26, 6. Ibn Kathīr, *al-Bidāya*, τ. 15, 255. *Kitāb al-Uyūn wa al-Hadā'iq*, τ. 4, 504-5.

50. Ibn Al-Athīr, *al-Kāmil*, τ. 7, 272-3:

« و إن حصناً من تلك الحصون التي فتحت بالأمان أمرَ أهله بالخروج منه فخرجوا فتعرضَ أحدُ الأيمن لبعض حرم المسلمين ، فلحق المسلمين غيرة عظيمة ، فجردوا سيوفهم ، فاغتازوا الدمستق لذلك ، فأمر بقتل جميع المسلمين ، وكانوا أربعمئات رجل ، و قتل النساء و الصبيان ، و لم يترك إلا من يصلح أن يُسترق »

Το ίδιο, βλ. Ibn Al-ʿBri, *Ta' rīkh*, 62. Πβλ. SCHLUMBERGER, *Νικηφόρος Φωκάς*, 238.

51. Ο SCHLUMBERGER, *Νικηφόρος Φωκάς*, 229-30, παρόλο που είχε στη διάθεσή του, τόσο τις αραβικές πηγές όσο και τις βυζαντινές, αναφέρει ότι η υποχώρηση αυτή πραγματοποιήθηκε μετά την κατάκτηση των 54 φρουρίων και πριν την κατάληψη της Αναζάρβου. Συνοπτικά η πορεία αυτής της εκστρατείας, πάντα σύμφωνα με τον SCHLUMBERGER, ήταν η εξής: Κατάκτηση 54 φρουρίων- Υποχώρηση λόγω της νηστείας του Πάσχα- Επιστροφή των Βυζαντινών- Κατάληψη της Αναζάρβου- Κατάληψη του Χαλεπιού. Ο SCHLUMBERGER, αγνοώντας τις αντιφάσεις που δημιουργούνται από τις ημερομηνίες που και ο ίδιος παραδίδει, λόγω της παράβλεψης αυτής, οδηγείται σε εσφαλμένα συμπεράσματα. Υποθέτει, για παράδειγμα, ότι ο αιφνιδιασμός του Χαμδανίδη Εμίρη, τον οποίο θα δούμε παρακάτω, προκλήθηκε από τη γρήγορη κατάκτηση της Αναζάρβου, βλ. SCHLUMBERGER, *Νικηφόρος Φωκάς*, 244-5. Η περίοδος, όμως, της πολιορκίας της Αναζάρβου δεν ήταν τόσο σύντομη. Εξάλλου, όλοι οι Άραβες χρονογράφοι αναφέρουν την κατάληψη των πενήντα τεσσάρων φρουρίων μετά την κατάληψη της Αναζάρβου.

έτσι ο ευλαβής αυτοκράτορας αναχώρησε, αφού πρώτα υποσχέθηκε να επιστρέψει μετά το πέρας της θρησκευτικής εορτής⁵². Η μοναδική αραβική αντίδραση που μαρτυρείται σε αυτήν την εκστρατεία του Νικηφόρου προήλθε από τον εμίρη της Ταρσού, τον Ibn Zyayat, ο οποίος με ένα στράτευμα που απετελείτο από τέσσερις χιλιάδες άνδρες (αλλού αναφέρονται μοναχά οκτακόσιοι⁵³) αντιπαρατάχθηκε στον βυζαντινό στρατό⁵⁴. Ο Νικηφόρος κατάφερε, χωρίς καμιά δυσκολία, να τρέψει σε φυγή τον φιλόδοξο εμίρη⁵⁵. Λίγο καιρό πριν, ο Ibn Zyayat είχε αποφασίσει να αυτονομηθεί⁵⁶ από το εμιράτο των Χαμδανιδών -ρηξη την οποία γνώριζε ο Νικηφόρος και είχε με πανουργία προσπαθήσει να την εκμεταλλευτεί, δημιουργώντας μέσω διαπραγματεύσεων του με τον Sayf al-Dawla το αίσθημα στους κατοίκους της Ταρσού⁵⁷, ότι δεν

Όπως επίσης αναφέρουν και την υποχώρηση του Νικηφόρου μετά την κατάληψη της πόλης. Από τις πηγές προκύπτει ότι η πραγματική πορεία των βυζαντινών στρατευμάτων ήταν η εξής: Κατάληψη Αναζάρβου- Κατάκτηση 54 φρουριών- Υποχώρηση λόγω της νηστείας του Πάσχα- Επιστροφή των Βυζαντινών (εξ ου και ο αιφνιδιασμός του Sayf al-Dawla)-Κατάληψη του Χαλεπιού.

52. Miskawayh, *Tadjārib*, τ. 5, 333. Ibn Al-Athīr, *al- Kāmil*, τ. 7, 273. Ibn Al-Ḡibrī, *Ta' rīkh*, 62. Ibn Al-Ḡibrī, *Ta' rīkh mukhtaṣar*, 294. Nuwayrī, *Nihāyat*, τ. 23, 192. Ibn Kathīr, *al-Bidāya*, τ. 15, 255.

53. Kitāb al-Uyūn wa al- Ḥadā'iq, τ. 4, 504:

" فكان عدّة من حضر معه خمسمائة فارس و ثلاثمائة راجل "

54. Miskawayh, *Tadjārib*, τ. 5, 333. Ibn Al-Athīr, *al- Kāmil*, τ. 7, 273. Ibn Kathīr, *al-Bidāya*, τ. 15, 255.

55. Miskawayh, *Tadjārib*, τ. 5, 333. *Kitāb al-Uyūn wa al- Ḥadā'iq*, τ. 4, 50ε.

56. Συνηθισμένη πρακτική, στον μεσαιωνικό ισλαμικό κόσμο, ήταν αυτή η επιθυμία ανεξαρτητοποίησης από την κεντρική εξουσία να εκδηλώνεται με την αλλαγή του ηγεμόνα στο όνομα του οποίου γινόταν το κήρυγμα της Παρασκευής. Αυτό έγινε και στην περίπτωση του Ibn Zyayat. βλ. Ibn Al-Athīr, *al- Kāmil*, τ. 7, 273. Miskawayh, *Tadjārib*, τ. 5, 333. Ibn Kḥaldūn, *Ta' rīkh*, τ. 4, 305. Ibn Zāfir, *Akhbār al-Duwal al- munḳaṭi'a* (τόμοι 2), έκδ. 'Α. HAZIMAH – Μ. MUḤĀFAZA - 'Α. 'ABANAH- Μ. ḤĀNI, Irbid 1999, τ. 1, 75. IBRĀHĪM-ḤASSIN-ΝΙΑΙΝΑ, *Χαρακτηριστικά*, 225. 'Α. Α. AL-SAMĪA AL-DJANZĀRI, *Ta xepcaia i cλaμika thughūr cta cūnopa με το Βυζάντιο κατά το Μεσαίωνα* [στα αραβικά], Κάιρο 1979, 44. *EP*, τ. 9, λήμμα Sayf al-Dawla (T. BIANQUIS).

57. Η πόλη της Ταρσού διαδραμάτισε ηγετικό ρόλο στην οργάνωση και την εκτέλεση των αραβικών επιθέσεων εναντίον του Βυζαντίου, αφού εθεωρείτο το κέντρο συνάντησης όλων των αγωνιστών της jihad στα σύνορα με τη Βυζαντινή αυτοκρατορία, βλ. C. E. BOSWORTH, *The city of Tarsus and the Arab-Byzantine Frontiers in Early and Middle 'Abbāsīd*

είχαν καμία συμμετοχή στην εξωτερική πολιτική των Αράβων, κάτι που ενέτεινε την αντιπαλότητα των δύο πλευρών⁵⁸. Επομένως, μπορούμε εύκολα να εξηγήσουμε την επίθεση του εμίρη της Ταρσού ως προσπάθεια να εδραιώσει την εξουσία του, μέσω του κύρους που θα αποκτούσε, αν κατάφερε να νικήσει τον Νικηφόρο Φωκά⁵⁹. Ωστόσο, η αποτυχία του στο πεδίο της μάχης σε συνδυασμό με την αντίδραση του Sayf al-Dawla στις επιδιώξεις του, οδήγησε τον Ibn Zuyat στην αυτοκτονία⁶⁰.

Η κατάκτηση της Αναζάβου αποτέλεσε το προοίμιο για το επίτευγμα, το οποίο θα εξύψωνε κατακόρυφα στα μάτια των Βυζαντινών το γόητρο του Νικηφόρου Φωκά: την κατάληψη του Χαλεπιού, της ίδιας της πρωτεύουσας του Sayf al-Dawla⁶¹. Η νέα αυτή επιδρομή του Φωκά

Times, *Oriens* 33(1992), 270-2. N. M. EL CHEICH, *Byzantium Viewed by the Arabs*, Harvard 2004, 170. L. M. BONNER, *Jihad in Islamic history. Doctrines and Practice*, New Jersey 2006, 133-4. E. McGEER, *Sowing the dragon's teeth. Byzantine Warfare in the Tenth Century*, Washington 2008, 231-2. Την ιδιαίτερη της σημασία γνώριζαν και οι Βυζαντινοί, βλ. Λέων Διάκονος, *Ιστορία*, 51: ἐπὶ τὴν τῶν Ταρσέων ἤλανεν ἀνδρῶν ἀρετὴ καὶ πλήθει καὶ μελέτῃ τῶν τακτικῶν τραχηλιῶσαν τότε καὶ νεανιευομένην ὑπέραυχα, καὶ πλείστας ἀναφανδὸν ἐκδρομὰς ἀνεπιπίστους εἰσπράττουσαν. Αἰξίζει να αναφερθεί, ότι ο Θεοδόσιος Διάκονος στο ποίημα του, ανάμεσα στα διάφορα ισλαμικά κράτη (Ιχσντίδες, Μπουγίδες, Χαμιδανίδες, κ.λπ.) των οποίων οι κάτοικοι, υποστηρίζει, θα πρέπει να τρομοκρατηθούν από την επιτυχία του Νικηφόρου στη Κρήτη, πρώτη αναφέρει την Ταρσό, βλ. Θεοδόσιος Διάκονος, *Ἄλωσις τῆς Κρήτης*, έκδ. U. CRISCUOLO, Leipzig 1979, 36, στίχ. 936-937: τῆς Ἀφρικῆς γῆς φρίξατε ξιφηφόροι, / ταράσεται γὰρ Ταρσεωτῶν ἡ πόλις. Με αναφορά στην ίδια πόλη, μάλιστα, καταλήγει και το ποίημα και συγκεκριμένα με τις αμυντικές της προετοιμασίες, ώστε να αποφευχθούν οι «συμφορές», βλ. Θεοδόσιος Διάκονος, *Ἄλωσις τῆς Κρήτης*, 39, στίχ. 1036-1039: Ἦκουσε Ταρσὸς καὶ κατασκάπτει τάφρους / καὶ πύργον ὑψοῖ καὶ σιδηροῖ τὰς πύλας, / καὶ πάντα ποιεῖ συμφοραῖς ἀλλοτρίαις / τὸ μέλλον αὐτῇ προβλέπουσα φορτίον.

58. *Kitāb al-Uyūn wa al-Hadā'iq*, τ. 4, 501-2:

" و ذلك أنّ الدّمستق لما علم أنّ الوحشة قد ... قصده بلد عين زربة و ما والاها "

59. SCHLUMBERGER, *Νικηφόρος Φωκάς*, 228-9.

60. Miskawayh, *Tad̄j̄arib*, τ. 5, 333. Ibn Al-Athīr, *al-Kāmil*, τ. 7, 273. Ibn Khaldūn, *Ta'rikh*, τ. 4, 305. AL-DJANZARĪ, *Ta xercoiā isλαμικά thughūr*, 45.

61. Ο Ibn Taghri Birdī, *al-Nudjūm*, τ. 4, 56-7, γράφει για την κατάκτηση του Χαλεπιού από τον Νικηφόρο Φωκά: Ἦταν αὐτὸς που κατέκτησε το Χαλέπι, παίρνοντας το από τον Sayf al-Dawla. Και πριν από αυτόν κανείς από τους βασιλιάδες των Βυζαντινών δεν είχε πάρει το Χαλέπι. Και με αυτό το κατόρθωμα εξυψώθηκε στα μάτια των βασιλιάδων του Βυζαντίου και έπειτα βασίλεψε ο ίδιος μέχρι που δολοφονήθηκε:

" و هو الذي افتتح حلب و أخذها من سيف الدولة بن حمدان، و لم يأخذ حلب أحد قبله من ملوك الروم ، فعظم بذلك في أعين ملوك الروم و ملكوه عليهم إلى أن قتل "

συνέβη το ίδιο έτος με την κατάκτηση της Αναζάρβου, δηλαδή το 962/351. Ίσως και αυτός να ήταν ο λόγος, που οι Άραβες αιφνιδιάστηκαν από τον Βυζαντινό δομέστικο, διότι δεν περίμεναν δύο επιδρομές κατά τη διάρκεια της ίδιας περιόδου⁶². Ο ίδιος, μάλιστα, ο Sayf al-Dawla συνειδητοποίησε ότι ο Νικηφόρος Φωκάς εκστράτευε εναντίον του, μόνο όταν ο τελευταίος βρισκόταν αρκετά κοντά στο Χαλέπι⁶³.

Για το ποιές ακριβώς ήταν οι αντιδράσεις των Αράβων υπάρχουν διαφορετικές περιγραφές στις αραβικές πηγές. Μια ομάδα πηγών αναφέρει, ότι ο Sayf al-Dawla, όταν πληροφορήθηκε για την έλευση του Νικηφόρου Φωκά, προχώρησε σε εσπευσμένη στρατολόγηση ανδρών και κατευθύνθηκε για να αντιμετωπίσει τον βυζαντινό στρατό⁶⁴. Το μέγεθος του τελευταίου υπολογίζεται από τους Άραβες ιστορικούς σε 200.000 άνδρες⁶⁵. Στη μάχη που επακολούθησε οι Βυζαντινοί επικράτησαν κατά κράτος και ο Sayf al-Dawla έφυγε ηττημένος, μακριά από την πρωτεύουσά του⁶⁶.

62. *Dhahabī, Ta' rīkh*, τ. 26, 7. *Dhahabī, Duwal*, τ. 1, 320.

63. Miskawayh, *Tadjārib*, τ. 5, 333. Yahyā Al-Anṭakī, *Ta' rīkh*, 97. Al-Hamadānī, *Takmila Ta' rīkh al-Tabarī*, έκδ. Y. KANĀN, Βηρυτός 1961, τ. 1, 181. Ibn Al-Djawzī, *al-Muntaẓam*, τ. 14, 140. Ibn Al-Athīr, *al-Kāmil*, τ. 7, 273. Ibn Zāfir, *Akhbār*, τ. 1, 77. Ibn Al-Ādim, *Zubdat*, 78. Abū Al-Fidā, *al-Mukhtaṣar*, τ. 1, 441. Πβλ. M. CANARD, *Histoire de la dynastie des H'amdanides de Jazīra et de Syrie*, Paris 1953, 811-2.

64. Miskawayh, *Tadjārib*, τ. 5, 333. Hamadānī, *Takmila*, τ. 1, 181. Ibn Al-Athīr, *al-Kāmil*, τ. 7, 273. Abū Al-Fidā, *al-Mukhtaṣar*, τ. 1, 441. Ibn Al-Wardī, *Ta' rīkh*, τ. 1, 289. Ibn Kathīr, *al-Bidāya*, τ. 15, 253. Ibn Taghrī Birdī, *al-Nudjūm*, τ. 3, 332.

65. Miskawayh, *Tadjārib*, τ. 5, 334. Ibn Al-Athīr, *al-Kāmil*, τ. 7, 274. Ibn Al-Ādim, *Zubdat*, 78. *Dhahabī, Ta' rīkh*, τ. 26, 7. Ibn Kathīr, *al-Bidāya*, τ. 15, 253. Ibn Taghrī Birdī, *al-Nudjūm*, τ. 3, 332. Ο Hamadānī, *Takmila*, τ. 1, 181, υπολογίζει το στρατό του Νικηφόρου σε 230.000 άνδρες: " و كان عسكرهم مائتي الف و ثلاثين الف رجل بالجواشن "

66. Miskawayh, *Tadjārib*, τ. 5, 333. Ibn Al-Djawzī, *al-Muntaẓam*, τ. 14, 140. Ibn Al-Athīr, *al-Kāmil*, τ. 7, 273. Ibn Zāfir, *Akhbār*, τ. 1, 77. Ibn Al-Ḥbrī, *Ta' rīkh*, 62. Abū Al-Fidā, *al-Mukhtaṣar*, τ. 1, 441. Ibn Al-Wardī, *Ta' rīkh*, τ. 1, 289. Ibn Kathīr, *al-Bidāya*, τ. 15, 253. Ibn Khaldūn, *Ta' rīkh*, τ. 4, 305. Ibn Taghrī Birdī, *al-Nudjūm*, τ. 3, 332. Μάχη μεταξύ του Νικηφόρου Φωκά και του Sayf al-Dawla, πριν την κατάληψη του Χαλεπιού, αναφέρουν και ορισμένοι Βυζαντινοί ιστορικοί, βλ. Ζωναράς, *Επιτομή Ιστοριών*, τ. 3, 491. Σκυλίτζης, *Σύνοψις Ιστοριών*, 252-3. Μιχαήλ Γλυκάς, *Βίβλος Χρονική*, 566-7. Σχετικά με τις βυζαντινές πηγές που αναφέρονται στην κατάκτηση του Χαλεπιού, δυστυχώς δεν διασώθηκε έως τις μέρες μας το ποίημα του Θεοδοσίου Διακόνου το οποίο είχε υποσχεθεί να συνθέσει για να εξυμνήσει το κατόρθωμα του Νικηφόρου να αλώσει την πρωτεύουσα του Χαμδανίδη εμίρη. Πάντως δεν μπορούμε να είμαστε σίγουροι, αν ο Θεοδόσιος υλοποίησε

Σύμφωνα με μια άλλη εκδοχή, ο Sayf al-Dawla, όταν έμαθε για την εκστρατεία των Βυζαντινών, απέστειλε τον μαμελούκο του Nadjā ως επικεφαλής του στρατεύματός του, ώστε να τους αντιμετωπίσει⁶⁷. Ωστόσο, ο Ιωάννης Τζιμισκής, που φαίνεται ότι ηγούνταν της εμπροσθοφυλακής του βυζαντινού στρατού, κατανίκησε τον Nadjā⁶⁸, ο οποίος μετά την ήττα του δεν επιχείρησε εναντίον των Βυζαντινών, που συνέχισαν ανενόχλητοι την προέλασή τους προς το Χαλέπι. Ο Sayf al-Dawla αποφάσισε να αφήσει την πόλη και να πάει να βρει τα στρατεύματά του, και πριν την έξοδό του έπεισε τους κατοίκους του Χαλεπιού να αντισταθούν στους Βυζαντινούς, περιμένοντας την άφιξη αυτού και του στρατού του, και έτσι θα μπορούσαν να περικυκλώσουν τους Βυζαντινούς⁶⁹. Όταν οι Βυζαντινοί κατέφθασαν στην πόλη, οι απειροπόλεμοι κάτοικοι του Χαλεπιού, ποθώντας τις δάφνες της Jihād τους επιτέθηκαν και όπως ήταν επόμενο ηττήθηκαν⁷⁰. Ο Yahyā Al-Antākī αναφέρει, ότι στη μάχη αυτή, αρχικά, έλαβε μέρος και ο Sayf al-Dawla, αν και έπειτα τράπηκε σε φυγή⁷¹ και με αυτόν τον τρόπο μπορούμε να εξηγήσουμε και τη διαφορά ανάμεσα στις δύο ομάδες πηγών.

Μετά την ήττα των αραβικών δυνάμεων ακολούθησε η λεηλασία του παλατιού του Sayf al-Dawla, που βρισκόταν έξω από τα τείχη της πόλης του Χαλεπιού, την οποία αφηγούνται όλοι οι Άραβες ιστοριογράφοι. Οι Βυζαντινοί, αφού ιδιοποιήθηκαν από αυτό εκατοντάδες σάκους γεμάτους νομίσματα, 1400 μουλάρια και μεγάλες ποσότητες όπλων, στη συνέχεια κατέστρεψαν το οίκημα⁷². Στα παραπάνω λάφυρα ο Ibn Zāfir προσθέτει

την υπόσχεση του, βλ. Θεοδόσιος Διάκονος, *Ἔλωσις τῆς Κρήτης*, έκδ. CRISCUOLO, I: *Δέξαι οὖν, εἰ καὶ 'τῆς ἀξίας' εἰσὶν 'ένδεᾶ', Θεοδοσίου 'ψελλίσματα' καὶ περὶ τῆς τοῦ Χάλεπε γράφειν ἐπίτροπον καταστροφῆς καὶ ἀλώσεως οὕτω γὰρ 'προθυμότερος γεγονώς' τῶν σῶν κατορθωμάτων, ὡς ἐξόν, γενήσομαι συγγραφεύς.*

67. Yahyā Al-Antākī, *Ta' rīkh*, 97. Ibn Al-Adīm, *Zubdat*, 78.

68. Yahyā Al-Antākī, *Ta' rīkh*, 97: "فانهزم نجا ... فانهم عزاز ... و لقي يانيس بن الشمشقيق لنجا في ناحية عزاز ... فانهم نجا ...".

πβλ. SCHLUMBERGER, *Νικηφόρος Φωκάς*, 257.

69. Ibn Al-Adīm, *Zubdat*, 79: "و اتصل خبره سيف الدولة ... على بانقوسا ...".

70. Yahyā Al-Antākī, *Ta' rīkh*, 98. Ibn Al-Adīm, *Zubdat*, 79.

71. Yahyā Al-Antākī, *Ta' rīkh*, 98: "و استنفر أهل المدينة فخرج إليه منهم ... و انهزم سيف الدولة ...".

πβλ. SCHLUMBERGER, *Νικηφόρος Φωκάς*, 268.

72. Miskawayh, *Tadjārib*, τ. 5, 333-4. Yahyā Al-Antākī, *Ta' rīkh*, 99. Hamadāni, *Takmila*, τ. 1, 181. Ibn Al-Djawzī, *al-Muntaẓam*, τ. 14, 140. Ibn Al-Athīr, *al-Kāmil*, τ. 7, 273. Ibn Al-Adīm, *Zubdat*, 81. Ibn Al-Ḥibrī, *Ta' rīkh*, 62. Abū Al-Fidā, *al-Mukhtaṣar*, τ.

εκατοντάδες φορτία με πολυτελή υφάσματα και μεταξωτά ενδύματα, χρυσό και ασήμι, 300 αραβικά άλογα και περίπου 1.000 καμήλες, ενώ σύμφωνα με τον ίδιο ιστοριογράφο οι Βυζαντινοί, πριν προχωρήσουν στην καταστροφή του οικήματος, αφαίρεσαν και τελικά μετέφεραν μαζί τους τη χρυσή στέγη του παλατιού⁷³.

Όπως είναι φυσικό ακολούθησε η πολιορκία της πόλης, οι κάτοικοι της οποίας, αφού ο Sayf al-Dawla απουσίαζε, έπρεπε να προστατέψουν την πόλη μόνοι τους. Η πολιορκία διαρκούσε ήδη τέσσερις μέρες και ο Sayf al-Dawla δεν είχε κάνει την εμφάνισή του. Έτσι, οι γέροντες της πόλης, την τέταρτη μέρα, εξήλθαν από την πόλη αποφασισμένοι να έρθουν σε κάποια συνεννόηση με τον Νικηφόρο Φωκά⁷⁴. Ο Φωκάς ζήτησε ως αντάλλαγμα, για να αφήσει ανενόχλητο το Χαλέπι, να του παραδώσουν τον Sayf al-Dawla, πιστεύοντας προφανώς, ότι ο Χαμδανίδης εμίρης βρισκόταν μέσα στην πόλη⁷⁵. Οι απεσταλμένοι του ορκίστηκαν, ότι ο Sayf al-Dawla δεν βρίσκεται στην πόλη⁷⁶ και στην επόμενη συνάντηση του πρότειναν να του δώσουν χρήματα και να του επιτρέψουν να μπει στο Χαλέπι με τον στρατό του, από τη μια πύλη και να εξέλθει από μια άλλη, γυρίζοντας πίσω στην πατρίδα του, ως ο Βυζαντινός που κατάφερε να εισέλθει με τον στρατό του στην πρωτεύουσα του εμιράτου⁷⁷.

Ο Νικηφόρος υποσχέθηκε να απαντήσει την επομένη, όταν, όμως, οι πρόκριτοι του Χαλεπιού τον επισκέφθηκαν, ώστε να ακούσουν την απόφασή του, ο Βυζαντινός δομέστικος τους κατηγορήσε, ότι ο σκοπός της πρότασής τους να τον αφήσουν να μπει στην πόλη, δεν ήταν κανένας άλλος παρά μόνο να τον οδηγήσουν σε μια καλοστημένη ενέδρα, αφού πίστευε, ότι μέσα στο Χαλέπι παραμόνευαν κρυμμένοι πολεμιστές⁷⁸. Αντιμέτωποι με τις κατηγορίες του Φωκά, μερικοί από τους Άραβες

1, 441. Dhahabī, *Ta' rīkh*, τ. 26, 7. Dhahabī, *Duwal*, τ. 1, 320. Ibn Al-Wardī, *Ta' rīkh*, τ. 1, 289. Ibn Kathīr, *al- Bidāya*, τ. 15, 253. Ibn Khaldūn, *Ta' rīkh*, τ. 4, 305. Ibn Tagh̄rī Birdī, *al-Nudjūm*, τ. 3, 332.

73. Ibn Zāfir, *Akhbār*, τ. 1, 77: " و ملك الروم داره ... لأنها كانت مذهب ". Βλ. και SCHLUMBERGER, *Νικηφόρος Φωκάς*, 269-70.

74. Ibn Al-Adīm, *Zubdat*, 79: " و أقام الروم على ظاهر البلد ... أن يهب لهم البلد "

75. Ibn Al-Adīm, *Zubdat*, 79: " تسلّمون إليّ ابن حمدان "

76. Ibn Al-Adīm, *Zubdat*, 79: " فحلفوا أن ابن حمدان ما هو في البلد "

77. Yahyā Al-Antakī, *Ta' rīkh*, 99. Ibn Al-Adīm, *Zubdat*, 79.

78. Yahyā Al-Antakī, *Ta' rīkh*, 99. Ibn Al-Adīm, *Zubdat*, 79-80.

που τον είχαν συναντήσει, του ορκίστηκαν, ότι όχι μόνο δεν είχε μείνει κανένας στρατιώτης μέσα στην πόλη, αλλά είχε ξεκινήσει να επικρατεί σε αυτήν κατάσταση αναρχίας⁷⁹.

Ο δαμιόνιος Νικηφόρος είχε καταφέρει μέσω των διαπραγματεύσεων⁸⁰ να μάθει, ότι όχι μόνο ο Sayf al-Dawla δεν βρισκόταν μέσα στην πόλη, αλλά επιπλέον ότι δεν υπήρχε και τακτικός στρατός σε αυτήν. Έδιωξε τους Άραβες πρόκριτους, υποσχόμενος να απαντήσει οριστικά στις προτάσεις τους την επόμενη μέρα⁸¹. Κάτω από αυτές τις συνθήκες ο Φωκάς δεν μπορούσε να αρκεστεί σε μια απλή παρέλαση των στρατευμάτων του μέσα στο Χαλέπι. Διέταξε μερικούς στρατιώτες του να περιπλανηθούν γύρω από την πόλη κατά τη διάρκεια της νύχτας, πιστεύοντας, ότι η επιφυλακή των πολιορκημένων θα ήταν μειωμένη εξαιτίας της διεξαγωγής διαπραγματεύσεων, και όταν θα έβρισκαν ένα κατάλληλο μέρος του τείχους, να αναρριχηθούν σε αυτό και έτσι να κυριεύσουν την πόλη⁸². Η εντολή του Νικηφόρου πραγματοποιήθηκε, το μόνο, όμως, που κατόρθωσαν οι Βυζαντινοί στρατιώτες ήταν η δημιουργία μιας ρωγμής στα τείχη, στην οποία όλη την υπόλοιπη μέρα επικέντρωσαν τις επιθέσεις τους⁸³. Ωστόσο, η σθεναρή αντίσταση των Αράβων δεν επέτρεψε στους

79. Yahyā Al-Anṭākī, *Ta' rīkh*, 99. Ibn Al-Ādīm, *Zubdat*, 80.

80. Οι ανειλικρινείς διαπραγματεύσεις που είχαν στόχο να κερδηθεί χρόνος, και γενικότερα τα τεχνάσματα, δεν εθεωρούντο κατακριτέα, και προτείνονται σε στρατιωτικά εγχειρίδια της εποχής, βλ. Ν. ΚΟΥΤΡΑΚΟΥ, Trick or treat? *Ruses de guerre* in middle Byzantine Politics, στον τόμο *Φιλοτιμία. Τιμητικός τόμος για την ομότιμη καθηγήτρια Α. Στανυρίδου-Ζαφράκα*, Θεσσαλονίκη 2011, 313-338. Για μελέτες των στρατιωτικών εγχειριδίων της μέσης βυζαντινής περιόδου, βλ. Τ. Γ. ΚΟΛΙΑΣ, *Η πολεμική τακτική των βυζαντινών*. Θεωρία και πράξη, και G. T. DENNIS, *The Byzantines in Battle*, στον τόμο *Το εμπόλεμο Βυζάντιο (9ος-12ος αι.)*, επιμ. Κ. ΤΣΙΚΝΑΚΗΣ, Αθήνα 1997, 153-164 και 165-178 αντιστοίχως, ενώ τις υποτιθέμενες μεταρρυθμίσεις του Νικηφόρου Φωκά στον στρατιωτικό τομέα πραγματοποιείται σε μονογραφία του, ο Τ. Γ. ΚΟΛΙΑΣ, *Νικηφόρος Β' Φωκάς (963-969)*. Ο στρατηγός αυτοκράτωρ και το μεταρρυθμιστικό του έργο, Αθήνα 1993.

81. Ibn Al-Ādīm, *Zubdat*, 80: "فكشفتهم نقفور ... فانصرفوا"

82. Ibn Al-Ādīm, *Zubdat*, 80: "و قال نقفور لأصحابه .تملكون الموضوع ."

83. Miskawayh, *Tadjārib*, τ. 5, 334. Ibn Al-Djawzī, *al-Muntaẓam*, τ. 14, 140. Ibn Al-Athīr, *al-Kāmil*, τ. 7, 273-4. Ibn Al-Ādīm, *Zubdat*, 80. Dhahabī, *Ta' rīkh*, τ. 26, 7. Dhahabī, *Duwal*, τ. 1, 320. Ibn Kathīr, *al-Bidāya*, τ. 15, 253. Ο Yahyā Al-Anṭākī, *Ta' rīkh*, 99, πάντως υποστηρίζει ότι με αυτήν την έφοδο ήταν, που κατέλαβαν οι Βυζαντινοί το Χαλέπι:

" و لمّا كان في عشية ذلك اليوم ... فركبوا سورها و فتحوها "

Βυζαντινούς να εισχωρήσουν στην πόλη, ενώ μέχρι να ξημερώσει οι πολιορκημένοι είχαν ανοικοδομήσει το μέρος του τείχους στο οποίο είχε προκληθεί το ρήγμα⁸⁴.

Ο Νικηφόρος αποφάσισε, μετά από αυτές τις εξελίξεις, να οπισθοχωρήσει στο όρος Τζαούσαν⁸⁵. Σε αυτό το σημείο ο Νικηφόρος έκανε μια νέα πρόταση συμβιβασμού στους Άραβες: αν του παραχωρούσαν τρεις χιλιάδες νέους και νέες, ως αιχμαλώτους, και ένα μεγάλο χρηματικό πόσο, αυτός θα έλυne την πολιορκία⁸⁶. Οι Άραβες, από θέση ισχύος πλέον, αρνήθηκαν να παραχωρήσουν οτιδήποτε στον δομέστικο, ένα απρόσμενο, όμως, γεγονός έμελε να γείρει την πλάστιγγα υπέρ των Βυζαντινών. Μέσα στην πόλη άντρες της αστυνομίας, προφανώς εκμεταλλευόμενοι την απουσία του Sayf al-Dawla και του τακτικού στρατού, άρχισαν να ληλατούν κατοικίες και εμπορικά καταστήματα του Χαλεπιού⁸⁷. Γρήγορα τα τείχη άδειασαν από τους υπερασπιστές τους, οι οποίοι έτρεξαν να σώσουν τις περιουσίες τους⁸⁸. Οι Βυζαντινοί δεν άργησαν να συνειδητοποιήσουν, ότι τα τείχη ήταν ανυπεράσπιστα. Σε σύντομο χρονικό διάστημα αναρριχήθηκαν στα τείχη και κατέλαβαν

84. Miskawayh, *Tadjārib*, τ. 5, 334. Hamadānī, *Takmila*, τ. 1, 181. Ibn Al-Djawzī, *al-Muntaẓam*, τ. 14, 140. Ibn Al-Athīr, *al-Kāmil*, τ. 7, 274. Ibn Al-Ādim, *Zubdat*, 80. Dhahabī, *Ta' rīkh*, τ. 26, 7. Dhahabī, *Duwal*, τ. 1, 320. Ibn Kathīr, *al-Bidāya*, τ. 15, 253. Ibn Khaldūn, *Ta' rīkh*, τ. 4, 305.

85. Miskawayh, *Tadjārib*, τ. 5, 334. Hamadānī, *Takmila*, τ.1, 181. Ibn Al-Athīr, *al-Kāmil*, τ.7, 274. Ibn Al-Ādim, *Zubdat*, 80. Abū Al-Fidā, *al-Mukhtaṣar*, τ. 1, 442. Dhahabī, *Ta' rīkh*, τ. 26, 7. Ibn Al-Wardī, *Ta' rīkh*, τ. 1, 289. Ibn Khaldūn, *Ta' rīkh*, τ. 4, 305.

86. Οι Miskawayh και Ibn Al-Athīr αναφέρουν την πληροφορία για την πρόταση αυτή τοποθετώντας την χρονικά, αόριστα, πριν την κατάκτηση του Χαλεπιού. Είναι φυσικό ότι αν η πληροφορία αυτή αληθεύει, μόνο σε αυτό το χρονικό σημείο θα μπορούσε να τοποθετηθεί. βλ. Ibn Al-Athīr, *al-Kāmil*, τ. 7, 274: " و كان قد بذل ... يجيبوه إلى ذلك "

" و كان بذل لأهل البلد ... يستجيبوا له إلى ذلك "

87. Miskawayh, *Tadjārib*, τ. 5, 334. Hamadānī, *Takmila*, τ. 1, 181. Ibn Al-Djawzī, *al-Muntaẓam*, τ. 14, 140. Ibn Al-Athīr, *al-Kāmil*, τ. 7, 274. Ibn Al-Ādim, *Zubdat*, 80. Abū Al-Fidā, *al-Mukhtaṣar*, τ. 1, 442. Dhahabī, *Ta' rīkh*, τ. 26, 7. Dhahabī, *Duwal*, τ. 1, 320. Ibn Al-Wardī, *Ta' rīkh*, τ. 1, 289. Ibn Kathīr, *al-Bidāya*, τ. 15, 253. Ibn Khaldūn, *Ta' rīkh*, τ. 4, 305. SCHLUMBERGER, *Νικηφόρος Φωκάς*, 277.

88. Miskawayh, *Tadjārib*, τ. 5, 334. Hamadānī, *Takmila*, τ. 1, 181. Ibn Al-Djawzī, *al-Muntaẓam*, τ. 14, 140. Ibn Al-Athīr, *al-Kāmil*, τ. 7, 274. Ibn Al-Ādim, *Zubdat*, 80. Abū Al-Fidā, *al-Mukhtaṣar*, τ. 1, 442. Dhahabī, *Ta' rīkh*, τ. 26, 7. Dhahabī, *Duwal*, τ. 1, 320. Ibn Kathīr, *al-Bidāya*, τ. 15, 25. Ibn Khaldūn, *Ta' rīkh*, τ. 4, 305.

όλες τις πύλες της πόλης⁸⁹.

Μετά την είσοδο των Βυζαντινών⁹⁰ ακολούθησε αληθινή σφαγή των κατοίκων του Χαλεπιού, που σταμάτησε μόνο όταν οι Βυζαντινοί *κουράστηκαν και βαρέθηκαν*⁹¹. Ο *Dhahabī* (1274-1348) υπολογίζει τον αριθμό των θυμάτων σε 150.000 (αριθμός προφανώς υπερβολικός)⁹². Στις σφαγές αυτές πρωταγωνιστικό ρόλο διαδραμάτισε μια ομάδα 1.200, ή κατ' άλλους 1.400, Βυζαντινών που έτυχε να βρίσκονται αιχμάλωτοι στο Χαλέπι τη στιγμή της άλωσης του. Αυτοί, αφού απελευθερώθηκαν και εξοπλίστηκαν από τους ομοεθνείς τους, εξαπολύθηκαν στην πόλη εκδικούμενοι με το ξίφος τους τις κακουχίες που υπέφεραν ως αιχμάλωτοι⁹³. Μετά το τέλος αυτών των σφαγών, και σύμφωνα με τις πρακτικές της μεσαιωνικής περιόδου, ακολούθησε η λεηλασία και η λαφυραγώγηση. Ό,τι δε μπορούσαν να μεταφέρουν οι Βυζαντινοί μαζί τους⁹⁴ το πυρπόλησαν⁹⁵ και το ίδιο έπραξαν και με τα τζαμιά της πόλης⁹⁶.

89. Miskawayh, *Tadjārib*, τ. 5, 334. Hamadānī, *Takmila*, τ. 1, 181. Ibn Al-Djawzī, *al-Muntaẓam*, τ. 14, 140-1. Ibn Al-Athīr, *al-Kāmil*, τ. 7, 274. Ibn Al-Adīm, *Zubdat*, 80. Ibn Kathīr, *al-Bidāya*, τ. 15, 253. *Dhahabī*, *Ta' rīkh*, τ. 26, 7.

90. Η άλωση του Χαλεπιού πραγματοποιήθηκε 40 ημέρες μετά την άφιξη του Νικηφόρου στην περιοχή, βλ. IBRAHIM-HASSIN-NÍAINA, *Χαρακτηριστικά*, 226.

91. Miskawayh, *Tadjārib*, τ. 5, 334: " و دخلوا فوضعوا السيف ... إلى أن كلوا و ضجروا ". Το ίδιο στους: Ibn Al-Djawzī, *al-Muntaẓam*, τ. 14, 141. Ibn Al-Athīr, *al-Kāmil*, τ. 7, 274. Ibn Al-Ḥbrī, *Ta' rīkh*, 62. *Dhahabī*, *Ta' rīkh*, τ. 26, 7. Ibn Kathīr, *al-Bidāya*, τ. 15, 253. Ibn Taghrī Birdī, *al-Nudjūm*, τ. 3, 332. Πβλ. SCHLUMBERGER, *Νικηφόρος Φωκάς*, 278.

92. *Dhahabī*, *Duwal*, τ. 1, 320: " فيقال قتل بحلب مئة ألف و خمسون ألفاً "

93. Miskawayh, *Tadjārib*, τ. 5, 334. Hamadānī, *Takmila*, τ. 1, 181. Ibn Al-Athīr, *al-Kāmil*, τ. 7, 274. Ibn Al-Ḥbrī, *Ta' rīkh*, 62. Ibn Kathīr, *al-Bidāya*, τ. 15, 253-4. Ibn Khaldūn, *Ta' rīkh*, τ. 4, 305. Ζωναράς, *Επιτομή Ιστοριών*, τ. 3, 492. Σκυλίτζης, *Σύνοψις Ιστοριών*, 253. Μιχαήλ Γλυκάς, *Βίβλος Χρονική*, 567.

94. Ανάμεσα στα λάφυρα που κατέκτησαν οι Βυζαντινοί από το Χαλέπι βρισκόταν, σύμφωνα με τον Ζωναρά, *Επιτομή Ιστοριών*, τ. 3, 494, και ένα τμήμα της τιμίας εσθήτος του Βαπτιστή Ιωάννη: *ὅθεν καί τι μέρος τῆς τιμίας ἐσθήτος τοῦ βαπτιστοῦ Ἰωάννου ἐκόμισε*.

95. Miskawayh, *Tadjārib*, τ. 5, 334. Hamadānī, *Takmila*, τ. 1, 181. Ibn Al-Djawzī, *al-Muntaẓam*, τ. 14, 141. Ibn Al-Ḥbrī, *Ta' rīkh*, 62. Ibn Al-Wardī, *Ta' rīkh*, τ. 1, 289. Ibn Kathīr, *al-Bidāya*, τ. 15, 254. Ibn Khaldūn, *Ta' rīkh*, τ. 4, 305.

96. Ibn Al-Athīr, *al-Kāmil*, τ. 7, 274. Ibn Al-Adīm, *Zubdat*, 82. Abū Al-Fidā, *al-Mukhtaṣar*, τ. 1, 442. *Dhahabī*, *Ta' rīkh*, τ. 26, 7. Ibn Taghrī Birdī, *al-Nudjūm*, τ. 3, 332. Μάλιστα για το μεγάλο τέμενος του Χαλεπιού λέγεται ότι συναγωνιζόταν σε ομορφιά

Μαζί με το πλήθος των λαφύρων οι Βυζαντινοί οδήγησαν πίσω στην πατρίδα τους 10.000 αιχμάλωτους⁹⁷.

Πριν την επιστροφή του Νικηφόρου στο Βυζάντιο, συνέβη ένα γεγονός το οποίο αξίζει να μνημονεύσουμε. Μαζί με τον στρατό που είχε υπό τις διαταγές του ο Φωκάς, τον είχε ακολουθήσει και ο ανιψιός του βασιλιά Ρωμανού Β'⁹⁸. Όταν μετά από εννέα μέρες ο Νικηφόρος αποφάσισε να αποχωρήσει από το Χαλέπι, ο ανιψιός του αυτοκράτορα τον επέπληξε, επειδή σχεδίαζε την επιστροφή στα βυζαντινά εδάφη, πριν κατακτήσουν και την ακρόπολη (σε αυτήν είχαν καταφύγει μερικοί Άραβες μετά την είσοδο των βυζαντινών στρατευμάτων στην πόλη⁹⁹). Ο διάλογος που ακολούθησε μεταξύ των δύο αντρών ήταν έντονος και επιβεβαιώνει τις πληροφορίες που έχουμε και από βυζαντινές πηγές¹⁰⁰ για την ύπαρξη ενός

και το ίδιο το τέμενος των Ομμεϊάδων στη Δαμασκό. βλ. Ibn Al-ʿAdīm, *Zubdat*, 82:

" إن جامع دمشق ... جامع حلب ". SCHLUMBERGER, *Νικηφόρος Φωκάς*, 281.

97. Miskawayh, *Tad̄j̄arib*, τ. 5, 334. Hamadānī, *Takmila*, τ. 1, 181. Ibn Al-Djawzī, *al-Muntaẓam*, τ. 14, 141. Ibn Al-Athīr, *al-Kāmil*, τ. 7, 274. Ibn Zāfir, *Ak̄hbār*, τ. 2, 415. Ibn Al-ʿBṛī, *Taʿ rīkh*, 62. Abū Al-Fidā, *al-Muk̄htaṣar*, τ. 1, 442. Ibn Al-Wardī, *Taʿ rīkh*, τ. 1, 289. Ibn Kathīr, *al- Bīdāya*, τ. 15, 254. Ibn K̄haldūn, *Taʿ rīkh*, τ. 4, 305. Κώδικας AR-288, 446. SCHLUMBERGER, *Νικηφόρος Φωκάς*, 279.

98. Miskawayh, *Tad̄j̄arib*, τ. 5, 333. Hamadānī, *Takmila*, τ. 1, 181. Ibn Al-Athīr, *al-Kāmil*, τ. 7, 274. Dhahabī, *Taʿ rīkh*, τ. 26, 7. Ωστόσο σε αντίθεση με τους υπόλοιπους Άραβες ιστοριογράφους, οι Al-Azīmī (1090-1161) και Ibn Kathīr (περ. 1300-1373) αναφέρουν ότι αυτός που αντέδρασε στην επιθυμία του Νικηφόρου δεν ήταν ο ανιψιός του Ρωμανού, αλλά ανιψιός του ίδιου του Νικηφόρου. βλ. Al-Azīmī, *Taʿ rīkh*, *al-halab*, έκδ. I. ZARUR, Δαμασκός 1984, 300: " و قتل بها ابن أخيه ". Ibn Kathīr, *al- Bīdāya*, τ. 15, 254: " فقال له ابن أخته ". Την εκδοχή αυτή αποδέχονται και αρκετοί σύγχρονοι ιστορικοί, βλ. SCHLUMBERGER, *Νικηφόρος Φωκάς*, 283. MCGEER, *Dragon's Teeth*, 231-2, 235.

99. Ibn Zāfir, *Ak̄hbār*, τ. 1, 77: " و انحصر أهل حلب في القلعة بما أمكنهم من أموالهم "

100. Ο Θεοδόσιος Διάκονος στο ποίημα που συνέθεσε για να το αφιερώσει στον Ρωμανό Β' τοποθετεί σε μια τελειώς άκαιρη χρονική στιγμή κάποιον στρατηγό να επιτιμά τον Νικηφόρο, γιατί κατά την ομιλία του στα βυζαντινά στρατεύματα, κατά τη διάρκεια της κρητικής εκστρατείας, παρέλειψε να αναφερθεί στον αυτοκράτορα, βλ. Θεοδόσιος Διάκονος, *Άλωσις τῆς Κρήτης*, έκδ. CRISCUOLO, 18-9, στίχ. 455-467: *Πρωτοστράτηγε, πῶς λιπὼν τὸν δεσπότην/οὐχ ὡς μάγειρος τῆ βαναυσίῳ τέχνῃ / κυκῶν ἔμιξας τοῦτον ἐν παραινέσει ... μόνον πλατυνηθῆ σκῆπτρα τῆς μοναρχίας / καὶ γῆς ἀνάξῃ Ρωμανὸς πάσης μόνος*. Η ΒΛΥΣΙΔΟΥ, *Αριστοκρατικές Οικογένειες*, 141-2, έχει επισημάνει ότι ακόμη και οι σχέσεις του Νικηφόρου με τον Αθανάσιο τον Αθωνίτη, με την παράλληλη απομάκρυνση του πρώτου από τον θείο του, Μιχαήλ Μαλεΐνο, μπορούν να χρησιμεύσουν ως αποδείξεις για τις άσχημες σχέσεις Ρωμανού Β' και Νικηφόρου Φωκά.

κλίματος αντιπάθειας μεταξύ του γιού του Κωνσταντίνου Ζ΄ και του σπουδαίου στρατηγού. Γράφει ο Miskawayh (932-1030):

Μετά από εννέα ημέρες ήθελε ο Δομέστικος (ο Νικηφόρος) να αναχωρήσει με ό,τι είχε επιτύχει και ό,τι είχε στα χέρια του. Του είπε ο ανιψιός του βασιλιά: “Αυτήν την πόλη την έχουμε ήδη στα χέρια μας, αλλά δεν βρίσκονται απέναντι μας (στην ακρόπολη) όσοι την υπερασπίζονται και εκεί δεν βρίσκονται οι Αλαουίτες, οι Χασεμίτες, οι υπουργοί, οι γραμματείς και οι πλούσιοι; Δοιπόν για ποιον λόγο θα φύγουμε πριν να αλώσουμε την ακρόπολη;” Και του είπε ο δομέστικος: “Ήδη κατορθώσαμε αυτό που δεν μπορούσαμε¹⁰¹ και δεν μπορούσε και ο βασιλιάς. Σκοτώσαμε, αιχμαλωτίσαμε, κάψαμε, γκρεμίσαμε, απελευθερώσαμε τους αιχμαλώτους μας και πήραμε όποιον θέλαμε να ανταλλάξουμε χωρίς ανταλλαγή και πήραμε λάφυρα που δεν ξανακούστηκαν όμοια τους. Και αυτοί που κατέφυγαν στην ακρόπολη είναι γυμνοί και έτσι και κατεβούν από αυτήν θα πεθάνουν γιατί είναι αδύναμοι...” Και επέμενε ο ανιψιός του βασιλιά στο ζήτημα και είπε: “Εγώ δεν φεύγω αν δεν κατακτήσω την ακρόπολη”. Και επειδή επέμενε, του είπε ο δομέστικος: “Κατευθύνσου τότε εναντίον της και πολιορκησέ την και η κατάσταση ανάγκης θα οδηγήσει όσους βρίσκονται σε αυτήν να παραδοθούν”. Και αυτός απάντησε: “Δεν θα την κατακτήσω παρά μόνο με το ξίφος”. Τότε του είπε ο Νικηφόρος: “Δικό σου θέμα, κάνε ότι θέλεις. Εγώ θα βρίσκομαι με τον στρατό μου στην πύλη της πόλης”¹⁰².

Η προσπάθεια, όμως, του ανιψιού του Ρωμανού να αλώσει το φρούριο της ακρόπολης απέβη άκαρπη, ενώ ο ίδιος έχασε τη ζωή του σε

101. Παρόμοια έκφραση χρησιμοποίησε στο έργο του και ο Ibn Ḥawkal, *Kitāb Ṣūrat al-ard*, έκδ. Dār Maktaba al-Ḥayāt, Βηρυτός 1992, 182, ο οποίος υποστήριξε ότι τα εσωτερικά προβλήματα στον ισλαμικό κόσμο επέτρεψαν τους Βυζαντινούς να επιτύχουν πράγματα που προηγουμένως φάνταζαν ανέφικτα:

" و كثرة العناد و الخلاف ... إلى ما كانت مغلولة عنه "

102. Miskawayh, *Tadjarib*, τ. 5, 334-5:

" فلما كان بعد تسعة أيام أراد الدمشق أن ينصرف بما فاز به و حصل في يده فقال له ابن أخت الملك : هذا بلد قد حصل في أيدينا و ليس بإزائنا من يدفعنا عنه و من كان فيه من العلوية و بنى هاشم و الوزراء و الكتاب و من لهم أموال مقيمون في القلعة فبأي سبب ننصرف عنه قبل فتح القلعة ؟ فقال له الدمشق : قد وصلنا إلى ما لم تكن نقدره و لا يقدرها الملك و قتلنا و سببنا و أسرنا و أحرقنا و هدمنا و خلصنا أسراعنا و أخذنا من أردنا أن نفاذي به بلا فدية و غنمنا غنيمة ما سمع بمثلها و من حصل في القلعة فهم عراة و إذا نزلوا هلكوا لأنهم لا يجدون قوتاً ... فأقام ابن أخت الملك على أمره و لحّ و قال : لا أنصرف أو أفتح القلعة . فلما لحّ قال له الدمشق : فأنزل عليها و حاصرنا فإن الصورة و الضرورة تقود من فيها إلى فتحها . فقال : لا أفتحها إلا بالسيف . فقال له : شأنك و ما تريد فإني أنا مقيم في عسكري على باب المدينة . "

Επίσης βλ. Ibn Al-Djawzī, *al-Muntaẓam*, τ. 14, 141. Ibn Al-Ḥibrī, *Ta' rikh*, 62-3.

αυτήν την επιχείρηση¹⁰³. Ο θάνατός του, πάντως, εξόργισε τον Νικηφόρο Φωκά, ο οποίος ως αντίποινα διέταξε την εκτέλεση 1.200¹⁰⁴ αιχμαλώτων¹⁰⁵. Αντίθετα κατά την επιστροφή του στο Βυζάντιο ο Νικηφόρος Φωκάς δεν προχώρησε σε καταστροφές των περιχώρων του Χαλεπιού, ειδοποιώντας τους κατοίκους να μην αμελούν τις γεωργικές ασχολίες και την ανοικοδόμηση της περιοχής, αφού σκόπευε να επανέλθει¹⁰⁶.

Το ίδιο έτος συνέβη ένα γεγονός που προκάλεσε ζωνρή εντύπωση στους Άραβες της εποχής. Ο εξάδελφος του Sayf al-Dawla, ο διάσημος Άραβας ποιητής¹⁰⁷ Abū Firās αιχμαλωτίστηκε από τους Βυζαντινούς στην

103. Miskawayh, *Tad̄jārib*, τ. 5, 335. Hamadānī, *Takmila*, τ. 1, 182. Ibn Al-Djawzī, *al-Muntaẓam*, τ. 14, 141. Ibn Al-Athīr, *al-Kāmil*, τ. 7, 274. Ibn Al-Ādim, *Zubdat*, 81. Ibn Al-Ḥbrī, *Ta' rīkh*, 63. Dhahabī, *Ta' rīkh*, τ. 26, 7-8. Ibn Kathīr, *al-Bidāya*, τ. 15, 254. Ibn Khaldūn, *Ta' rīkh*, τ. 4, 305. Ibn Taghrī Birdī, *al-Nudjūm*, τ. 3, 332. SCHLUMBERGER, *Νικηφόρος Φωκάς*, 284.

104. Ο Ibn Al-Ādim, *Zubdat*, 81 υπερβάλλει, αναφέροντας ότι ο Νικηφόρος εκτέλεσε όχι 1.200 αλλά 12.000 αιχμαλώτους:

"فقتل عند ذلك من الأسرى اثني عشر ألف أسير".

Σε άλλο σημείο πάντως του ίδιου έργου ο ίδιος ιστοριογράφος κάνει λόγο για 1.200, βλ. Ibn Al-Ādim, *Zubdat*, 82: "ضرب أعناق الأسارى ... و كانوا ألفاً و مائتي رجل".

Ο Ibn Kathīr *al-Bidāya*, τ. 15, 254, πάλι κάνει λόγο για περίπου 2.000 αιχμαλώτους:

"فغضب الدّمستق عند ذلك ... أيديهم من أسارى المسلمين ، و كانوا قريبا من ألفين".

105. Miskawayh, *Tad̄jārib*, τ. 5, 335. Hamadānī, *Takmila*, τ. 1, 182. Ibn Al-Djawzī, *al-Muntaẓam*, τ. 14, 141. Ibn Al-Athīr, *al-Kāmil*, τ. 7, 274. Ibn Al-Ḥbrī, *Ta' rīkh*, 63. Dhahabī, *Ta' rīkh*, τ. 26, 8. Ibn Khaldūn, *Ta' rīkh*, τ. 4, 305. Ibn Taghrī Birdī, *al-Nudjūm*, τ. 3, 332. AL ODEALLAH, *Άραβες και Βυζαντινοί*, 48. IBRAHIM-HASSIN-NIAINA, *Χαρακτηριστικά*, 226.

106. Miskawayh, *Tad̄jārib*, τ. 5, 335. Ibn Al-Athīr, *al-Kāmil*, τ. 7, 274. Ibn Al-Ādim, *Zubdat*, 82. Ibn Al-Ḥbrī, *Ta' rīkh*, 63. Abū Al-Fidā, *al-Mukhtasar*, τ. 1, 442. Dhahabī, *Ta' rīkh*, τ. 26, 8. Ibn Al-Wardī, *Ta' rīkh*, τ. 1, 289. Ibn Khaldūn, *Ta' rīkh*, τ. 4, 305. Ibn Taghrī Birdī, *al-Nudjūm*, τ. 3, 332.

107. Ο Sayf al-Dawla υπήρξε πάτρωνας πολλών ανθρώπων του πνεύματος οι οποίοι έζησαν στην αυλή του, όπως ο σπουδαίος, τουρκικής καταγωγής, φιλόσοφος al-Fārābī. Μεταξύ των ανδρών αυτών ξεχώριζαν και οι δύο μεγάλοι ποιητές της αυλής του, ο Abū Firās και ο Mutanabbī, βλ. M. G. S. HODGSON, *The Venture of Islam. Conscience and History in a World Civilization, Volume 1- The Classical Age of Islam*, Chicago 1977, 494. BIANQUIS, Sayf al-Dawla, 103-4. Μάλιστα ο Ibn Zāfir (1171–1216) μας αφηγείται, ότι ο Νικηφόρος εξοργισμένος για τη συκοφάντηση των Βυζαντινών στα ποιήματα του τελευταίου είχε πει: «Βασανίζομαστε από έναν ψεύτη ποιητή (τον Mutanabbī) και από έναν εμίρη, ενκίνητο ιππέα (τον Sayf al-Dawla)»: βλ. Ibn Zāfir, *Akhbār al-Duwal*, τ. 1, 57:

"بلينا بشاعر كذاب ، و أمير خفيف الر كآب". Για τα ποιήματα του Mutanabbī που αναφέρονται στην κατάληψη του Χαλεπιού, βλ. Mutannabī, *Dīwān*, έκδ. al-BARKUKI, Βηρυτός 1986, τ. 2, 207 και 313.

πόλη Manbidj (την αρχαία Βαμβύκη), στην οποία ο Sayf al-Dawla τον είχε ορίσει κυβερνήτη¹⁰⁸.

Αξίζει σε αυτό το σημείο να παρεμβάλουμε ένα τμήμα από την ποίηση του Abū Firās που αφορά τον ίδιο τον Νικηφόρο Φωκά. Ο Βυζαντινός αυτοκράτορας κατά τη διάρκεια της παραμονής του Abū Firās στην Κων/πολη¹⁰⁹, σε έναν (φανταστικό για ορισμένους ερευνητές¹¹⁰) διάλογο με τον επιφανή αιχμάλωτο του, είχε αναφερθεί μειωτικά στην αγάπη των Αράβων για την ποίηση, λέγοντάς του: *Βέβαια εσείς είστε γραφιάδες και δεν γνωρίζετε την τέχνη του πολέμου*¹¹¹. Η εξοργισμένη απάντηση του θιγμένου Abū Firās (932-968) που αποτυπώθηκε στους στίχους των ποιημάτων του παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον για το θέμα μας. Παρακάτω παραθέτω μερικούς από αυτούς τους στίχους:

*Ισχυρίζεσαι, βρε χοντρολάιμε, ότι εμείς δεν γνωρίζουμε τον πόλεμο,
ενώ εμείς είμαστε λιοντάρια στον πόλεμο.*

*Αλίμονο σου! Ποιος είναι για τον πόλεμο, εάν δεν ήμαστε εμείς, και
ποιος είναι αυτός που ξοδεύει τις νύχτες του και τις ημέρες του σε
αυτόν;*

Αλίμονο σου! Ποιός σκότωσε τον αδερφό σου στη Ma'āsh

108. Miskawayh, *Tad̄jārib*, τ. 5, 333. Yahya, 99. Al-Antakī, *Ta' rīkh*, 97. Hamadānī, *Takmila*, τ. 1, 180. Ibn Al-Djawzī, *al-Muntaẓam*, τ. 14, 140. Ibn Al-Athīr, *al-Kāmil*, τ. 7, 276. Ibn Zāfir, *Akhbār*, τ. 1, 75. Abū Al-Fidā, *al-Mukhtaṣar*, τ. 1, 442. Dhahabī, *Duwal*, τ. 1, 321. Ibn Al-Wardī, *Ta' rīkh*, τ. 1, 289. Ibn Kathīr, *al-Bidāya* τ. 15, 255. Ibn Khaldūn, *Ta' rīkh*, τ. 4, 305. Ibn Taghrī Birdī, *al-Nudjūm*, τ. 3, 332. *Kitāb al-Uyūn wa al-Hadā'iq*, τ. 4, 500. SCHLUMBERGER, *Νικηφόρος Φωκάς*, 255-6.

109. Για την περίοδο αιχμαλωσίας του Abū Firās στο Βυζάντιο, βλ. AL ODETALLAH, *Άραβες και Βυζαντινοί*, 102-6 και 117-8. R. AL-BIṬMI, *Abū Firās. O αιχμάλωτος ποιητής* [στα αραβικά], Κάιρο 2001, 91-101. ΠΑΤΟΥΡΑ, *Οι αιχμάλωτοι*, 93-7. Για τη μεταχείριση που επεφύλασσαν οι Βυζαντινοί στους επιφανείς Άραβες αιχμαλώτους πολέμου, βλ. L. SIMEONOVA, In the depths of tenth-century Byzantine ceremonial: the treatment of Arab prisoners of war at imperial banquets, *BMGS* 22 (1998), 75-104 [ανατύπωση στο: J. HALDON (ed.), *Byzantine Warfare*, Aldershot 2007, 549-578]. A. KOLIA - DERMITZAKI, Some remarks on the fate of prisoners of war in Byzantium (9th - 10th centuries), στο G. CIPOLLONE, *La liberazione dei captivi tra cristianità e Islam. Oltre la crociata e il Ghiād: tolleranza e servizio umanitario. Atti del Congresso interdisciplinare di studi storici* (Roma, 16-19 settembre 1998), Βατικανό 2000, 583-620.

110. EL CHEIKH, *Byzantium*, 169.

111. Abū Firās, *Dīwān*, έκδ. Dār al-kutub al-alamya, Βηρυτός 2003, 27 σημ. 3:

" انما انتم كتاب و لا تعرفون الحرب "

(Γερμανίικεια) και ποιός γέμισε το πρόσωπο του πατέρα σου¹¹² με χτυπήματα από το ξίφος¹¹³;

Συνανηθήκαμε και σε πολέμους πριν από αυτόν εδώ και σ' αυτούς εμείς ήμασταν λιοντάρια ενώ εσύ ήσουν σκύλος¹¹⁴.

Με τις γραφίδες μας σε κάναμε να τρέχεις στα οχυρά (να προστατευτείς) ή με τα ξίφη μας; Και αυτοί που εφομήσαμε εναντίον σου ήμασταν σαρκοβόρα λιοντάρια ή γραφιάδες;

Σε εγκαταλείψαμε στη μέση της ερήμου όπου περιηγήθηκες σε αυτήν όμοιος με τρωκτικό που τρυπώνει στην τρώγλη του και κρύβει το πρόσωπο του στα χώματα.

Εμείς καυχιόμαστε για τα χτυπήματα με το ξίφος στον πόλεμο, βρε

112. Ο πατέρας του Νικηφόρου, Βάρδας Φωκάς, είχε διατελέσει και αυτός δομέστικος της Ανατολής και αν εμπιστευθούμε τον Ζωναρά, *Επιτομή Ιστοριών*, τ. 3, 488 υπήρξε επιτυχημένος στρατηγός στους πολέμους εναντίον των Αράβων: *ἀλλ' οὐχ οὕτω καὶ τῷ Βάρδα Φωκᾷ τῷ τῶν σχολῶν δομεστίῳ... καὶ τὰ προστυχόντα λείαν ἐτίθετο*. Ωστόσο ο Σκυλίτζης, *Σύνοψις Ιστοριών*, 240-1, παρότι τον θεωρούσε αξιοθαύμαστο στρατηγό, κρίνει ως αποτυχημένη τη θητεία του στο αξίωμα, λόγω της πλεονεξίας του: *προχειρισθεὶς δομέστικος τῶν σχολῶν Βάρδας ὁ Φωκᾶς οὐδὲν ὄ τι καὶ λόγου ἄξιον ἀπειργάσατο... νοσήσας γὰρ τὴν πλεονεξίαν ἐξέστη τῶν ἑαυτοῦ λογισμῶν*. Την πλεονεξία του πατέρα του δεν δίστασε να καυτηριάσει και ο ίδιος ο Νικηφόρος Φωκάς σύμφωνα με τον Ψελλό, (*Ιστορία Σύντομος*, 96: *ὁ δὲ πατὴρ στρατηγεί, σὺ μὲν τῆς βασιλείας καταμελῶν, οὗτος δὲ φιλοχρηματῶν*) αλλά και τον Ζωναρά, *Επιτομή Ιστοριών* 3, 493. Πολύ χρήσιμος χρονολογικός πίνακας της δράσης των μελών του οίκου των Φωκάδων, κατά τον 9ο και 10ο αιώνα, στη ΒΛΥΣΙΔΟΥ, *Αριστοκρατικές Οικογένειες*, 188-90.

113. Ο τραυματισμός του Βάρδα Φωκά στο πρόσωπο, μετά από συμπλοκή με τον στρατό του Sayf al-Dawla, επιβεβαιώνεται τόσο από τις βυζαντινές πηγές όσο και από άλλες αραβικές πηγές, βλ. Σκυλίτζης, *Σύνοψις Ιστοριών*, 241: *ἐτρώθη δὲ κατὰ τὸ μέτωπον γενναίῳ καὶ βαθεὶ τῷ τραύματι, ὡς καὶ μέχρι τελευτῆς ἀδρᾶν τὴν οὐλὴν περιφέρειν*. Βλ. και SCHLUMBERGER, *Νικηφόρος Φωκάς*, 152-3.

114. Ο σκύλος αποτελεί στον αραβικό πολιτισμό σύμβολο της μιαιρότητας και της χαμέρπειας. Στις αρνητικές αυτές ιδιότητες μόνο ο χοίρος ξεπερνά τον σκύλο. Επομένως ήταν συνηθισμένο οι Άραβες να χαρακτηρίζουν ως σκύλους τους εχθρούς τους, βλ. N. F. HERMES, *The Byzantines in Medieval Arabic Poetry: Abu Firas al-Rumiyyat and the poetic Responses of Al-Qaffal and Ibn Hazm to Nicephorus Phoca's al-Qasida al-Arminiyya al-ma'funa (The Armenian Cursed one)*, *ΒυζΣυμ* 19 (2009), 49-50. Ακόμη και στο μεταγενέστερο *Sīrat' Antār*, στο οποίο οι κύριοι εχθροί του Άραβα ήρωα είναι οι Φράγκοι και όχι οι Βυζαντινοί, συναντούμε την έκφραση *τα στρατεύματα των σκύλων Rūm*, βλ. I. AL-FADEL, *Η εικόνα των Βυζαντινών κατά τις αραβικές μυθιστορίες Sīrat' Antār-Umar al-Nūmān* [διδακτορική διατριβή], Ιωάννινα 1997, 155.

νόθε ψεύτη¹¹⁵.

Επιστρέφοντας στην εκστρατεία στο Χαλέπι, πρέπει η φαινομενικά αδικαιολόγητη απόφαση του Νικηφόρου, να εγκαταλείψει την πόλη ακριβώς τη στιγμή που την είχε κατακτήσει, να σχετίζεται με τα νέα που έφθαναν από τη Βασιλεύουσα σχετικά με την υγεία του Ρωμανού Β'¹¹⁶. Από την άλλη, αραβικές πηγές αναφέρουν ότι ο Sayf al-Dawla είχε ενωθεί με τον στρατό του Nadjā και είχαν αρχίσει να παρενοχλούν το βυζαντινό στράτευμα¹¹⁷, επομένως ο Νικηφόρος διάλεξε να αποχωρήσει από την πόλη φοβούμενος μην αποκλειστεί εκεί, έχοντας μάλιστα στα νώτα του τους υπερασπιστές της ακρόπολης¹¹⁸. Πάντως το διάστημα κατά το οποίο η ενεργητικότητα του Νικηφόρου αναλώθηκε στον αγώνα για την ανάληψη της αυτοκρατορικής εξουσίας, δεν το άφησαν ανεκμετάλλευτο οι Χαμιδανίδες. Ο Sayf al-Dawla, ήδη, είχε επιστρέψει στην Ανάζαρβο ανοικοδομώντας την¹¹⁹, ενώ συγχρόνως ανανεώθηκαν οι αραβικές επιθέσεις στα βυζαντινά εδάφη. Έτσι το 963/352 έχουμε δυό σημαντικές αραβικές επιδρομές: η μια πραγματοποιήθηκε από το μαμελούκο¹²⁰ του

115. Abū Firās, *Dīwān*, 27-8:

"أترزعم يا ضخم اللغاديد ، و أننا و نحن أسود الحرب لا نعرف الحربا / فويلك من للحرب إن لم تكن لها و من ذا الذي يمسي و يضحى لهاتربا / و وبلك من أردى أخاك بمرعش و جلل ضرباً وجه والدك العضبا / لقد جمعتنا الحرب من قبل هذه فكتنا بها أسداً و كنت بها كلباً / بأقلامنا أحجرت أم بسيوفنا و أسد الشري قدنا إليك أم الكتاب / تركناك في بطن الفلاة تجوبها كما انتفق اليربوع يلتئم التراباً / تفاخرنا بالطعن و الضرب في الوعى لقد أوسعتك النفس يا بن استنها كذباً ."

116. Ibn Al-ʿAdīm, *Zubdat*, 82: "إنه ورد إليه الخبر أن رومانوس ... ليملكوه عليهم". SCHLUMBERGER, *Νικηφόρος Φωκάς*, 286-7. CANARD, *Hamdanides*, 817.

117. Ibn Al-ʿAdīm, *Zubdat*, 82: "و قيل : سبب رحيله أنّ نجا ... سبباً لرحيله عن حلب".

118. Ibn Kathīr, *al-Bidāya*, τ. 15, 254:

"ثم عزم الدّمستق على الانصراف خوفاً من رجوع سيف الدولة". SCHLUMBERGER, *Νικηφόρος Φωκάς*, 282-3.

119. Ibn Al-Athīr, *al-Kāmil*, τ. 7, 276. Ibn Kathīr, *al-Bidāya*, τ. 15, 256. Ibn Khaldūn, *Ta' rīkh*, τ. 4, 305. KHADAR' ABID, *Ιστορία*, 159. AL-DJANZĀRI, *Ta xerσαία ισλαμικά thughūr*, 72. SCHLUMBERGER, *Νικηφόρος Φωκάς*, 458.

120. Ο Sayf al-Dawla ήταν περίφημος στον αραβικό κόσμο για τους επίλεκτους μαμελούκους του στρατού του, οι οποίοι έφθαναν στον αριθμό των 500 ανδρών και εάν επιτίθετο με αυτούς σε οποιονδήποτε στρατό, θα τον διέλυε. Βλ. Ibn Zāfir, *Akhbār*, τ. 1, 57: "إذا حمل بهم في أي جيش كان خرقه". Πάντως από πολύ νωρίς ο Sayf al-Dawla αναγκάστηκε να φυλακίσει ή να θανατώσει συνολικά 380 από τους μαμελούκους του, οι οποίοι είχαν δωροδοκηθεί από τους Βυζαντινούς, την εποχή του Κωνσταντίνου Ζ', ώστε να τον δολοφονήσουν. Βλ. Ibn Al-ʿAdīm, *Zubdat*, 75: "و في جمادى الأولى ... و هرب بعضهم". BIANQUIS, Sayf al-Dawla, 107. McGEER, *Dragon's Teeth*, 237.

Sayf al-Dawla, Naǧǧā, ενώ η άλλη από τους κατοίκους της Ταρσού¹²¹. Τους πολεμιστές του, πάντως, δεν τους ακολούθησε ο Sayf al-Dawla ο οποίος έμεινε πίσω στο Χαλέπι εξαιτίας της επιδεινωμένης υγείας του¹²².

Προσπάθειες των Βυζαντινών για προσάρτηση της Κιλικίας¹²³

Όταν ο Νικηφόρος Φωκάς ανέβηκε στον βυζαντινό θρόνο αναπόφευκτα παρέμεινε για ένα χρονικό διάστημα στη Βασιλεύουσα. Εκείνη την περίοδο το κύριο βάρος των αγώνων εναντίον των Αράβων επωμίστηκε ο νέος δομέστικος της Ανατολής, Ιωάννης Τζιμισκής. Η πρώτη του ενέργεια ήταν η προσπάθεια να καταλάβει τη Μοψουεστία (αραβικά Miṣṣīṣa). Η πολιορκία της πόλης έλαβε χώρα το 964/353 και οι Βυζαντινοί¹²⁴ συνάντησαν σθεναρή αντίσταση από τους κατοίκους της πόλης¹²⁵. Λόγω,

121. Miskawayh, *Tadǧārib*, τ. 5, 336. Al-Azīmī, *Ta' rīkh*, 301. Ibn Al-Athīr, *al- Kāmil*, τ. 7, 279. Ibn Kathīr, *al- Bidāya*, τ. 15, 256. Ibn Khaldūn, *Ta' rīkh*, τ. 4, 305. Ibn Taghrī Birdī, *al-Nudjūm*, τ.3, 335-6. AL-DJANZARĪ, *Ta xerṣaīa iṣlāmīkā thughūr*, 45.

122. Miskawayh, *Tadǧārib*, τ. 5, 336. Ibn Al-Athīr, *al- Kāmil*, τ. 7, 279. SCHLUMBERGER, *Νικηφόρος Φωκάς*, 459.

123. Οι αραβικές πηγές μας επιτρέπουν την πλήρη κατανόηση της πορείας των βυζαντινών κατακτήσεων στην Ανατολή. Αντίθετα οι βυζαντινές πηγές είναι πολύ συγκεχυμένες σχετικά με αυτό το ζήτημα. Ο Λέων Διάκονος αναφέρει μοναχά μια αποτυχημένη πολιορκία της Ταρσού το 964 και το ίδιο χρόνο τοποθετεί την άλωση της Μοψουεστίας. Τον επόμενο χρόνο, στη δεύτερη δηλαδή πολιορκία της, ο Νικηφόρος, σύμφωνα με τον Λέοντα, θα κατακτήσει και την Ταρσό (965): Λέων Διάκονος, *Ιστορία*, 52-61. Ο Ζωναράς, *Επιτομή Ιστοριών*, τ. 3, 502, πάλι, κάνει λόγο μόνο για μια εκστρατεία του Νικηφόρου εναντίον της Μοψουεστίας και της Ταρσού κατά τη διάρκεια της οποίας κατακτήθηκαν και οι δύο πόλεις (965). Τα ίδια με τον Ζωναρά αναφέρει και ο Σκυλίτζης *Σύνοψις Ιστοριών*, 268-9, ο οποίος μάλιστα για το 964 μας βεβαιώνει ότι δεν επιχειρήθηκε κάτι εναντίον της Ταρσού και της Μοψουεστίας, γεγονός που, όπως θα δούμε, έρχεται σε αντίθεση με την πλειονότητα των μαρτυριών των αραβικών πηγών.

124. Κατά τον Ibn Al-Ādīm (1192-1262) επικεφαλής του βυζαντινού στρατού σε αυτήν την εκστρατεία ήταν ο ίδιος ο Νικηφόρος. Βλ. Ibn Al-Ādīm, *Zubdat*, 83:

" وأحرق ما حولها ... و حاصرها نققور مدة ... "

125. Miskawayh, *Tadǧārib*, τ. 5, 337. Yahyā Al-Antakī, *Ta' rīkh*, 105. Ibn Al-Djawzī, *al-Muntaẓam*, τ. 14, 155. Ibn Al-Athīr, *al- Kāmil*, τ. 7, 282. Ibn Al-Ābrī, *Ta' rīkh*, 63. Nuwayrī, *Nihāyat*, τ. 23, 192. Dhahabī, *Ta' rīkh*, τ. 26, 13. Ibn Kathīr, *al- Bidāya*, τ. 15, 264. Ibn Khaldūn, *Ta' rīkh*, τ. 4, 308. Ibn Taghrī Birdī, *al-Nudjūm*, τ. 3, 336. SCHLUMBERGER, *Νικηφόρος Φωκάς*, 462.

κυρίως, της έλλειψης εφοδίων ο Τζιμισκής αναγκάστηκε, μετά από μια εβδομάδα, να λύσει την πολιορκία και να επιστρέψει στο Βυζάντιο, αφού πρώτα έκαψε τις γεωργικές εκτάσεις¹²⁶ γύρω από τη Μοψουεστία, καθώς και γύρω από τα Άδανα¹²⁷ και την Ταρσό τιμωρώντας, έτσι, τους κατοίκους των δύο τελευταίων πόλεων για τη βοήθεια που προσέφεραν στην πολιορκημένη Μοψουεστία¹²⁸. Αποχωρώντας από την περιοχή ο Τζιμισκής άφησε πίσω του, εκτός από 15.000 νεκρούς¹²⁹ (αργότερα οι

126. Ο εκδότης του Ibn Al-Djawzī διορθώνει το *وستانق* του κώδικα σε *الدمستق* κάτι που έχει ως αποτέλεσμα η μετάφραση του χωρίου να είναι: *και έκαψε ο Δομέστικος τη Μασίσα, τα Άδανα και την Ταρσό...* ωστόσο πιστεύω ότι το ορθό είναι το *وستانق* και

να διαβαστεί ως *وستانق* και το χωρίο θα πρέπει να διαβαστεί *και έκαψε (ο Δομέστικος) τις γεωργικές εκτάσεις της Μασίσας, των Αδάνων και της Ταρσού*. Βλ. Ibn Al-Djawzī, *al-Muntaẓam*, τ. 14, 155: " وأحرق الدمستق (وستانق) المصيبة و أذنة و طرسوس ".
 127. Αλλού πάντως αναφέρεται ότι οι συγκρούσεις Βυζαντινών και Αράβων έξω από τα Άδανα έλαβαν χώρα πριν την πολιορκία της Μοψουεστίας. βλ. Κώδικας AR-288, 445-6: " فلقيوه المسلمين عند أذنة ، و وقع فيما بينهم الحرب ... يقاتلوا عن أنفسهم يومين و ليلين "

128. Miskawayh, *Tadjārib*, τ. 5, 337. Yaḥyā Al-Antakī, *Ta' rīkh*, 105. Ibn Al-Athīr, *al-Kāmil*, τ. 7, 282. Ibn Al-Ḥbī, *Ta' rīkh*, 63. Nuwayrī, *Nihāyat*, τ. 23, 192. Dhahabī, *Ta' rīkh*, τ. 26, 13. Dhahabī, *Duwal*, τ. 1, 323. Ibn Kathīr, *al- Bidāya*, τ. 15, 265. Ibn Khaldūn, *Ta' rīkh*, τ. 4, 308. Ibn Taghri Birdī, *al-Nudjūm*, τ. 3, 336. AL-DJANZĀRI, *Ta xepoαiα iσλαμiκi thughūr*, 45. SCHLUMBERGER, *Νικηφόρος Φωκάς*, 464.

129. Αναλυτικά για τη μάχη αυτή, που έμεινε γνωστή ως η μάχη του Ματομένου Λόφου, κατά την οποία ο Τζιμισκής κατέσφαξε τους 15.000 στρατιώτες της Ταρσού, βλ. SCHLUMBERGER, *Νικηφόρος Φωκάς*, 463. Ibn Taghri Birdī, *al-Nudjūm*, τ. 3, 337: " فجاهم بخمسة عشر ألفا من فارس ... فقاتلواهم يومين "

Ο Ibn Al-Athīr, ο Nuwayrī και ο Ibn Kathīr αναφέρουν 15.000 νεκρούς, ενώ άλλοι, 5.000 βλ. Ibn Al-Athīr, *al- Kāmil*, τ. 7, 282: " فقتل من المسلمين خمسة عشر ألف رجل ". Nuwayrī, *Nihāyat*, τ. 23, 192: " قتل من المسلمين خمسة عشر ألف ". Ibn Kathīr, *al- Bidāya*, τ. 15, 264-5:

" و قتل ممن حولها خمسة عشر ألف إنسان ". Ibn Al-Djawzī, *al-Muntaẓam*, τ. 14, 155: " فقتلوا منهم نحو خمسة آلاف رجل ". Miskawayh, *Tadjārib*, 337: " و قتل منهم خمسة آلاف رجل ".
 Ibn Al-Ḥbī, *Ta' rīkh*, 63: " انصب الروم على خمسة آلاف كانوا قادمين من طرسوس ليساعدوا اهل المصيبة ".
 Από την άλλη ο Yaḥyā Al-Antakī, *Ta' rīkh*, 104, μιλά για 4.000 νεκρούς τοποθετεί όμως ηγήτη των Βυζαντινών σε αυτήν τη μάχη τον ίδιο τον Νικηφόρο:
 " و لقيه نفيير طرسوس في جمع كثير فهزمهم و قتل منهم زهاء أربعة آلاف "

Ο Σκυλίτζης, *Σύνοψις Ιστοριών*, 267-8, αναφέρει και αυτός 5.000 νεκρούς, αλλά κάνει λόγο για δύο φάσεις της μάχης και τοποθετεί τους 5.000 νεκρούς στη διάρκεια της δεύτερης φάσης: *Ὁ δὲ βασιλεὺς ἐν τούτῳ τῷ χρόνῳ ἐκπέμπει κατὰ Κιλικίας Ἰωάννην μάγιστρον... καὶ τοῖς Σαρακηνοῖς τελείας καταστροφῆς γέγονεν αἴτιον*. Ίσως οι υπόλοιποι 10.000 νεκροί που αναφέρουν οι άλλοι ιστορικοί να προέρχονται από την πρώτη φάση

μουσουλμάνοι, στο σημείο που έπεσαν αυτοί οι μαχητές οικοδόμησαν ένα τέμενος το οποίο ονομάστηκε το Τέμενος των Μαρτύρων¹³⁰), και μια ειδοποίηση: «Αποχωρώ, όχι εξαιτίας κάποιας ανικανότητας, αλλά λόγω της έλλειψης των ζωοτροφών και των εφοδίων. Όμως, θα επιστρέψω σε εσάς και όποιος θα έχει μεταναστεύσει θα σωθεί, όποιον όμως βρω, μετά την επιστροφή μου, θα τον σκοτώσω»¹³¹. Στο μεταξύ, ο Sayf al-Dawla (του οποίου η υγεία ήταν σε τέτοια κατάσταση που ασκούσε τη διοίκηση του στρατού του πάνω από ένα φορείο με το οποίο τον μετέφεραν¹³²) μαζί με 5.000 γαζήδες από το Χορασάν είχε ξεκινήσει από τη Mayyāfārikīn, για να βοηθήσει τους πολιορκημένους στη Μοψουεστία. Πάντως, ο αραβικός στρατός έφτασε στην περιοχή, αφού οι Βυζαντινοί είχαν αποχωρήσει και έτσι γρήγορα διαλύθηκε¹³³.

Η περίοδος αποχής από τα πολεμικά μέτωπα δεν διήρκησε πολύ για τον αυτοκράτορα Νικηφόρο Φωκά. Το έτος 964/353, αφού πρώτα ανακατέλαβε την Ανάζαρβο¹³⁴, ηγήθηκε¹³⁵ μιας εκστρατείας εναντίον της

της μάχης. Επίσης βλ. BIANQUIS, Sayf al-Dawla, 108.

130. Κώδικας AR-288, 446:

" و بنوا المسلمين على النل الذي قتل المسلمون عليه مسجداً ، و سموه مسجد الشهداء . "

131. Ibn Al-Athīr, *al-Kāmil*, τ. 7, 282:

" أني منصرف عنكم لا لعجز، و لكن لضيق العلوقة و شدّة الغلاء ، و أنا عائد إليكم فمن انتقل منكم فقد نجا ، و من وجدته بعد عودتي قتله . "

Το ίδιο και στους: Miskawayh, *Tad̲j̲ārib*, τ. 5, 337. Ibn Al-Djawzī, *al-Muntaẓam*, τ. 14, 155. Nuwayrī, *Nihāyat*, τ. 23, 192.

132. Yahyā Al-Anṭakī, *Ta' rikh*, 103. Ibn Al-Adīm, *Zubdat*, 83. SCHLUMBERGER, *Νικηφόρος Φωκάς*, 550.

133. Miskawayh, *Tad̲j̲ārib*, τ. 5, 337. Yahyā Al-Anṭakī, *Ta' rikh*, 105. Ibn Al-Athīr, *al-Kāmil*, τ. 7, 282. Ibn Al-Adīm, *Zubdat*, 83. Ibn Khaldūn, *Ta' rikh*, τ. 4, 308. AL-DJANZĀRI, *Ta xepcaia iclamika thughūr*, 64. SCHLUMBERGER, *Νικηφόρος Φωκάς*, 549.

134. Σκυλίτζης, *Σύνοψις Ιστοριών*, 268. KHADAR' ABID, *Ιστορία*, 160. AL-DJANZĀRI, *Ta xepcaia iclamika thughūr*, 72.

135. Πάντως ο Ibn Khaldūn (1332-1382) και σε αυτήν την εκστρατεία τοποθετεί μοναδικό επικεφαλής τον Ιωάννη Τζιμισκή. βλ. Ibn Khaldūn, *Ta' rikh*, τ. 4, 308:

" ثم عاد إليهم و حاصر طرسوس ". Αντίθετα ο Yahyā Al-Anṭakī δεν αναφέρει καθόλου τον Τζιμισκή και αναφέρει ως επικεφαλής των Βυζαντινών ακόμη και στην πολιορκία της Μοψουεστίας τον Νικηφόρο, ενώ προσθέτει ότι κατά τη διάρκεια αυτής της εκστρατείας, ο Βυζαντινός βασιλιάς απέστειλε στρατιωτικά σώματα να επιτεθούν τόσο στην Αντιόχεια όσο και στο Χαλέπι, πληροφορία που δεν συναντάται πουθενά αλλού. Πρέπει να υποθέσουμε ότι αν αληθεύει αυτό θα πρόκειται ασφαλώς για επιχειρήσεις λεηλασίας των

Ταρσού¹³⁶. Και αυτή, όμως, η εκστρατεία ήταν ανεπιτυχής. Στις σκληρές μάχες, που έλαβαν χώρα έξω από τα τείχη της Ταρσού, ο βυζαντινός στρατός δεν κατόρθωσε να κάμψει την αντίσταση των Αράβων και μάλιστα σε μια από αυτές παραλίγο να αιχμαλωτισθεί και ο ίδιος ο Τζιμισκής¹³⁷. Πάντως, αν και ο Τζιμισκής τελικά σώθηκε, αναφέρεται η αιχμαλώτιση κάποιου σημαντικού Βυζαντινού πατρίκιου¹³⁸. Σύντομα, ο Νικηφόρος αναγκάστηκε να αποχωρήσει από την Ταρσό. Άφησε, όμως έξω από τη Μοψουεστία τον Τζιμισκή, ο οποίος είχε μια δεύτερη ευκαιρία να κατακτήσει την πόλη¹³⁹. Οι Βυζαντινοί για τρεις μήνες, ανενόχλητοι, όπως με πικρία διαπιστώνει ο Ibn Al-Athīr (1160-1233), πολιορκούσαν την πόλη¹⁴⁰. Και αυτή τη φορά, όμως, ο βυζαντινός στρατός νικήθηκε από την έλλειψη των απαραίτητων εφοδίων. Ο Τζιμισκής αναγκάστηκε να παραιτηθεί από τα σχέδια κατάκτησης της πόλης, όταν άρχισαν να πληθαίνουν οι θάνατοι στις τάξεις του βυζαντινού στρατού λόγω του λιμού¹⁴¹.

Σε αντίθεση με το μέτωπο της Κιλικίας, όπου οι Βυζαντινοί δεν σημείωσαν κάποια αξιόλογη επιτυχία αυτή την περίοδο, νοτιότερα επιτεύχθηκε η κατάκτηση της Κύπρου (965/354)¹⁴², η οποία, σε συνδυασμό

περιχώρων αυτών των δύο πόλεων και όχι για προοπτικές κατάληψής τους. Βλ. Yahyā Al-Anṭakī, *Ta' rīkh*, 107: "و عاد نقفور الملك إلى الثغر ... و سراياه إلى حلب و أنطاكية".

136. Ibn Al-Athīr, *al- Kāmil*, τ. 7, 284. Nuwayrī, *Nihāyat*, τ. 23, 193. Ibn Kathīr, *al-Bidāya*, τ. 15, 265. Κώδικας AR-288, 450.

137. Ibn Al-Athīr, *al- Kāmil*, τ. 7, 284. Nuwayrī, *Nihāyat*, τ. 23, 193. AL-DJANZĀRI, *Ta xepcaia icλαμικά thughūr*, 45.

138. Ibn Al-Athīr, *al- Kāmil*, τ. 7, 284. Nuwayrī, *Nihāyat*, τ. 23, 193. Ibn Khaldūn, *Ta' rīkh*, τ. 4, 308.

139. Ibn Al-Athīr, *al- Kāmil*, τ. 7, 284: "و رحل الروم عنهم ... مع الدمنق".

140. Hamadānī, *Takmila*, τ. 1, 189. Ibn Al-Athīr, *al- Kāmil*, τ. 7, 284. Ibn Al-Ḡibrī, *Ta' rīkh*, 63.

141. Hamadānī, *Takmila*, τ. 1, 189. Ibn Al-Athīr, *al- Kāmil*, τ. 7, 284.

142. KHADAḤ' ABID, *Ιστορία*, 160. IBRAHĪM-HASSIN-NĪAINA, *Χαρακτηριστικά*, 227. Στην Κύπρο έως τότε επικρατούσε ένα ιδιότυπο καθεστώς συγκυριαρχίας (condominium) Αράβων και Βυζαντινών, με τους Κύπριους να πληρώνουν φόρους τόσο στο χαλιφάτο όσο και στην αυτοκρατορία εξασφαλίζοντας έτσι την ειρήνη. βλ. Yahyā Al-Anṭakī, *Ta' rīkh*, 106. Ibn Hawkal, *Ṣūrat al-arḍ*, 184, και πβλ. K. P. KYRRIS, The nature of the Arab-Byzantine Relations in Cyprus from the 7th to the middle of the 10th century AD, *Graeco-Arabica* 3 (1984), 149-175.

με την κατάκτηση της Κρήτης, που είχε προηγηθεί, δημιουργούσε τις βάσεις για την ανασύσταση της βυζαντινής κυριαρχίας στους θαλάσσιους δρόμους της ανατολικής Μεσογείου¹⁴³. Από τις βυζαντινές πηγές γνωρίζουμε ότι πρωτεργάτης της εκστρατείας αυτής υπήρξε ο Νικήτας Χαλκούτζης¹⁴⁴, δυστυχώς όμως, όπως και στην περίπτωση της Κρήτης έτσι και για την κατάκτηση της Κύπρου, οι αραβικές πηγές έχουν λίγα να μας προσφέρουν συγκριτικά με τη σπουδαιότητα αυτού του γεγονότος¹⁴⁵. Ο Yahya al Antaki (περ. 980 – μετά το 1066), πάντως, μας πληροφορεί, ότι στην Κύπρο επιτέθηκε στους Βυζαντινούς, ένας αιγυπτιακός στόλος αποτελούμενος από 32 πολεμικά πλοία¹⁴⁶. Οι Βυζαντινοί αντιμετώπισαν επιτυχώς την αραβική επίθεση και έτσι ολοκληρώθηκε η κατάκτηση του νησιού¹⁴⁷.

Είδαμε παραπάνω, ότι δύο φορές ο βυζαντινός στρατός αναγκάστηκε να εγκαταλείψει τις επιχειρήσεις του, λόγω της σιτοδείας που έπληττε την Κιλικία αυτήν την περίοδο. Είναι λογικό, ότι οι συνεχείς πολεμικές συρράξεις στο έδαφός της, συνετέλεσαν στη δημιουργία προβλημάτων

143. UMAR KAMAL-TAWFIK, *Πρόδρομοι των σταυροφοριών στην αραβική Ανατολή. Ο αυτοκράτορας Ιωάννης Τζιμισκής και η ανατολική του πολιτική* [στα αραβικά], Αλεξάνδρεια 1967, 17-8.

144. Βλ. Α. Γ. Κ. ΣΑΒΒΙΑΗΣ, Προσωπογραφικό σημείωμα για τὸν ἀπελευθερωτὴ τῆς Κύπρου Νικήτα Χαλκούτζη καὶ γιὰ τὴν χρονολογία ἀνακατάληψης τῆς μεγαλονήσου (965 μ. Χ.), *Ἐπετ. Κέντρου Μελετῶν Ἱερᾶς Μονῆς Κύκκου* 2 (1993), 371-378 [=ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Βυζαντινὴ προσωπογραφία, τοπικὴ ἱστορία καὶ βυζαντινοτουρκικὲς σχέσεις*, Αθήνα 1994, 57-64], όπου και η προηγούμενη βιβλιογραφία. Εσφαλμένη η άποψη του ΤΙΒΙ, *Byzantine-Fatimid Relations*, 94, ότι ο Νικήτας Χαλκούτζης δεν ήταν άλλος από τον πρωταγωνιστή της Σικελικής εκστρατείας, τον πατριό και δρουγγάριο του στόλου Νικήτα, για την ταυτότητα του οποίου βλ. προσφάτως Β. ΒΛΥΣΙΔΟΥ, Η υποχώρηση από την Σικελία και η κυριαρχία της Ν. Ιταλίας 756-976, στον τόμο Β. ΒΛΥΣΙΔΟΥ-Σ. ΛΑΜΠΑΚΗΣ-Μ. ΛΕΟΝΤΣΙΝΗ-Τ. ΛΟΥΓΙΤΗΣ, *Βυζαντινά Στρατεύματα στη Δύση (5ος-11ος αι.)*, Αθήνα 2008, 383 και σημ. 771.

145. Για την κατάκτηση της Κύπρου στις βυζαντινές πηγές, βλ. Ζωναράς, *Επιτομή Ιστοριών*, τ. 3, 503. Σκυλίτζης, *Σύνοψις Ιστοριών*, 270.

146. Yahyā Al-Antakī, *Ta' rīkh*, 106:

" و غزاها في المدّة من مصر جمع كثير في اثنين و ثلاثين مركباً حربية " . Η ίδια εκστρατεία αναφέρεται και στον Κώδικα AR-288, 446, με τη διαφορά ότι εκεί ο συγγραφέας αναφέρει ότι ο αραβικός στόλος επιχείρησε εναντίον της Κρήτης και όχι της Κύπρου:

" و غرق المراكب إلى أفريطس... ستة عشر رجلاً " .

147. Yahyā Al-Antakī, *Ta' rīkh*, 106: " فاستظهروا الروم عليهم ... و عاد الباقون منهزمين " .

σιτοδείας, ωστόσο ως ένα σημείο η έλλειψη τροφίμων στην Κιλικία οφείλεται και στην τακτική που ακολουθούσε ο Νικηφόρος, να καταστρέφει τις γεωργικές εκτάσεις της περιοχής, προκαλώντας έτσι πιο εύκολη την παράδοση των λιμοκτονούντων εχθρών του¹⁴⁸ και δημιουργώντας σοβαρά προβλήματα εξεύρεσης οικονομικών πόρων για τον αντίπαλο του Sayf al-Dawla, που όπως ήταν φυσικό δεν μπορούσε πλέον να φορολογήσει τις κατεστραμμένες γεωργικές εκτάσεις¹⁴⁹. Ας αναφέρουμε εδώ το παράδειγμα της Ἄγν Zarba: μετά την κατάκτηση της πόλης, μαζί με την καταστροφή των τειχών, ο Νικηφόρος διέταξε και το κόψιμο όλων των χουρμαδιών της περιοχής, το σύνολο των οποίων έφθανε στα 40.000- 50.000 δέντρα¹⁵⁰. Στο Χαλέπι, πάλι, το 962/351 οι Βυζαντινοί, πριν την αποχώρησή τους από την πόλη, φρόντισαν να καταστρέψουν όλα τα αποθέματα σε λάδι¹⁵¹. Η μετανάστευση 50.000 κατοίκων της Κιλικίας προς το εσωτερικό της Συρίας, και ιδίως προς τη Δαμασκό, λόγω των προβλημάτων που προκαλούσε η έλλειψη τροφίμων στην περιοχή, φανερώνει την έκταση του προβλήματος¹⁵². Παραδίδει ο Yahyā Al-Anṭakī, (περ. 980 –μετά το 1066) για αυτό το γεγονός:

Μετανάστευσαν από τις μεθοριακές περιοχές προς τη Δαμασκό και τη Ραμιάλα, αλλά και σε άλλες πόλεις, πολλοί άνθρωποι, εξαιτίας της σιτοδείας και του φόβου που προκαλούσαν οι Βυζαντινοί¹⁵³.

148. Yahyā Al-Anṭakī, *Ta' rīkh*, 137. Ibn Al-ʿAdīm, *Zubdat*, 83. IBRAHĪM-HASSIN-NĪAINA, *Χαρακτηριστικά*, 227. Αυτή η τακτική του Νικηφόρου αναφέρεται και στις βυζαντινές πηγές, βλ. Λέων Διάκονος, *Ιστορία*, 58: «καρτερώς τά τε λήϊα καὶ τοὺς λειμῶνας, τοῖς ἄνθεσι καὶ παντοίων δένδρων ... ὅσα οἶδε φέρειν ὀπώρας παντοίας χυμούς».

149. MCGEER, *Dragon's Teeth*, 245.

150. Miskawayh, *Tad̲j̲ārib*, τ. 5, 333. Hamadānī, *Takmila*, τ. 1, 180. Ibn Al-Djawzī, *al-Muntaẓam*, τ. 14, 139. Ibn Al-ʿIbrī, *Ta' rīkh*, 62. Dhahabī, *Ta' rīkh*, τ. 26, 6. Ibn Kathīr, *al-Bidāya*, τ.15, 255. SCHLUMBERGER, *Νικηφόρος Φωκάς*, 237.

151. Miskawayh, *Tad̲j̲ārib*, τ. 5, 334. Ibn Al-Djawzī, *al-Muntaẓam*, τ. 14, 141. Ibn Al-ʿIbrī, *Ta' rīkh*, 62. Ibn Kathīr, *al-Bidāya*, τ. 15, 254. SCHLUMBERGER, *Νικηφόρος Φωκάς*, 279.

152. Miskawayh, *Tad̲j̲ārib*, τ. 5, 338. Ibn Al-Djawzī, *al-Muntaẓam*, τ. 14, 156. Ibn Al-ʿIbrī, *Ta' rīkh*, 63.

153. Yahyā Al-Anṭakī, *Ta' rīkh*, 105-106 :

" و انتقل من الثغر إلى دمشق و إلى الرملة و إلى غيرهما من البلدان خلق كثير هرباً من الغلاء و الخوف من الروم "

Οι εξελίξεις στη Σικελία

Ένα χρόνο πριν την ανάληψη της αυτοκρατορικής εξουσίας από τον Νικηφόρο Φωκά, δηλαδή το 962/351, οι Άραβες, υπό την ηγεσία του Ahmad bin Hasan, κατόρθωσαν να κυριεύσουν την πόλη του Ταυρομενίου¹⁵⁴. Η κατακτημένη πόλη μετονομάστηκε σε αλ-Μουτζία (المعزية), προς τιμή του Φατιμίδη χαλίφη, επικυρίαρχου των Καλμπιδών, al- Mūizz¹⁵⁵. Πραγματικά, μετά και την κατάληψη του Ταυρομενίου, στη Σικελία είχε παραμείνει μοναδικός θύλακας των Βυζαντινών η πόλη της Ραμέτας. Οι Άραβες του νησιού δεν άργησαν να στραφούν εναντίον της και έτσι ξεκίνησε η πολύμηνη πολιορκία της στα τέλη του 963/352¹⁵⁶.

Οι χριστιανοί της Ραμέτας στράφηκαν για βοήθεια στον νέο αυτοκράτορα Νικηφόρο Φωκά¹⁵⁷, του οποίου ο συνονόματος παππούς είχε παλιότερα διαπρέψει στο μέτωπο της Σικελίας¹⁵⁸. Ο Φωκάς απάντησε θετικά στο αίτημα τους¹⁵⁹, το οποίο άλλωστε λειτουργούσε ως αφορμή για

154. Ibn Al-Athīr, *al- Kāmil*, τ. 7, 275-6. Ibn Zāfir, *Akhbār*, τ. 1, 175. Abū Al-Fidā, *al-Mukhtaṣar*, τ. 1, 442. TIBI, *Byzantine-Fatimid Relations*, 94. SCHLUMBERGER, *Νικηφόρος Φωκάς*, 509. Για την αραβική Σικελία, βλ. AHMAD AZIZ, *A History of Islamic Sicily*, Edinburg 1975 και F. GABRIELI-U. SCERRATO, *Gli Arabi in Italia: cultura, contatti e tradizioni*, Milano 1979, 307-42 και 359-98.

155. Ibn Al-Athīr, *al- Kāmil*, τ. 7, 276:

" و سميت المعزية ، نسبة إلى المعز العلوي صاحب أفريقيا " TIBI, *Byzantine-Fatimid Relations*, 94. Μ. ΜΙΟΥΤΤΟ, *Ο Ανταγωνισμός Βυζαντίου και Χαλιφάτου των Φατιμίδων στην Εγγύς Ανατολή και η δράση των ιταλικών πόλεων στην περιοχή κατά τον 10ο και τον 11ο αιώνα*, Θεσσαλονίκη 2008, 97.

156. IBRAHIM-ḤASSIN-ΝΙΑΪΝΑ, *Χαρακτηριστικά*, 229. TIBI, *Byzantine-Fatimid Relations*, 94. SCHLUMBERGER, *Νικηφόρος Φωκάς*, 511.

157. Ibn Al-Athīr, *al- Kāmil*, τ. 7, 284: " و أرسلوا إلى ملك القسطنطينية ... ينجدهم بالعساكر ".

158. Σκυλίτζης, *Σύνοψις Ιστοριών*, 262-3: Ἄλλ' ἀναγκαῖον εἶπεῖν ἐπιδραμόντας, τίς ἢ πρὸς τοὺς Σαρακηνοὺς δασμοφορία, καὶ ὅθεν εἴληφε τὴν ἀρχήν... καὶ οὕτως τοὺς ἐγχορῶντες εἶασε τὴν ἑαυτῶν χώραν ἀδεῶς κατοικεῖν.

159. Ωστόσο, είναι αλήθεια, ότι ακόμη ένα κίνητρο του Νικηφόρου για την πραγματοποίηση της εκστρατείας στη Σικελία ήταν η επιθυμία του να σταματήσουν οι πληρωμές των δασμών στους εκεί Άραβες, όπως οριζόνταν στη συνθήκη που είχε συνομολογήσει ο Κωνσταντίνος Ζ' μετά την ήττα του εκστρατευτικού του σώματος, βλ. Ζωναράς, *Επιτομή Ιστοριών*, τ. 3, 500. Σκυλίτζης, *Σύνοψις Ιστοριών*, 262. IBRAHIM-ḤASSIN-ΝΙΑΪΝΑ, *Χαρακτηριστικά*, 229. ΒΑΣΙΛΙΟΥ, *Αριστοκρατικές Οικογένειες*, 161.

την εκτέλεση μιας ήδη σχεδιασμένης επέμβασης στην Σικελία¹⁶⁰ και έπειτα από λίγο καιρό, και συγκεκριμένα το 964/353, απέστειλε ένα στρατεύμα 40.000 ανδρών, ώστε να βοηθήσει τους πολιορκημένους της Ραμέτας¹⁶¹. Η εκστρατεία αυτή έχει δίκαια παραλληλισθεί από σύγχρονους ερευνητές με αυτήν της Κρήτης¹⁶². Μαθαίνοντας τα νέα για την αποστολή του βυζαντινού εκστρατευτικού σώματος ο εμίρης της Σικελίας, Ahmad bin Hasan, στράφηκε με τη σειρά του για βοήθεια στον Φατιμίδα χαλίφη al-Múizz¹⁶³. Ο Φατιμίδης ετοίμασε ένα στρατεύμα και αφού όρισε επικεφαλής του, τον πατέρα του εμίρη της Σικελίας, το απέστειλε στη Σικελία¹⁶⁴.

Επακολούθησε η έλευση του βυζαντινού στρατού. Η αποβίβαση έγινε στην πόλη της Μεσσήνης¹⁶⁵. Οι Βυζαντινοί κινήθηκαν προς τη Ραμέτα, ενώ ο αραβικός στρατός χωρίστηκε στα δύο: ένα μικρό του τμήμα παρέμεινε έξω από την πολιορκημένη πόλη, ενώ οι υπόλοιποι κινήθηκαν για να αντιμετωπίσουν τους Βυζαντινούς¹⁶⁶. Αρχικά η μάχη¹⁶⁷ εξελισσόταν ευνοϊκά για τους Βυζαντινούς οι οποίοι *ματαιόδοξοι για το πλήθος τους*¹⁶⁸ συγκρούονταν με τους Άραβες, που *είχαν επιλέξει το θάνατο*¹⁶⁹. Η κατάσταση άλλαξε δραματικά μετά τον θάνατο του Βυζαντινού διοικητή

160. ΒΛΥΣΙΔΟΥ, Η υποχώρηση από τη Σικελία [βλ. σημ. 144], 382.

161. Ibn Al-Athīr, *al- Kāmil*, τ. 7, 284: " فجهز إليهم عسكرياً ... في البحر " IBRĀHĪM-ḤASSIN-NĪAINĀ, *Χαρακτηριστικά*, 229. ΜΙΟΤΤΟ, *Ανταγωνισμός Βυζαντίου και Χαλιφάτου*, 97.

162. ΒΛΥΣΙΔΟΥ, Η υποχώρηση από τη Σικελία, 382-3. Για τη στρατηγική σύνδεση Κρήτης-Σικελίας στο μέτωπο της Ανατολικής Μεσογείου βλ. LOUNGHIS, *Byzantium in the Eastern Mediterranean*, 85. ΜΑΚΡΥΠΟΥΛΙΑΣ, *Byzantine Expeditions*, 350.

163. Ibn Al-Athīr, *al- Kāmil*, τ. 7, 284. Ibn Kathīr, *al- Bidāya*, τ. 15, 266.

164. Ibn Al- Athīr, *al- Kāmil*, τ. 7, 284. Ibn Kathīr, *al- Bidāya*, τ. 15, 266. IBRĀHĪM-ḤASSIN-NĪAINĀ, *Χαρακτηριστικά*, 229.

165. Ibn Al- Athīr, *al- Kāmil*, τ. 7, 284: " فأما الروم فإبهم وصلوا ... مسيني في شوال "

166. Ibn Al- Athīr, *al- Kāmil*, τ. 7, 284: " و وصل الروم أحاطوا ... تقدم الروم إلى القتال "

167. Ο Λέων Διάκονος, *Ιστορία*, 66 αναφέρει ότι πριν να λάβει χώρα αυτή η μάχη, οι Βυζαντινοί είχαν κατορθώσει να απελευθερώσουν τις Συρακούσες, την Ίμερα, το Ταυρομένιο και τους Λεοντίνους: *καὶ τοσαύτης εὐετηρίας ἀπέλευσαν παρὰ τὴν ἀρχήν, ὡς αὐτοβοεὶ τὰς κλεινὰς καὶ περιπύστους Συρακούσας ἐλείν καὶ Ίμεραν, καὶ προσέτι Ταυρομένειον καὶ Λεοντίνους ἀναίμωνι παραστήσασθαι*. Η ΒΛΥΣΙΔΟΥ, *Υποχώρηση από τη Σικελία*, 383-4, παρατηρεί ότι το χωρίο αυτό φανερώνει μόνο τις προσδοκίες της Κωνσταντινούπολης για την επιχείρηση και όχι πραγματικά γεγονότα.

168. Ibn Al- Athīr, *al- Kāmil*, τ. 7, 284: " و هم مدلون بكثرتهم "

169. Ibn Al- Athīr, *al- Kāmil*, τ. 7, 285: " إختاروا الموت "

Μανουήλ Φωκά¹⁷⁰, ο χαμός του οποίου οδήγησε στην άτακτη υποχώρηση των Βυζαντινών¹⁷¹. Αρκετοί στρατιώτες του βυζαντινού στρατού κατά την υποχώρηση έχασαν τη ζωή τους πέφτοντας σε ένα τεράστιο χαντάκι που βρισκόταν στην περιοχή που εξελίχθηκε η μάχη¹⁷². Όταν σταμάτησε η καταδίωξη των Βυζαντινών, οι Άραβες επιδόθηκαν στη λαφυραγώγηση του βυζαντινού στρατοπέδου¹⁷³.

Τα νέα για την ήττα των βυζαντινών όπλων έφτασαν γρήγορα στους πολιορκημένους της Ραμέτας. Η κατάσταση μέσα στο βυζαντινό φρούριο, μετά από την πολύμηνη πολιορκία, είχε καταστεί τόσο δύσκολη που έσπρωξε τους χριστιανούς υπερασπιστές του σε μια κίνηση απελπισίας: όσους θεώρησαν ανίκανους να προσφέρουν στην άμυνα της πόλης, τους έβγαλαν έξω από τα τείχη¹⁷⁴. Η αποτροπία, όμως, αυτή πράξη δεν έσωσε την Ραμέτα από την αραβική άλωση: σύντομα οι Άραβες βρισκόντουσαν μέσα στην πόλη σφάζοντας τους άνδρες και αιχμαλωτίζοντας τα γυναικόπαιδα¹⁷⁵.

Εν τω μεταξύ τα απομεινάρια του βυζαντινού στρατού, μαζί με χριστιανούς κάτοικους από το νησί της Σικελίας και της γειτονικής Ρίας που επέλεξαν να τους ακολουθήσουν, επιβιβάστηκαν στα βυζαντινά πλοία με σκοπό να επιστρέψουν στη Βασιλεύουσα¹⁷⁶. Ο εμίρης της Σικελίας Ahmad bin Hasan δεν έχασε την ευκαιρία να επιτεθεί στους αποδιοργανωμένους Βυζαντινούς και στη ναυμαχία που ακολούθησε οι Βυζαντινοί ηττήθηκαν κατά κράτος, ενώ ο δρουγγάριος του στόλου

170. Στον θάνατο του Μανουήλ αναφέρεται και ο επίσκοπος της Κρεμώνας, ο οποίος, όμως, λανθασμένα παραδίδει ότι ο Μανουήλ εκτελέστηκε από τους Άραβες, αφού πρώτα είχε αιχμαλωτιστεί, βλ. Λιουτπράνδος, *De legatione Constantinopolitana*, στο Liutprandi Episcopi Cremonensis, *Opera omnia*, SRG, έκδ. G.H. PERTZ - E. DÜMLER, Αννόβερο 1877, 155: «ante triennium cum Manuele patricio, Nicephori nepote ... comprehenderunt capiteque truncum suspenderunt».

171. Ibn Al-Athīr, *al- Kāmil*, τ. 7, 285. Ibn Kathīr, *al- Bidāya*, τ. 15, 266. Λέων Διάκονος, *Ιστορία*, 67. SCHLUMBERGER, *Νικηφόρος Φωκάς*, 527.

172. Ibn Al-Athīr, *al- Kāmil*, τ. 7, 285. Ibn Kathīr, *al-Bidāya*, τ. 15, 266.

173. Ibn Al-Athīr, *al- Kāmil*, τ. 7, 285: "و كانت الحرب... الأسرى و الرؤوس".

174. Ibn Al-Athīr, *al- Kāmil*, τ. 7, 285: " فأخرجوا ... و بقي المقاتلة ". SCHLUMBERGER, *Νικηφόρος Φωκάς*, 529.

175. Ibn Al-Athīr, *al- Kāmil*, τ. 7, 285: " فزحف إليهم المسلمون ... شيئاً كثيراً عظيماً ". IBRAHIM-HASSIN-NIAÏNA, *Χαρακτηριστικά*, 230. SCHLUMBERGER, *Νικηφόρος Φωκάς*, 530.

176. Ibn Al-Athīr, *al- Kāmil*, τ. 7, 285. Ibn Kathīr, *al- Bidāya*, τ. 15, 266.

Νικήτας, αιχμαλωτίστηκε¹⁷⁷. Είναι άξιο παρατήρησης ότι μόνο μετά την αραβική νίκη στη Ραμέτα έλαβε χώρα κάποια ναυτική σύγκρουση των δύο εμπόλεμων, γεγονός που μπορεί να εξηγηθεί από τη μεσαιωνική πρακτική της αποφυγής ναυτικών συγκρούσεων εάν δεν εξασφαλιστεί σίγουρη ναυτική υπεροχή¹⁷⁸. Οι τελευταίες χριστιανικές κοινότητες του νησιού αναγκάστηκαν εκ των πραγμάτων να συνθηκολογήσουν με τους Άραβες¹⁷⁹ προσφέροντάς τους μεγάλα χρηματικά ποσά¹⁸⁰.

Ο Νικηφόρος κατακτά τη Μοψουεστία και την Ταρσό¹⁸¹.

Αναφερθήκαμε παραπάνω στις άσχημες συνθήκες που επικρατούσαν στην περιοχή της Κιλικίας λόγω των ετήσιων πολεμικών συρράξεων μεταξύ Αράβων και Βυζαντινών που έλαβαν χώρα στην περιοχή. Η κατάσταση είχε φέρει σε τέτοια θέση τους Άραβες ώστε οι κάτοικοι της Μοψουεστίας και της Ταρσού αναγκάστηκαν να στραφούν για

177. Ibn Al-Athīr, *al- Kāmil*, τ. 7, 285. Ibn Kathīr, *al- Bidāya*, τ. 15, 266. Σκυλίτζης, *Σύνοψις Ιστοριών*, 267. Στον Λέοντα Διάκονο ωστόσο δεν γίνεται αναφορά για κάποια ναυμαχία. Αντίθετα οι Άραβες πολεμιστές κατόρθωσαν να αιχμαλωτίσουν τις περισσότερες βυζαντινές τριήρεις με αιφνιδιαστική έφοδο στο βυζαντινό αγκυροβόλιο, βλ. Λέων Διάκονος, *Ιστορία*, 67: *οί δέ, έπει τόν πεζόν στρατόν παρεστήσαντο, έπι την ήϊόνα ταχυδρομήσαντες, ίνα αί Ρωμαϊκαί τριήρεις ύφόρμουν, έγκρατεις έξ έφόδου τών πλείστων έγένοντο*. Σχετικά με το γεγονός βλ. SCHLUMBERGER, *Νικηφόρος Φωκάς*, 530 σημ. 1.

178. Ο Λέων ΣΤ΄ προέτρεπε τους Βυζαντινούς ναυάρχους να αποφεύγουν τις συγκρούσεις εκ παρατάξεως εάν δεν είχαν απόλυτη τακτική υπεροχή, βλ. Λέων ΣΤ΄, *Τακτικά*, έκδ. G. T. DENNIS, *The Taktika of Leo VI. Text, translation and commentary* [CFHB 49], Washington 2010, 19, λζ΄-λθ΄, 516-518: *Διά τοϋτο χρή σε άει παραφυλάττεσθαι καί μη πρός δημοσίας, ώς είρηται, παρατάξεις άποθρασύνεσθαι μάλιστα έν πλοίοις ... και προθύμους είς την κατά τών εναντίων έγχείρησιν*. Για τις ναυτικές τακτικές Αράβων και Βυζαντινών βλ. V. CHRISTIDES, *Military intelligence in Arabo-Byzantine naval warfare*, στο: *Το εμπόλεμο Βυζάντιο* [βλ. σημ.80], 269-281.

179. Ενώ αργότερα, το 967, ακολούθησε συνθήκη μεταξύ του al- Múizz και του Νικηφόρου, βλ. TIBI, *Byzantine-Fatimid Relations*, 95.

180. Ibn Al-Athīr, *al- Kāmil*, τ. 7, 285: " و سارت سرايا المسلمين ... أموال و هادنوهم "

181. Το συγκεκριμένο θέμα πραγματεύεται η Σ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ, Η άλωση της Μοψουεστίας (±965) και της Ταρσού (965), *Graeco-Arabica* 1 (1982), 157-67. Η συγκεκριμένη μελέτη είναι αξιόλογη, μολονότι θα πρέπει να διορθωθεί το εξής: η πρώτη, από τις δύο, αραβικές πηγές που χρησιμοποιούνται δεν είναι ο Miskawayh, αλλά ο Dhahabī (*Ta' rīkh*).

βοήθεια στον ίδιο τον Νικηφόρο Φωκά. Έτσι το 965/354 ο Νικηφόρος συναντήθηκε με έναν Άραβα πρεσβευτή, ο οποίος πρότεινε στον Βυζαντινό αυτοκράτορα να αποδεχτεί τις πληρωμές φόρων από τις δύο μεγάλες πόλεις των *thughūr* και σε αντάλλαγμα να αποστείλει σε αυτές κάποιους συντρόφους του¹⁸².

Οι αραβικές πηγές δεν μας διευκολύνουν στο να αποσαφηνίσουμε τί ακριβώς προτεινόταν στον Νικηφόρο. Από τη μια θα μπορούσε να θεωρηθεί, ότι οι αραβικές πόλεις είχαν αποφασίσει να γίνουν υποτελείς στον Βυζαντινό αυτοκράτορα και οι σύντροφοι που θα αποστέλλονταν, θα έπαιζαν τον ρόλο των διοικητών αυτών των πόλεων. Από την άλλη υπάρχει το ενδεχόμενο οι αραβικές πόλεις να προσπάθησαν να εξαγοράσουν μια περίοδο ειρήνης με το Βυζάντιο και οι απεσταλμένοι του Φωκά να λειτουργούσαν ως όμηροι-εγγυητές για την τήρηση της ειρήνης από τους Βυζαντινούς. Η εξέλιξη των πραγμάτων φανερώνει, κατά τη γνώμη μου, ότι θα πρέπει να δεχτούμε τη δεύτερη υπόθεση.

Όπως και να έχει, ο Νικηφόρος, αρχικά, αποφάσισε να αποδεχτεί την πρόταση των Αράβων¹⁸³. Αργότερα, όμως, πληροφορήθηκε, ότι η εξαθλίωση των κατοίκων των δύο πόλεων, λόγω της σιτοδείας και του λιμού, είχε φτάσει σε τέτοιο σημείο που είχαν καταντήσει να τρέφονται από το κρέας σκυλιών και νεκρών ζώων¹⁸⁴. Αναφέρεται μάλιστα, ότι στην Ταρσό κάθε μέρα ξεψυχούσαν από την πείνα περίπου 300 άνθρωποι¹⁸⁵. Οι πληροφορίες αυτές έκαναν τον Νικηφόρο να αλλάξει γνώμη. Αφού πρώτα έκαψε την επιστολή πάνω στο κεφάλι του Άραβα πρεσβευτή, αναφώνησε, σύμφωνα με τον Miskawayh (932-1030), θυμωμένος:

182. Miskawayh, *Tad̄jārib*, τ. 5, 341. Ibn Al- Athīr, *al- Kāmil*, τ. 7, 287. Nuwayrī, *Nihāyat*, τ. 23, 193. Dhahabī, *Ta' rīkh*, τ. 26, 18. Dhahabī, *Duwal*, τ. 1, 324.

183. Miskawayh, *Tad̄jārib*, τ. 5, 341. Ibn Al-Athīr, *al- Kāmil*, τ. 7, 287. Nuwayrī, *Nihāyat*, τ. 23, 193. Dhahabī, *Ta' rīkh*, τ. 26, 18.

184. Miskawayh, *Tad̄jārib*, τ. 5, 341. Yahyā Al-Anṭaqī, *Ta' rīkh*, 107. Ibn Al-Athīr, *al- Kāmil*, τ. 7, 287. Dhahabī, *Ta' rīkh*, τ. 26, 18. Dhahabī, *Duwal*, τ. 1, 324. Nuwayrī, *Nihāyat*, τ. 23, 193. Ibn Kathīr, *al- Bidāya*, τ. 15, 269-70.

185. Miskawayh, *Tad̄jārib*, τ. 5, 341. Ibn Al-Athīr, *al- Kāmil*, τ. 7, 287. Ibn Al-Ḡbrī, *Ta' rīkh*, 64. Dhahabī, *Ta' rīkh*, τ. 26, 18. Dhahabī, *Duwal*, τ. 1, 324. Nuwayrī, *Nihāyat*, τ. 23, 193. Ibn Kathīr, *al- Bidāya*, τ. 15, 270. Αλλού αναφέρεται, ότι όταν οι Βυζαντινοί κατέκτησαν την Ταρσό οι μισοί κάτοικοί της είχαν πεθάνει από την πείνα. Βλ. Κώδικας AR-288, 452: " بعد أن مات نصف أهلها بالجوع "

Εσείς ομοιάζετε με φίδι που το χειμώνα, εάν το χτυπήσει η παγωνιά, μαραζώνει και εξασθενεί μέχρι που κάποιος μπορεί να το πιστέψει για νεκρό και εάν το πάρει κάποιος άνθρωπος γιατρεύοντας το και ξεσταίνοντας το, αυτό αναζωογονείται και τον δαγκώνει. Έτσι και εσείς μου προσφέρετε την υπακοή σας επειδή εξασθενίσατε, αλλά αν σας αφήσω να επανέλθετε στην πρωτύτηρη (καλή) κατάσταση σας, θα πάθω κακό από εσάς...» και είπε στον πρεσβευτή: «Πήγαινε σε αυτούς και γνωστοποίησέ τους, ότι δεν έχω για αυτούς τίποτα άλλο εκτός από το ξίφος μου¹⁸⁶.

Ακολούθησε μια μεγάλη εκστρατεία του Νικηφόρου, το 965/354, ο οποίος έσπευσε να εκμεταλλευτεί τη δυσχερέστατη θέση των Αράβων. Ο βυζαντινός στρατός με επικεφαλής τον ίδιο έφθασε πρώτα μπροστά από τη Μοψουεστία¹⁸⁷, οι κάτοικοι της οποίας αν και εξαθλιωμένοι από την πείνα, αποφάσισαν να αντισταθούν στα βυζαντινά στρατεύματα¹⁸⁸. Ωστόσο, όταν ο βυζαντινός στρατός κατόρθωσε να προκαλέσει εκτεταμένες φθορές στα τείχη της πόλης¹⁸⁹, οι υπερασπιστές της σκέφτηκαν να δώσουν στον Νικηφόρο όλους τους Βυζαντινούς αιχμαλώτους που βρίσκονταν στην

186. Miskawayh, *Tadjārib*, τ. 5, 341:

"ملكك مثل الحية في الشتاء إذا لحقها البرد و ذبلت و ضعفت حتى يقدر من رآها أنها قد ماتت فإن أخذها إنسان و أحسن إليها و أدفأها انتعشت و لدغته و أنتم إنما بخعتم بالطاعة لما ضعفتم و إن تركتكم حتى تستقيم أحوالكم تأذيت بكم ... و قال : امض إليها و عرفهم أنه ليس عندي إلا السيف "

Η ίδια πληροφορία στους: Ibn Al-Athīr, *al- Kāmil*, τ. 7, 287. Ibn Al-Ḥabrī, *Ta' rīkh*, 64. Nuwayrī, *Nihāyat*, τ. 23, 193. Dhahabī, *Ta' rīkh*, τ. 26, 18. Dhahabī, *Duwal*, τ. 1, 324. SCHLUMBERGER, *Νικηφόρος Φωκάς*, 555.

187. Ο Miskawayh (932-1030) βέβαια αναφέρει, ότι αρχικά ηγέτης του βυζαντινού στρατού που έφθασε έξω από τη Μοψουεστία ήταν κάποιος στρατηγός, τον οποίο δεν κατονομάζει, και ύστερα κατέφθασε και ο Νικηφόρος, οπότε και τέθηκε επικεφαλής του στρατεύματος. βλ. Miskawayh, *Tadjārib*, τ. 5, 341:

"ثم أن ملك الروم أنفذ ... ثم جاء الملك بنفسه "

188. Ibn Al-Athīr, *al- Kāmil*, τ. 7, 287. Ibn Al-Wardī, *Ta' rīkh*, τ. 1, 290. Ibn Khaldūn, *Ta' rīkh*, τ. 4, 308.

189. Οι πληροφορίες των αραβικών πηγών για καταστροφή μεγάλου μέρους των τειχών της Μοψουεστίας επιβεβαιώνονται και από τον Λέοντα Διάκονο *Ιστορία*, 52-3, ο οποίος αποδίδει την άλωση της πόλης στην επιτυχημένη επιχείρηση των Βυζαντινών να υποσκάσουν τα θεμέλια των τειχών: τῶν πύργων παραγῶν ἄνδρας ἄωροι τῶν νυκτῶν ἀνορύττειν ἠρέμα ἐνεκελεύσατο... ὅσον ἐκκρεμὲς ἦν τοῦ τείχους καὶ ὑπόκεινον, κατασεισθὲν εἰς γῆν κατεφῆρετο.

πόλη τους, ώστε να κερδίσουν τον οίκτο του αυτοκράτορα¹⁹⁰. Η ενέργεια αυτή προκάλεσε τα αντίθετα αποτελέσματα από αυτά που προσδοκούσαν οι Άραβες, αφού οι απελευθερωμένοι Βυζαντινοί πληροφορήσαν τον Νικηφόρο για την άθλια κατάσταση των πολιορκημένων και ότι αν συνέχιζε την πολιορκία σύντομα θα κατακτούσε την πόλη¹⁹¹. Έτσι οι μάχες ανάμεσα στους δυο στρατούς συνεχίστηκαν με τους κατοίκους της Μοψουεστίας να αμύνονται θαρραλέα. Γρήγορα, όμως, η αντίστασή τους κάμφθηκε και έτσι στις 13 του ισλαμικού μήνα Ρατζάμπ (10 Ιουλίου 965) οι Βυζαντινοί βρίσκονταν μέσα στην πόλη και παρ' όλο που την είσοδο τους στην πόλη ακολούθησαν εκτεταμένες σφαγές, κατόρθωσαν να συγκεντρώσουν ένα τεράστιο πλήθος αιχμαλώτων, ο αριθμός των οποίων σε ορισμένες αραβικές πηγές φθάνει στον υπερβολικό αριθμό των 200.000 ανθρώπων¹⁹². Αρκετοί από αυτούς είχαν καταφέρει να γλυτώσουν προσωρινά την αιχμαλωσία δραπετεύοντας προς την Kafgrabya, όμως τους ακολούθησαν οι Βυζαντινοί και τους συνέλαβαν κατακτώντας συγχρόνως και την πόλη¹⁹³. Το σύνολο των αιχμαλώτων οδηγήθηκε στα βυζαντινά εδάφη, ενώ ο βυζαντινός στρατός συνέχισε την πορεία του για την Ταρσό¹⁹⁴.

Εκτός, όμως, από τους αιχμαλώτους που οδηγήθηκαν στο Βυζάντιο, 100 προύχοντες της Μοψουεστίας ακολούθησαν τους Βυζαντινούς

190. Dhahabī, *Ta' rīkh*, τ. 26, 18: " و كان السبب في فتح المديصة أنهم ... عليهم الملك نقفور فأخرجهم "

191. Dhahabī *Ta' rīkh*, τ. 26, 18: " فعرفه الأسارى بعدم الأوقات ، و أطمعوه في فتحها ، فزحف عليها "

192. Miskawayh, *Tadjārib*, τ. 5, 341. Hamadānī, *Takmila*, τ. 1, 190. Ibn Al-Djawzī, *al-Muntaẓam*, τ. 14, 162. Ibn Al-Athīr, *al- Kāmil*, τ. 7, 287. Ibn Al-ʿIbrī, *Ta' rīkh*, 64. Abū Al-Fidā, *al-Mukhtaṣar*, τ. 1, 443. Nuwayrī, *Nihāyat*, τ. 23, 194. Dhahabī, *Ta' rīkh*, τ. 26, 18. Ibn Al-Wardī, *Ta' rīkh*, τ. 1, 290. Ibn Kathīr, *al- Bidāya*, τ. 15, 269. Ibn Khaldūn, *Ta' rīkh*, τ. 4, 308. CANARD, *Hʿamdanides*, 821-2.

193. Yahyā Al-Antakī, *Ta' rīkh*, 107:

" و عاد نقفور إلى المديصة و حاصرها و فتحها بالسيف ..و ملك الروم أيضاً كقريباً "

194. Miskawayh, *Tadjārib*, τ. 5, 341: " Σύμφωνα με τον Σκυλίτζη, *Σύνοψις Ιστοριών*, 268-9, στην Ταρσό, ήδη βρισκόταν κάποιο απόσπασμα του βυζαντινού στρατού με διοικητή τον Λέοντα Φωκά που την πολιορκούσε ταυτόχρονα με την πολιορκία της Μοψουεστίας από τον Νικηφόρο: Ἦρος δὲ ἀρχομένου πάλιν εἰσηλθεν ἐν Κιλικία, καὶ διχῆ διελὼν τὰ στρατεύματα τὴν μὲν Ταρσὸν πολιορκεῖν ἀφῆκε Λέοντα τὸν ἀδελφόν, αὐτὸς δὲ τὸ λοιπὸν ἀράμενος τῆς στρατιᾶς τῆ Μόψου ἐστία προσέσχευ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Η άλωση της Μοψουεστίας*, 160.

στην Ταρσό¹⁹⁵. Σύμφωνα με τη διήγηση του Dhahabī (1274-1348)¹⁹⁶ τους αιχμαλώτους αυτούς ο Νικηφόρος, διέταξε να τους αποκεφαλίσουν μπροστά στα τείχη της Ταρσού ώστε να τρομοκρατηθούν οι υπερασπιστές της, οι οποίοι με τη σειρά τους εκτέλεσαν πάνω στα τείχη

195. SCHLUMBERGER, *Νικηφόρος Φωκάς*, 560.

196. Υπάρχουν λόγοι για τους οποίους θα πρέπει να είμαστε επιφυλακτικοί στα όσα διηγείται ο Dhahabī. Πρώτον σε καμία άλλη πηγή, αραβική ή βυζαντινή, δεν αναφέρεται το συγκεκριμένο περιστατικό, ενώ η ευγενική συμπεριφορά του Νικηφόρου απέναντι στους κατοίκους της Ταρσού, την οποία επισημαίνουν οι περισσότεροι Άραβες ιστορικοί, θα ήταν σχεδόν ανεξίτηλη, με βάση τον χαρακτήρα του Νικηφόρου, σε περίπτωση που πρωτύτερα είχε δει την εκτέλεση 3.000 συμπατριωτών του από τους μουσουλμάνους της Ταρσού. Ωστόσο και ο Yahyā Al-Antakī, *Ta' rikh*, 107, χωρίς να κάνει βέβαια λόγο για σφαγές, σημειώνει: *Και οδήγησαν το σύνολο των κατοίκων της Μοψουεστίας στο Βυζάντιο και πέρασαν με αυτούς από την Ταρσό για να τους δούν οι κάτοικοί της*. βλ.:

" و ساقوا جميع أهل المصيصة إلى بلد الروم ، و اجتازوا بهم إلى طرسوس حتى نظرهم أهلها "

Οι διαφορές ανάμεσα στις δύο πηγές δεν αφορούν μόνο το γεγονός της εκτέλεσης των αιχμαλώτων. Στην πρώτη ο Νικηφόρος διαλέγει 100 αιχμαλώτους από τους αριστοκράτες της Μοψουεστίας και μεταφέρει μόνο αυτούς μπροστά στα τείχη της Ταρσού, ενώ οι υπόλοιποι μεταφέρονται απ' ευθείας από τη Μοψουεστία στο Βυζάντιο. Στη δεύτερη ο Νικηφόρος δεν έχει ακόμα κατευθυνθεί στην Ταρσό και τους αιχμαλώτους τους μεταφέρει μπροστά από τα τείχη της Ταρσού –από τη Kafabya, αυτήν τη φορά και όχι από τη Μοψουεστία– ένα απόσπασμα του βυζαντινού στρατού που είχε καταδιώξει όσους από τους κατοίκους της Μοψουεστίας δραπέτευσαν όταν αυτή αλώθηκε. Πρέπει, πάντως, να σημειωθεί ότι δεν είναι η πρώτη φορά που μαρτυρείται προσπάθεια του Νικηφόρου να κάμψει το ηθικό των πολιορκημένων τρομοκρατώντας τους με αποτρόπαιες πράξεις. Στην Κρήτη κεφάλια μουσουλμάνων καρφώθηκαν στις λόγγες και τοποθετήθηκαν απέναντι από τα τείχη του Χάνδακα, ενώ έπειτα ο ίδιος διέταξε να τα εκσφενδονίσουν μέσα στην πόλη με τη βοήθεια των πολιορκητικών μηχανημάτων, βλ. Λέων Διάκονος, *Ιστορία*, 15. Αιταλαιάτης, *Ιστορία*, 228. Θεοδόσιος Διάκονος, *Άλωσις τής Κρήτης*, 10 και 14, στίχ. 338. Ο Θεοδόσιος μάλιστα (στίχ. 349-350) παρεμβάλλει (μεταγραμμένες στο ελληνικό αλφάβητο και ελαφρώς παρεφθαρμένες) αυτούσιες τις κραυγές αγανάκτησης και απόγνωσης των Αράβων που προκλήθηκαν από τις ενέργειες του Νικηφόρου: βλ. SCHLUMBERGER, *Νικηφόρος Φωκάς*, 104 σημ. 1. ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΚΗΣ, *Θεοδόσιος ο Διάκονος*, 144 και Ν. Ε. ΟΙΚΟΝΟΜΑΚΗΣ, *Οι άραβικοί στίχοι του ποιήματος του Θεοδοσίου του Διακόνου «Άλωσις τής Κρήτης»*, *Κρητολογία* 16-19 (1984), 81-97. Ο BIANQUIS, Sayf al-Dawla, 108, τονίζει ότι η «πολιτική τρόμου» που εφήρμοσε ο Νικηφόρος απέναντι στους Άραβες συνίστατο σε δύο μέρη: α) Σφαγές μεγάλου αριθμού αμάχων πολιτών. β) Συστηματική καταστροφή των γεωργικών εκτάσεων στην αραβική επικράτεια.

3.000 Βυζαντινούς που βρίσκονταν αιχμάλωτοι στα χέρια τους¹⁹⁷. Όμως, οι κάτοικοι της Ταρσού μετά από κάποιες αψιμαχίες, απογοητευμένοι από την έλλειψη προμηθειών στο εσωτερικό της πόλης και από την απουσία οποιασδήποτε βοήθειας από το Sayf al-Dawla¹⁹⁸, ζήτησαν από τον Νικηφόρο να τους παραχωρήσει το amān¹⁹⁹. Ο Νικηφόρος κατά τη διάρκεια ενός δείπνου που παρέθεσε στους άρχοντες της πόλης, τους έδωσε εγγυήσεις, ότι κανένας δε θα τους ενοχλούσε κατά την αποχώρησή τους και μάλιστα τους επέτρεψε ο καθένας να πάρει ό,τι είχε τη δυνατότητα να μεταφέρει από την προσωπική του περιουσία και από τον οπλισμό του²⁰⁰. Τους πληροφόρησε όμως, γεμάτος καχυποψία, ότι είχε φτάσει σε αυτόν ένα νέο σύμφωνα με το οποίο ο Καφούρ έστελνε προμήθειες στους κατοίκους της Ταρσού²⁰¹ και έτσι τους ρώτησε, αν σκοπεύουν να δεχτούν τη βοήθεια της Αιγύπτου και να τον προδώσουν²⁰². Οι κάτοικοι

197. Dhahabī, *Ta' rīkh*, τ. 26, 18: " و أخذوا من أعيانهم مائة ضربوا رقابهم ... و كانوا ثلاثة آلاف " SCHLUMBERGER, *Νικηφόρος Φωκάς*, 560.

198. Dhahabī, *Ta' rīkh*, τ. 26, 19: " و ضعفت عزائمهم ... و انقطعت المواد عنهم "

199. Miskawayh, *Tadjārib*, τ. 5, 341. Ibn Al-Athīr, *al- Kāmil*, τ. 7, 287. Dhahabī, *Ta' rīkh*, τ. 26, 18. Ibn Kathīr, *al- Bīdāya*, τ. 15, 269. BOSWORTH, *The city of Tarsus*, 278.

200. Miskawayh, *Tadjārib*, τ. 5, 341. Yahyā Al-Anṭakī, *Ta' rīkh*, 108. Hamadānī, *Takmila*, τ. 1, 190. Ibn Al-Athīr, *al- Kāmil*, τ. 7, 287. Yaqūt Al-Hamawī, *Mujam al-Buldān*, τ. 6, 256. Ibn Al-Ḥbī, *Ta' rīkh*, 64. Nuwayrī, *Nihāyat*, τ. 23, 194. Dhahabī, *Ta' rīkh*, τ. 26, 18. Ibn Khaldūn, *Ta' rīkh*, τ. 4, 308. Λέων Διάκονος, *Ιστορία*, 60. SCHLUMBERGER, *Νικηφόρος Φωκάς*, 572-3.

201. Την απόπειρα αποστολής αιγυπτιακών εφοδίων στους πολιορκημένους της Ταρσού αναφέρουν και Βυζαντινοί ιστορικοί, βλ. Ζωναράς, *Επιτομή Ιστοριών*, τ. 3, 502. Σκυλίτζης, *Σύνοψις Ιστοριών*, 269-70. Πβλ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Η άλωση της Μοφουεστίας*, 161-2. Al-DJANZARĪ, *Τα χερσαία ισλαμικά thughūr*, 46-7. BIANQUIS, Sayf al-Dawla, 108. SCHLUMBERGER, *Νικηφόρος Φωκάς*, 576. Οι κάτοικοι της Ταρσού είχαν προηγουμένως απευθυνθεί τόσο στους Ιχσιντίδες όσο και στη Βαγδάτη, για να τους δοθεί βοήθεια, ώστε να αντιμετωπίσουν τη βυζαντινή απειλή, βλ. BOSWORTH, *The city of Tarsus*, 280.

202. Ibn Al-Ādim, *Zubdat*, 84. Dhahabī, *Ta' rīkh*, τ. 26, 19. Από ένα πολύ ενδιαφέρον απόσπασμα των *Τακτικών* του Νικηφόρου Ουρανού, συνάγεται πως οι Βυζαντινοί είχαν πλήρη γνώση του ότι οι κάτοικοι των αραβικών πόλεων της Κιλικίας, όταν αντιμετώπιζαν βυζαντινές επιθέσεις στρέφονταν πάντοτε για βοήθεια στις άλλες ισλαμικές δυνάμεις και ιδίως στους ηγεμόνες της Συρίας, βλ. Έκ τῶν *Τακτικῶν Νικηφόρου τοῦ Οὔρανοῦ* [κεφάλαια 56-65], έκδ. E. McGEER, *Sowing the dragon's teeth. Byzantine Warfare in the Tenth Century*, Washington 2008, 79-167, κυρίως 154: οἱ γὰρ ἐχθροὶ στενοχωρούμενοι εἰς τὰς τροφὰς ἀποστέλλουσιν εἰς τὰς ἐσωτέρας χώρας τῆς Συρίας καὶ εἰς τὰς πόλεις καὶ

της Ταρσού, του απάντησαν: «Μα το Θεό (δε θα σε προδίδαμε) ακόμη και εάν ερχόντουσαν όλοι οι στρατοί του Ισλάμ»²⁰³.

Τελικά η παράδοση της πόλης πραγματοποιήθηκε (10 Αυγούστου 965/ 10 Šhāban 354²⁰⁴) και ο Νικηφόρος διέταξε σώματα του βυζαντινού στρατού να συνοδεύσουν τους πρόσφυγες οπουδήποτε ήθελαν αυτοί να κατευθυνθούν, ώστε να τους παρέχουν ασφάλεια²⁰⁵. Όταν μάλιστα μια ομάδα Αρμενίων του βυζαντινού στρατού επιχείρησε να επιτεθεί στους πρόσφυγες της Ταρσού, ο Νικηφόρος Φωκάς, γνωστός για την εμμογή του στη στρατιωτική πειθαρχία²⁰⁶, διέταξε τον ακρωτηριασμό των άκρων τους και τη ρινοκόπηση ως τιμωρία για την απείθειά τους²⁰⁷.

Ο Νικηφόρος, αντίθετα με ότι έπραξε στην Ανάζαρβο, αυτή τη φορά έδειξε ότι είχε έρθει για να μείνει. Όχι μόνο δεν κατέστρεψε τα τείχη, αλλά διέταξε την ανοικοδόμηση των πόλεων, και ιδίως της Ταρσού, καθώς και την εισαγωγή προμηθειών στις δύο πόλεις²⁰⁸. Η εισαγωγή προμηθειών

εις τὰς πολιτείας, καὶ μνηύουσιν εἰς τὰ μασιγῖδια πρὸς τοὺς μεταβάδας τὰς ἐλθοῦσας εἰς αὐτοὺς συμφορὰς καὶ τὴν στενοχωροῦσαν αὐτοὺς ἀνάγκην τοῦ λιμοῦ. μνηύουσι δὲ πρὸς αὐτοὺς τοιαῦτα, “ὅτι τοῦ κάστρου ἡμῶν ἐμβαίνοντος εἰς τὰς χεῖρας τῶν Ῥωμαίων, ἵνα ἀφανισθῶσι πᾶσαι αἱ χώραι τῶν Σαρακηνῶν,” καὶ ἐκ τούτου διεγείρονται οἱ Σαρακηνοὶ πρὸς ἐκδίκησιν τῶν ὁμοφύλων αὐτῶν καὶ τῆς πίστεως αὐτῶν, καὶ διαφημίζουσι εἰς τὰς γυρῶθεν χώρας καὶ πανταχοῦ, καὶ συνάγουσι τὴν λεγομένην παρ’ αὐτῶν μισθοδοσίαν, λογάρια καὶ σίτον πολὺν καὶ ἄλλας χρεῖας, καὶ ἀποστέλλουσι αὐτὰ εἰς τοὺς πολεμουμένους καὶ στενοχωρουμένους, ἐξαιρέτως δὲ ἀποστέλλουσι αὐτοῖς πλησιονὴν λογαρίου.

203. Dhahabī, *Ta’ rīkh*, τ. 26, 19: " لا ، و الله لو جاءت جيوش الإسلام كلها "

204. AL-DJANZĀRĪ, *Τα χερσαία ισλαμικά thughūr*, 45.

205. Miskawayh, *Tadjārib*, τ. 5, 341. Yahyā Al-Antakī, *Ta’ rīkh*, 108. Ibn Al-Athīr, *al-Kāmil*, τ. 7, 287. Ibn Al-ʿibrī, *Ta’ rīkh*, 64. Abū Al-Fidā, *al-Mukhtaṣar*, τ. 1, 443. Dhahabī, *Ta’ rīkh*, τ. 26, 18. Nuwayrī, *Nihāyat*, τ. 23, 194. Ibn Al-Wardī, *Ta’ rīkh*, τ. 1, 290. Ibn Khaldūn, *Ta’ rīkh*, τ. 4, 308. SCHLUMBERGER, *Νικηφόρος Φωκάς*, 574. CANARD, *Hāmdanides*, 822-3.

206. Χαρακτηριστικό είναι το επεισόδιο που αναφέρει ο Λέων Διάκονος *Ιστορία*, 57-8: ο Νικηφόρος διέταξε τη ρινοκόπηση ενός λοχαγού του βυζαντινού στρατού, επειδή αυτός τον είχε παρακούσει και δεν είχε εκτελέσει την εντολή του, να ρινοκοπήσει και να μαστιγώσει κάποιον ριψάσπιδα στρατιώτη: *Ἐν ᾧ δὲ τὴν πορείαν διήννε, τῶν ψιλῶν τις στρατιωτῶν, πρὸς τὴν δυσχωρίαν ὀκλάσας ... δέος ἐνήκε παντὶ τῷ στρατῷ, μηκέτι ἀμελῶς διακεῖσθαι περὶ τὸν οἰκεῖον ὄπλισμόν.*

207. Miskawayh, *Tadjārib*, τ. 5, 341. Ibn Ibn Al-ʿibrī, *Ta’ rīkh*, 64. BOSWORTH, *The city of Tarsus*, 279. SCHLUMBERGER, *Νικηφόρος Φωκάς*, 575.

208. Miskawayh, *Tadjārib*, τ. 5, 342. Yahyā Al-Antakī, *Ta’ rīkh*, 108. Ibn Al-Athīr,

στην πόλη έριξε κατακόρυφα τις τιμές, οι οποίες είχαν εκτιναχτεί στα ύψη λόγω του λιμού²⁰⁹. Επίσης, πριν την αποχώρησή του από την περιοχή διόρισε κάποιον διοικητή της Ταρσού πλαισιωμένο από μια φρουρά 5.000 ανδρών, ενώ διοικητής ορίστηκε και στη Μοψουεστία²¹⁰. Σύντομα η εικόνα των δύο πόλεων άλλαξε τόσο πολύ, που αρκετοί μουσουλμάνοι, από αυτούς που τις είχαν εγκαταλείψει μετά την κατάκτηση τους από τον Νικηφόρο, αποφάσισαν να επιστρέψουν στις εστίες τους²¹¹. Μάλιστα, μερικοί από αυτούς επέλεξαν ακόμη και να εκχριστιανιστούν, ώστε να ενσωματωθούν πλήρως στη βυζαντινή κοινωνία²¹². Ωστόσο, η ανοικοδόμηση και η οχύρωση της Ταρσού δεν έγινε με σκοπό την επιστροφή των μουσουλμάνων κατοίκων της. Στόχος του Νικηφόρου ήταν να καταστεί η Ταρσός το κέντρο επιχειρήσεων²¹³ του βυζαντινού στρατού εναντίον των Αράβων, λόγω της κατάλληλης γεωγραφικής της θέσης²¹⁴.

al- Kāmil, τ. 7, 287. Ibn Al-Fidā, *al-Mukhtaṣar*, τ. 1, 443. Nuwayrī, *Nihāyat*, τ. 23, 194. Ibn Al-Wardī, *Ta' rīkh*, τ. 1, 290. Ibn Khaldūn, *Ta' rīkh*, τ. 4, 308. AL-DJANZĀRI, *Ta xepoαiά ιoλαμικά thughūr*, 48. SCHLUMBERGER, *Νικηφόρος Φωκάς*, 577.

209. Miskawayh, *Tad̄jārib*, τ. 5, 342. Ibn Al-Ḥbrī, *Ta' rīkh*, 64. Nuwayrī, *Nihāyat*, τ. 23, 194.

210. Miskawayh, *Tad̄jārib*, τ. 5, 342. Yahyā Al-Anṭakī, *Ta' rīkh*, 108. Hamadānī, *Takmila*, τ. 1, 190. Ibn Al-Ḥbrī, *Ta' rīkh*, 64. Dhahabī, *Ta' rīkh*, τ. 26, 18. Dhahabī, *Duwal*, τ.1, 324. SCHLUMBERGER, *Νικηφόρος Φωκάς*, 561.

211. Miskawayh, *Tad̄jārib*, τ. 5, 342. Ibn Al-Athīr, *al- Kāmil*, τ. 7, 287. Abū Al-Fidā, *al-Mukhtaṣar*, τ. 1, 443. Nuwayrī, *Nihāyat*, τ. 23, 194. Ibn Al-Wardī, *Ta' rīkh*, τ. 1, 290.

212. Miskawayh *Tad̄jārib*, τ. 5, 342. Ibn Al-Djawzī, *al-Muntaẓam*, τ. 14, 162. Ibn Al-Ḥbrī, *Ta' rīkh*, 64. Abū Al-Fidā, *al-Mukhtaṣar*, τ. 1, 443. Nuwayrī, *Nihāyat*, τ. 23, 194. Dhahabī, *Ta' rīkh*, τ. 26, 18. Ibn Al-Wardī, *Ta' rīkh*, τ. 1, 290. Ibn Kathīr, *al- Bidāya*, τ. 15, 269.

213. Έως τότε τέτοιο κέντρο εθεωρείτο η Καισάρεια της Καππαδοκίας, την οποία ο Νικηφόρος Φωκάς είχε ανοικοδομήσει και οχυρώσει κατάλληλα, βλ. Miskawayh, *Tad̄jārib*, τ. 5, 341. Yahyā Al-Anṭakī, *Ta' rīkh*, 101. Ibn Al-Athīr, *al- Kāmil*, τ. 7, 287. Nuwayrī, *Nihāyat*, τ. 23, 193. Dhahabī, *Ta' rīkh*, τ. 26, 17-8. Dhahabī, *Duwal*, τ. 1, 324. Ibn Khaldūn, *Ta' rīkh*, τ. 4, 308. Ibn Taghrī Birdī, *al-Nudjūm*, τ. 3, 339. Βέβαια η Καισάρεια είχε επιλεγεί για τον ρόλο αυτόν ήδη από την εποχή του Βασιλείου Α΄, βλ. ΒΛΥΣΙΔΟΥ, *Αριστοκρατικές Οικογένειες*, 97.

214. Miskawayh, *Tad̄jārib*, τ. 5, 342. Nuwayrī, *Nihāyat*, τ. 23, 194. Ibn Kathīr, *al- Bidāya*, τ. 15, 270.

Η αποδυνάμωση των Χαμδανιδών

Μετά την κατάκτηση της Ταρσού ο Νικηφόρος αποφάσισε να επιστρέψει στην Κωνσταντινούπολη. Ο δομέστικος της Ανατολής Ιωάννης Τζιμισκής ζήτησε από τον Φωκά την άδεια να κατευθυνθεί προς τη *Mayyāfārikīn*, ώστε να αντιμετωπίσει τον Sayf al-Dawla που βρισκόταν εκεί²¹⁵. Ωστόσο, ο Νικηφόρος διαφώνησε με την πρόταση του ανιψιού του και τον διέταξε να τον ακολουθήσει στην πρωτεύουσα²¹⁶. Κανείς δεν μπορεί να γνωρίζει ποιοί ήταν οι πραγματικοί λόγοι της άρνησης του Νικηφόρου, ωστόσο είναι αλήθεια ότι ο Sayf al-Dawla δεν ήταν ο επίφοβος αντίπαλος, τον οποίο οι Βυζαντινοί λίγα χρόνια πριν έτρεμαν. Ο Χαμδανίδης εμίρης σοβαρά άρρωστος²¹⁷ έβλεπε τη συνοχή του εμιράτου του να διαλύεται τόσο από τις επιθέσεις του Νικηφόρου Φωκά αλλά και επειδή αρκετοί υποτελείς του βλέποντας το κύρος της δυναστείας να καταρρέει από τις συνεχείς νίκες των Βυζαντινών, πίστεψαν, ότι ήρθε ο καιρός να αυτονομηθούν²¹⁸.

Ήδη από το 964/353 ο πρώην μαμελούκος του Sayf al-Dawla, *Nadjā*, τον οποίο είδαμε να ηγείται σε εκστρατείες εναντίον των Βυζαντινών, στασίασε εναντίον του αρχηγού του. Αρχικά ο *Nadjā* κατέλαβε τη *Mayyāfārikīn*²¹⁹, αλλά όταν ο Sayf al-Dawla κατευθύνθηκε σε αυτήν, ο *Nadjā* επέλεξε να μην του αντιπαρατεθεί και έτσι δραπέτευσε από την πόλη²²⁰. Έπειτα από λίγο ο *Nadjā* έπεφτε νεκρός²²¹, αλλά δεν ήταν ο μόνος

215. Miskawayh, *Tad̄jārib*, τ. 5, 342. Ibn Al-Athīr, *al- Kāmil*, τ. 7, 288. Nuwayrī, *Nihāyat*, τ. 23, 194. Ibn Khaldūn, *Ta' rikh*, τ. 4, 308.

216. Miskawayh, *Tad̄jārib*, τ. 5, 342. Ibn Al-Athīr, *al- Kāmil*, τ. 7, 288. Nuwayrī, *Nihāyat*, τ. 23, 194. Ibn Khaldūn, *Ta' rikh*, τ. 4, 308.

217. Γράφει ο Yakūt Al-Ḥamawī *Mujam*, τ. 3, 13: *Είχε γεράσει ο Sayf al-Dawla και επέστρεψε στη Mayyāfārikīn εγκαταλείποντας τα thughūr άδεια από υπερασπιστές:*

"عجز سيف الدولة و ضعف فترك الشام ... من الحماة فارغاً".

218. ΜΙΟΤΤΟ, *Ανταγωνισμός Βυζαντίου και Χαλιφάτου*, 72. MCGEER, *Dragon's Teeth*, 245.

219. Yahyā Al-Anṭaqī, *Ta' rikh*, 103-4. Ibn Al-Athīr, *al- Kāmil*, τ. 7, 281. Ibn Zāfir, *Akhh̄bār al-Duwal*, τ. 1, 76. Ibn Al-Adīm, *Zubdat*, 85. Ibn Kathīr, *al- Bidāya*, τ. 15, 264. Ibn Khaldūn, *Ta' rikh*, τ. 4, 306-7. SCHLUMBERGER, *Νικηφόρος Φωκάς*, 459-61.

220. Yahyā Al-Anṭaqī, *Ta' rikh*, 107. Ibn Al-Athīr, *al- Kāmil*, τ. 7, 281. Ibn Khaldūn, *Ta' rikh*, τ. 4, 307.

221. Hamadānī, *Takmila*, τ. 1, 189. Dhahabī, *Ta' rikh, al -Islām*, τ. 26, 17. Ibn Kathīr,

που θα προκαλούσε προβλήματα στον Sayf al-Dawla.

Το επόμενο έτος, 965/354, ένας από τους κατοίκους της Ταρσού που μετά την κατάληψη της πόλης από τους Βυζαντινούς εγκαταστάθηκε στην Αντιόχεια, ονόματι Rashīq al-Nasīmī²²², σε συνεργασία με τον πλούσιο Αντιοχέα Ibn al-Ahwāzī, μετά από επανάσταση κυριεύσαν την Αντιόχεια²²³. Οι δύο άνδρες δεν αρκέστηκαν στην κατοχή της Αντιόχειας και σύντομα εξεστράτευσαν εναντίον του Χαλεπιού²²⁴. Οι επαναστάτες φαίνεται είχαν κινηθεί έχοντας και τις ευλογίες των Βυζαντινών, με τους οποίους είχαν φροντίσει να συνεννοηθούν, και με τις υποσχέσεις για πληρωμές φόρων προς αυτούς, να κερδίσουν την αναγνώριση του νεοσύστατου κράτους τους²²⁵. Ο αντιπρόσωπος του Sayf al-Dawla στην πόλη του Χαλεπιού, Qarghuwayh, οχυρώθηκε στην ακρόπολη της πόλης περιμένοντας την άφιξη της στρατιωτικής βοήθειας, που του απέστειλε ο Sayf al-Dawla²²⁶. Μαθαίνοντας για την άφιξη του στρατού του Χαμδανίδη εμίρη, ο Ibn al-Ahwāzī επέστρεψε στην Αντιόχεια, ενώ ο Rashīq al-Nasīmī δε στάθηκε τόσο τυχερός: ένας βεδουίνος αφού τον αποκεφάλισε, έστειλε το κεφάλι του στον Qarghuwayh²²⁷. Λίγο μετά και ο ίδιος ο Ibn al-Ahwāzī θα αιχμαλωτιζόταν από τις δυνάμεις του Sayf al-Dawla²²⁸. Το ίδιο έτος

al-Bīdāya, τ. 15, 264. BIANQUIS, Sayf al-Dawla, 108. SCHLUMBERGER, *Νικηφόρος Φωκάς*, 592.

222. Ο Rashīq al-Nasīmī ήταν ένας από τους επιφανείς κάτοικους της Ταρσού που είχε διαπραγματευτεί με τον Νικηφόρο για την παράδοση της πόλης του, βλ. Miskawayh, *Tadjārib*, τ. 5, 342. Yaḳūt Al-Ḥamawī, *Mujam al-Buldān*, τ. 6, 256. Dhahabī, *Ta' rikh*, τ. 26, 20.

223. Miskawayh, *Tadjārib*, τ. 5, 342. Yaḥyā Al-Anṭakī, *Ta' rikh*, 108. Ibn Al-Athīr, *al-Kāmil*, τ. 7, 288. Ibn Al-ʿAdīm, *Zubdat*, 85-6. Ibn Kathīr, *al-Bīdāya*, τ. 15, 270. Ibn Khaldūn, *Ta' rikh*, τ. 4, 308-9. ΜΙΟΤΤΟ, *Ανταγωνισμός Βυζαντίου και Χαλιφάτου*, 77. BIANQUIS, Sayf al-Dawla, 108-9. SCHLUMBERGER, *Νικηφόρος Φωκάς*, 597.

224. Miskawayh, *Tadjārib*, τ. 5, 342. Yaḥyā Al-Anṭakī, *Ta' rikh*, 109. Ibn Al-Athīr, *al-Kāmil*, τ. 7, 288. Ibn Al-Wardī, *Ta' rikh*, τ. 1, 290. Ibn Kathīr, *al-Bīdāya*, τ. 15, 270. Ibn Khaldūn, *Ta' rikh*, τ. 4, 309. Ibn Al-ʿAdīm, *Zubdat*, 86. SCHLUMBERGER, *Νικηφόρος Φωκάς*, 598.

225. Dhahabī, *Ta' rikh*, τ. 26, 20: "فكاتب ملك الروم على حمل... ثلاثين درهماً"

KAMAL S. SALIBI, *Syria under Islam. Empire on Trial 634-1097*, Νέα Υόρκη 1977, 68.

226. Miskawayh, *Tadjārib*, τ. 5, 342. Ibn Al-Athīr, *al-Kāmil*, τ. 7, 288. Ibn Al-Wardī, *Ta' rikh*, τ. 1, 290. Ibn Kathīr, *al-Bīdāya*, τ. 15, 271.

227. Miskawayh, *Tadjārib*, τ. 5, 342. Yaḥyā Al-Anṭakī, *Ta' rikh*, 109. Ibn Al-Athīr, *al-Kāmil*, τ. 7, 288. Ibn Al-ʿAdīm, *Zubdat*, 87. Ibn Al-Wardī, *Ta' rikh*, τ. 1, 290. Ibn Kathīr, *al-Bīdāya*, τ. 15, 271.

228. Miskawayh *Tadjārib*, τ. 5, 343. Yaḥyā Al-Anṭakī, *Ta' rikh*, 115. Ibn Al-Athīr, *al-*

εκδηλώθηκε και η επανάσταση του Καραμίτη *Marwān*²²⁹. Αρκετές πόλεις πέρασαν στην κατοχή του, με κυριότερη τη *Hims*²³⁰. Η καταστολή της επανάστασης αυτής αποδείχθηκε δύσκολο έργο και πραγματοποιήθηκε μόνο, όταν ο *Marwān* υπέκυψε σε τραύμα που απέκτησε σε μια από τις πολλές μάχες που έδωσε εναντίον των δυνάμεων του *Sayf al-Dawla*²³¹.

Τον επόμενο χρόνο, 966/355, οι βυζαντινές επιθέσεις συνεχίστηκαν²³². Σύμφωνα με ορισμένους Άραβες ιστορικούς, ο στόχος της συγκεκριμένης εκστρατείας ήταν μεγάλοπνοος: η κατάκτηση της Ιερουσαλήμ. Επιθυμία του Νικηφόρου ήταν να εκδικηθεί τον φόνο του πατριάρχη των Ιεροσολύμων και την καταστροφή της εκκλησίας του Παναγίου Τάφου²³³, ενώ στην πρόταση του *Sayf al-Dawla* να τον πληρώσει για να εξαγοράσει την ειρήνη, ο Νικηφόρος απάντησε, ότι δεν δέχεται να σταματήσει τις επιθέσεις του, παρά μόνο αν του παραχωρηθεί η μισή Συρία²³⁴. Εξοργισμένος ο Χαμδανίδης εμίρης είπε: «*Μα τον Θεό δε θα του παραχωρήσω ούτε μια πέτρα*»²³⁵ και στράφηκε για βοήθεια στον αδερφό του *Nāser al-Dawla*²³⁶.

Kāmil, τ.7, 288. Ibn Al-Adīm, *Zubdat*, 88. Ibn Kathīr, *al- Bidāya*, τ. 15, 271. Ibn Khaldūn, *Ta' rīkh*, τ. 4, 309.

229. Για τους Καραμίτες και τις κοινωνικο-θρησκευτικές προεκτάσεις του κινήματός τους, βλ. TAHU AL-WALL, *Καραμίτες. Η πρώτη σοσιαλιστική κίνηση στο Ισλάμ* [στα αραβικά], Βηρυτός 1981. HODGSON, *Venture of Islam*, 490-1. J. J. SAUNDERS, *A History of Medieval Islam*, Λονδίνο 1978, 130-1.

230. Ibn Al- Athīr *al- Kāmil*, τ. 7, 290. Ibn Khaldūn, *Ta' rīkh*, τ. 4, 309. SALIBI, *Syria*, 68. BIANQUIS, *Sayf al-Dawla*, 108.

231. Ibn Al- Athīr, *al- Kāmil*, τ. 7, 290. Ibn Khaldūn, *Ta' rīkh*, τ. 4, 309. SALIBI, *Syria*, 68.

232. Οι Βυζαντινοί ιστορικοί (Λέων Διάκονος, Ζωναράς, Σκυλίτζης) συγχέουν τις δύο εκστρατείες (αυτή του 966 και την εκστρατεία του 968/969) και αναφέρονται σε μια μονάχα εκστρατεία, την οποία τοποθετούν στο 966. Συγκεκριμένα, ενώ αναφέρουν την κάθοδο των Βυζαντινών μέχρι τα εδάφη του Λιβάνου, που όπως θα δούμε, χρονολογείται το 968, αναφέρουν περιστατικά, όπως την ανακάλυψη του κεραμιδιού με τη μορφή του Κυρίου, τα οποία οι Άραβες ιστορικοί τοποθετούν στην εκστρατεία του 966.

233. Dhahabī, *Ta' rīkh*, τ. 26, 24: " و كان الذي جرّ خروجه و أحفقه إحرار بيعة القدس في هذا العام "

234. Dhahabī i, *Ta' rīkh*, τ. 26, 24:

" فراسل سيف الدولة ملك الروم و بذل مالا ... إلى ناحية الموصل على الشام "

235. Dhahabī, *Ta' rīkh*, τ. 26, 24: " فقال سيف الدولة : و الله لا أعطيه و لا حجرأ واحداً "

236. Dhahabī *Ta' rīkh*, τ. 26, 23: " فبعث سيف الدولة يستجد أخاه ناصر الدولة ". Το κάθε ένα από τα δύο εμιράτα των Χαμδανιδών (του Χαλεπιού και της Μοσούλης) ασκούσε ανεξάρτητη εξωτερική πολιτική και η συνεργασία των δυνάμεων τους δεν ήταν ποτέ δεδομένη, βλ. ΜΙΟΤΤΟ, *Ανταγωνισμός Βυζαντίου και Χαλιφάτου*, 69.

Ο βυζαντινός στρατός κατέφθασε πρώτα μπροστά στην Αντιόχεια, την οποία όμως δεν πολιορκήσε, αφού οι κάτοικοι αποδέχτηκαν τις προτάσεις του Νικηφόρου. Εκτός από τα χρήματα που του έδωσαν, του παραχώρησαν και το χέρι του Άγιου Ιωάννη του Προδρομού²³⁷, ενώ του επέτρεψαν να μπει στην πόλη να προσκυνήσει τα χριστιανικά της ιερά²³⁸. Έπειτα, ο Νικηφόρος κατευθύνθηκε προς τη Manbidj, της οποίας οι κάτοικοι εξήλθαν για να προϋπαντήσουν τον βασιλιά και να τον παρακαλέσουν να συνεχίσει την πορεία του, χωρίς να πειράξει την πόλη, κάτι που ο Νικηφόρος αποδέχτηκε, αφού, όμως, ζήτησε ως αντάλλαγμα το περίφημο κεραμίδι στο οποίο είχε αποτυπωθεί η μορφή του προσώπου του Ιησού Χριστού²³⁹. Ακολούθησαν οι κατακτήσεις των φρουριών Tizīn και Artāh²⁴⁰, η συνέχεια, όμως, της εκστρατείας δεν είχε ανάλογη επιτυχία: τα Άδανα και η Αντιόχεια –σε μία δεύτερη πολιορκία της– αντιστάθηκαν στους Βυζαντινούς, οι οποίοι επέστρεψαν στην Ταρσό, αφού προκάλεσαν εκτεταμένες καταστροφές στα περίχωρα των πόλεων αυτών²⁴¹.

Αυτή τη χρονιά έλαβε χώρα και η ανταλλαγή αιχμαλώτων²⁴² μεταξύ των Χαμιδανιδών και των Βυζαντινών²⁴³, για την πραγματοποίηση

237. Βλέπε όμως Α. ΚΟΛΙΑ – ΔΕΡΜΙΤΖΑΚΗ, *Ο βυζαντινός «ιερός πόλεμος». Η έννοια και η προβολή του θρησκευτικού πολέμου στο Βυζάντιο*, Αθήνα 1991, 282 σημ. 162.

238. Dhahabī, *Ta' rīkh*, τ. 26, 24:

"و إن أهل أنطاكية راسلوا نقفور ... و أن يدخل بعية أنطاكية ليُصَلِّيَ فيها و يسير إلى بيت المقدس".

239. Ο Yahyā, Al-Anṭakī, *Ta' rīkh*, 115. Dhahabī, *Ta' rīkh*, τ. 26, 24. Ο Λέων Διάκονος 70-1 μιλά για την Έδεσσα και όχι για την Ιεράπολη. Αντίθετα άλλοι Βυζαντινοί, όπως και οι Άραβες, αναφέρουν την Ιεράπολη, βλ. Σκυλίτζης, *Σύννοψις Ιστοριών*, 271. Μιχαήλ Γλυκός, *Βίβλος Χρονική*, 569. Βλ. και F. HALKIN, *Inedits Byzantins d'Ochrida, Candie et Moscou* [Subs. Hag. 38], Bruxelles 1963, 253-260 [14. Translation par Nicephore Phocas de la brique miraculeuse d'Hierapolis (BHG 3 801 n)].

240. Yahyā Al-Anṭakī, *Ta' rīkh*, 116: "و عاد و نزل تيزين ففتحها و سبى أهلها ، و فتح حصن أرتاح "

241. Yahyā Al-Anṭakī, *Ta' rīkh*, 116. Ibn Al-Athīr, *al-Kāmil*, τ. 7, 295. Ibn Al-ʿabrī, *Ta' rīkh*, 64. Abū Al-Fidā, *al-Mukhtaṣar*, τ. 1, 444. Dhahabī, *Ta' rīkh*, τ. 26, 25. Ibn Al-Wardī, *Ta' rīkh*, τ. 1, 291. Ibn Kathīr, *al-Bidāya*, τ. 15, 283. Ibn Khaldūn, *Ta' rīkh*, τ. 4, 309.

242. Περί των ανταλλαγών αιχμαλώτων μεταξύ Βυζαντινών και Αράβων βλ. AL ODEALLAH, *Άραβες και Βυζαντινοί*. M. CAMPAGNOLO-POTHITOU, *Les échanges de prisonniers entre Byzance et l'Islam aux IXe et Xe siècles*, *Journal of Oriental and African Studies* 7 (1995), 1-55.

243. Miskawayh, *Tadjarib*, τ. 5, 346. Yahyā Al-Anṭakī, *Ta' rīkh*, 113. Hamadāni, *Takmila*, τ. 1, 190. Ibn Al-Djawzī, *al-Muntaẓam*, τ. 14, 175. Ibn Al-Athīr, *al-Kāmil*, τ. 7, 296. Ibn Al-ʿAdīm, *Zubdat*, 85. Abū Al-Fidā, *al-Mukhtaṣar*, τ. 1, 444. Dhahabī, *Ta' rīkh*, τ.

της οποίας οι διαπραγματεύσεις πρέπει να είχαν ξεκινήσει ήδη από το 964/353²⁴⁴. Μεταξύ των Αράβων που οι Βυζαντινοί αντάλλαξαν με τους δικούς τους αιχμαλώτους, βρισκόταν και ο ποιητής Abū Firās. Κατά τη διάρκεια αυτής της ανταλλαγής αποδείχθηκε στην πράξη πόσο είχαν αλλάξει οι ισορροπίες στις βυζαντινο-αραβικές σχέσεις. Οι Βυζαντινοί διέθεταν πολύ περισσότερους αιχμαλώτους από όσους οι Άραβες και για την απελευθέρωση των υπόλοιπων αιχμαλώτων του ο Sayf al-Dawla αναγκάστηκε να αγοράσει για 72 δηνάρια κάθε αιχμάλωτο που βρισκόταν στα χέρια των Βυζαντινών²⁴⁵. Όταν τα χρήματα του Sayf al-Dawla τέλειωσαν, ο Χαμδανίδης εμίρης ζήτησε από τους Βυζαντινούς να απελευθερώσουν τους εναπομείναντες Άραβες και τους υποσχόταν ότι θα τους πλήρωνε στο μέλλον. Οι Βυζαντινοί αποδέχτηκαν την πρόταση, αφού πρώτα πήραν ως όμηρο τον γραμματέα του Sayf al-Dawla²⁴⁶.

Η κατάρρευση της δύναμης των Χαμδανιδών ολοκληρώθηκε με τον θάνατο του Sayf al-Dawla το 967/356²⁴⁷. Ο μεγάλος Άραβας ηγεμόνας πέθανε στο Χαλέπι και η σορός του μεταφέρθηκε στην πόλη της Mayyāfārikīn, όπου και ενταφιάστηκε²⁴⁸. Είναι χαρακτηριστικό, ότι ο Ibn Zāfir (1171-1216) τοποθετεί όλες τις κατακτήσεις των Βυζαντινών,

26, 21. Ibn Al-Wardī, *Ta' rīkh*, τ. 1, 291-2. Ibn Kathīr, *al-Bidāya*, τ. 15, 284. Ibn Taghrī Birdī, *al-Nudjūm*, τ. 4, 11.

244. Yahyā Al-Antākī, *Ta' rīkh*, 106. Dhahabī, *Ta' rīkh*, τ. 26, 14. SCHLUMBERGER, *Νικηφόρος Φωκάς*, 551.

245. Yahyā Al-Antākī, *Ta' rīkh*, 114. Ibn Al-Adīm, *Zubdat*, 85. Ibn Al-Wardī, *Ta' rīkh*, τ. 1, 292. BIANQUIS, Sayf al-Dawla, 108.

246. Ibn Al-Adīm, *Zubdat*, 85. Ibn Al-Wardī, *Ta' rīkh*, τ. 1, 292. SCHLUMBERGER, *Νικηφόρος Φωκάς*, 594-5.

247. Miskawayh, *Tadjārib*, τ. 5, 356. Yahyā Al-Antākī, *Ta' rīkh*, 116. Hamadānī, *Takmila*, τ. 1, 197. Ibn Al-ʿibrī, *Ta' rīkh*, 64. Abū Al-Fidā, *al-Mukhtaṣar*, τ. 1, 446. Dhahabī, *Ta' rīkh*, τ. 26, 27. Ibn Al-Wardī, *Ta' rīkh*, τ. 1, 293. Ibn Taghrī Birdī, *al-Nudjūm*, τ. 4, 16. IBRAHIM-HASSIN-NIAINA, *Χαρακτηριστικά*, 228. SALIBI, *Syria*, 68-9. SCHLUMBERGER, *Νικηφόρος Φωκάς*, 606. Ο Ibn Khaldūn, *Ta' rīkh*, τ. 4, 310 τοποθετεί το θάνατο του Sayf al-Dawla στο έτος 355 της Εγίρας. βλ.:

" و في صفر من سنة خمسة و خمسين و ثلثمائة توفي سيف الدولة "

248. Ibn Al-Athīr, *al-Kāmil*, τ. 7, 301-2. Abū Al-Fidā, *al-Mukhtaṣar*, τ. 1, 446. Ibn Al-Wardī, *Ta' rīkh*, τ. 1, 293. Ibn Khaldūn, *Ta' rīkh*, τ. 4, 310. Ibn Taghrī Birdī, *al-Nudjūm*, τ. 4, 18. SCHLUMBERGER, *Νικηφόρος Φωκάς*, 608.

πλην του Χαλεπιού, μετά τον θάνατο του Sayf al-Dawla²⁴⁹. Φυσικά, είναι λανθασμένη η χρονολόγηση των γεγονότων από τον Ibn Zāfir, φανερώνει, όμως, την αντίληψη των Αράβων, ότι μετά τον θάνατο του Χαμδανίδη εμίρη ο Νικηφόρος φάνταζε ασταμάτητος.

Διάδοχος του Sayf al-Dawla ορίστηκε ο γιος του, Sād al-Dawla Sharīf²⁵⁰, αν και η εξουσία του ήταν τόσο αδύναμη που ακόμη και ο ίδιος του ο θείος ο Abū Firās δεν αναγνώρισε την επικυριαρχία του. Λίγο αργότερα πάντως ο Sād al-Dawla κατέφερε να κατανικήσει το θείο του, ο οποίος εκτελέστηκε για την απείθεια του²⁵¹. Η αδυναμία του Sād al-Dawla δεν του άφησε περιθώρια να αντιδράσει στη νέα επίθεση του Νικηφόρου το 968-9/358-9. Πρώτος στόχος του βυζαντινού στρατού υπήρξε η Αντιόχεια. Η πολιορκία της πόλης κράτησε λίγο, αφού ο Νικηφόρος αποφάσισε να κατευθυνθεί παραθαλάσσια²⁵², πληροφορήσε, όμως, τους κατοίκους της Αντιόχειας ότι μετά από λίγο θα επιστρέψει²⁵³. Η εκστρατεία αυτή κατέληξε στην Τρίπολη, όπου οι Βυζαντινοί, αφού έκαψαν οτιδήποτε υπήρχε γύρω από την πόλη, επιτέθηκαν στο γειτονικό φρούριο Αράκα (Άρκα), το οποίο με ευκολία κατέκτησαν²⁵⁴. Μεταξύ των άλλων που οι

249. Ibn Zāfir, *Akhbār*, τ. 1, 78: " و لما مات استند استيلاء العدو ... فاستولى على الشام "

250. Hamadānī, *Takmila*, τ. 1, 197. Ibn Al-Athīr, *al-Kāmil*, τ. 7, 302. Ibn Al-Wardī, *Ta'rikh*, τ. 1, 293. Ibn Khaldūn, *Ta'rikh*, τ. 4, 310.

251. Ibn Al-Athīr, *al-Kāmil*, τ. 7, 307. Ibn Zāfir, *Akhbār*, τ. 1, 90-1. Abū Al-Fidā, *al-Mukhtaṣar*, τ. 1, 447. Dhahabī, *Ta'rikh*, τ. 26, 31. Ibn Khaldūn, *Ta'rikh*, τ. 4, 310. SALIBI, *Syria*, 69. SCHLUMBERGER, *Νικηφόρος Φωκάς*, 801.

252. Ο Ζωναράς *Επιτομή Ιστοριών*, τ. 3, 503 ωστόσο αναφέρει ότι προηγήθηκε της πολιορκίας της Αντιόχειας, η εκστρατεία που έφθασε στο εσωτερικό του Λιβάνου: *εἶτα τῆ Συρία ἐπῆλθε καὶ πόλεις ἐκπορθήσας καὶ χώρας ἐλὼν πρὸς τῷ Λιβάνῳ... τὴν τῶν πόλεων ὑπερκειμένην ἐπανελήλυθεν*. Όπως θα δούμε, όμως, η πορεία των Βυζαντινών σε αυτήν την εκστρατεία ήταν η ακόλουθη: πολιορκία της Αντιόχειας – λύση της πολιορκίας και επιθέσεις που έφθασαν μέχρι τη Λαοδίκεια – κατάκτηση περίπου δέκα οχτώ πόλεων – επιστροφή στην Αντιόχεια – οικοδόμηση του φρουρίου Μπάγρας – επιστροφή του Νικηφόρου στην Κωνσταντινούπολη.

253. Yahyā Al-Anṭakī, *Ta'rikh*, 125. Dhahabī, *Ta'rikh*, τ. 26, 32. Ibn Taghrī Birdī, *al-Nudjūm*, τ. 4, 18. Λέων Διάκονος, *Ιστορία*, 70.

254. Yahyā Al-Anṭakī, *Ta'rikh*, 125. Hamadānī, *Takmila*, τ. 1, 201. Ibn Al-Athīr, *al-Kāmil*, τ. 7, 313. Ibn Al-ʿAdīm, *Zubdat*, 93. Ibn Ibn Al-ʿIbrī, *Ta'rikh*, 66. Abū Al-Fidā, *al-Mukhtaṣar*, τ. 1, 449. Nuwayrī, *Nihāyat*, τ. 23, 196. Dhahabī, *Ta'rikh*, τ. 26, 32. Ibn Al-Wardī, *Ta'rikh*, τ. 1, 295. Ibn Khaldūn, *Ta'rikh*, τ. 4, 312. Λέων Διάκονος, *Ιστορία*, 71.

Βυζαντινοί αιχμαλώτισαν σε αυτό το φρούριο, ήταν και ο εμίρης της Τρίπολης, τον οποίο πρωτίτερα οι κάτοικοι της πόλης είχαν αναγκάσει να την εγκαταλείψει, λόγω της κακής του διακυβέρνησης. Μαζί του είχε μεταφέρει ολόκληρη την περιουσία του, που και αυτή περιήλθε στα χέρια των Βυζαντινών²⁵⁵.

Η Τρίπολη δεν ήταν η μόνη πόλη που επλήγη από τον βυζαντινό στρατό. Στο μεταξύ ο Νικηφόρος είχε κατευθυνθεί προς τη Hims, την οποία βρήκε έρημη: όλοι οι κάτοικοί της στο άκουσμα της είδησης, ότι ο Νικηφόρος πλησίασε στην περιοχή τους, εγκατέλειψαν την πόλη τους²⁵⁶. Ο Νικηφόρος πυρπόλησε τη Hims, αφού πρώτα πήρε από την εκκλησία της πόλης την κάρα του Αγίου Ιωάννη του Προδρομού²⁵⁷ και έπειτα κατευθύνθηκε στις παραθαλάσσιες περιοχές νότια της Ταρσού κατακτώντας 18 πόλεις (μεταξύ αυτών τις Kafartāb, Ḥamā και Māarrat al-Nūmān)²⁵⁸. Ας δούμε τί γράφει ο Ibn Al-Athīr (1160-1233) για αυτήν την περίοδο: «(ο Νικηφόρος) έμεινε στη Συρία δύο μήνες πηγαίνοντας σε όποια περιοχή ήθελε και καταστρέφοντας ο τιδήποτε επιθυμούσε και κανέναν δεν τον εμπόδισε... και στις καρδιές των μουσουλμάνων υπήρχε μεγάλος φόβος για τους Βυζαντινούς»²⁵⁹. Στο ίδιο πνεύμα σχολιάζει ο Ibn Al-Adīm (1192-1262): «Είχαν γίνει οι εκστρατείες για τους Βυζαντινούς και τους χριστιανούς σαν εκδρομές και γιορτές»²⁶⁰. Αυτή η αλλαγή στην ισορροπία ισχύος είναι εμφανής και στο έργο του Άραβα γεωγράφου του 10^{ου} αιώνα, Al-Muqaddasī (945/6-991), ο οποίος περιγράφοντας την

255. Yahyā Al-Anṭakī, *Ta' rīkh*, 126. Ibn Al-Athīr, *al-Kāmil*, τ. 7, 313. Nuwayrī, *Nihāyat*, τ. 23, 196-7. Ibn Khaldūn, *Ta' rīkh*, τ. 4, 312. SCHLUMBERGER, *Νικηφόρος Φωκάς*, 808.

256. Ibn Al-Djawzī, *al-Muntaẓam*, τ. 14, 191. Ibn Al-Athīr, *al-Kāmil*, τ. 7, 313. Abū Al-Fidā, *al-Mukhtaṣar*, τ. 1, 449. Nuwayrī, *Nihāyat*, τ. 23, 197. Ibn Al-Wardī, *Ta' rīkh*, τ. 1, 295. Ibn Khaldūn, *Ta' rīkh*, τ. 4, 312.

257. Yahyā Al-Anṭakī, *Ta' rīkh*, 125. Dhahabī, *Ta' rīkh*, τ. 26, 32. Ibn Al-Wardī, *Ta' rīkh*, τ. 1, 295. Ibn Taghrī Birdī, *al-Nudjūm*, τ. 4, 19. ABD AL-AZIZ AL-SĀLIM, *Η Τρίπολη της Συρίας στην ισλαμική ιστορία* [στα αραβικά], Αλεξάνδρεια 1966, 45-6.

258. Yahyā Al-Anṭakī, *Ta' rīkh*, 125. Ibn Al-Athīr, *al-Kāmil*, τ. 7, 313. Ibn Al-Adīm, *Zubdat*, 84. Abū Al-Fidā, *al-Mukhtaṣar*, τ. 1, 449. Dhahabī, *Ta' rīkh*, τ. 26, 32. Ibn Khaldūn, *Ta' rīkh*, τ. 4, 312. Ibn Taghrī Birdī, *al-Nudjūm*, τ. 4, 18-9. Salibi, *Syria*, 70. SCHLUMBERGER, *Νικηφόρος Φωκάς*, 806-7.

259. Ibn Al-Athīr, *al-Kāmil*, τ. 7, 313: «و يخرّب ما ، و يوضع شيء ، و يخرّب ما ... و صار للروم الهيبة العظيمة في قلوب المسلمين » شيء، ولا يمنعه أحد

260. Ibn Al-Adīm, *Zubdat*, 84: « و صارت وقعاته للروم و النصارى كالنزه و الأعياد ».

οικτρή κατάσταση των *thughūr* της εποχής του, τονίζει το φόβο και την ανασφάλεια που ένιωθαν οι κάτοικοι της Συρίας λόγω των βυζαντινών επιθέσεων²⁶¹. Τέλος ο Νικηφόρος έφθασε μέχρι τη Latakia (Λαοδίκεια). Όταν εμφανίστηκε ο στρατός του Νικηφόρου έξω από την πόλη, εξήλθε ο εμίρης της al-Faṣīs, ο οποίος ήταν παλαιός γνωστός της οικογένειας των Φωκάδων²⁶². Ο Νικηφόρος του έδωσε τη θέση του στρατηγού (*Sardighūs*) και έτσι ουσιαστικά η Λαοδικεία κατέστη προτεκτοράτο του Βυζαντίου²⁶³.

Ο Νικηφόρος ήθελε, πάντως, να συνεχίσει την εκστρατεία βαδίζοντας εναντίον της Αντιόχειας και του Χαλεπιού, ωστόσο, αναφέρουν ορισμένες αραβικές πηγές, οι πληροφορίες για τις προετοιμασίες των κατοίκων αυτών των πόλεων, έκαναν τον βασιλέα να αποφασίσει να επιστρέψει στο Βυζάντιο²⁶⁴. Βέβαια η δικαιολογία ότι ο Νικηφόρος διέκοψε την εκστρατεία μόνο και μόνο επειδή έμαθε ότι οι κάτοικοι της Αντιόχειας και του Χαλεπιού προετοίμαζαν τις πόλεις τους για ενδεχόμενη πολιορκία δύσκολα μπορεί να γίνει πιστευτή²⁶⁵. Οι Άραβες ιστοριογράφοι δίνουν και άλλες εξηγήσεις: από τη μία έχουμε την άποψη, ότι η επιστροφή των Βυζαντινών οφείλεται στην εξάπλωση ασθενειών στο βυζαντινό στρατόπεδο που προκάλεσαν αρκετούς θανάτους²⁶⁶, ενώ από την άλλη υπάρχει η πληροφορία, ότι οι Βυζαντινοί στρατιώτες είχαν κουραστεί, λόγω του μεγάλου χρονικού διαστήματος που βρίσκονταν μακριά από τις πατρίδες τους²⁶⁷. Ο Ibn Al-Ibrī (1226-1286) αναφέρει την εξάπλωση

261. AL-Muqqadasī, *Aḥsan al-Taḡāsīm fi Maʿrifat al-Aqālīm*, έκδ. M. J. De Goeje, Λάιντεν 1906: "الأناهم على خوف من الروم و في جلا ، و الاطراف قد خربت و امر الثغور قد انقضى ."

262. Ibn Al-ʿAdīm, *Zubdat*, 92-3: "فانحدر إليه ... يوسف الفصيص" SCHLUMBERGER, *Νικηφόρος Φωκάς*, 808-9.

263. Ibn Al-ʿAdīm, *Zubdat*, 93: "فوافقته على رهائن ... أهل اللاذقية" SALIBI, *Syria*, 70.

264. Ibn Al-Athīr, *al-Kāmil*, τ. 7, 313-4: "فأراد أن يحصر... فامتنع من ذلك".

265. Μάλιστα σε αραβικές πηγές αναφέρεται, ότι η μόνη προετοιμασία των κατοίκων της Αντιόχειας ήταν να χαρίσουν ένα μεγάλο χρηματικό ποσό στο Νικηφόρο, ώστε να μην πολιορκήσει την πόλη τους, βλ. Dhahabī, *Taʿ rikh*, τ. 26, 33:

"فأرضاه أهل أنطاكية بمال عظيم" "Τωσ πάντως τα χρήματα αυτά που προσέφεραν οι κάτοικοι της Αντιόχειας στον Νικηφόρο Φωκά να σχετίζονται με την πληροφορία, ότι ο Νικηφόρος επιστρέφοντας στο Βυζάντιο, από αυτή την εκστρατεία, απελευθέρωσε 1.000 αιχμαλώτους μπροστά από την Αντιόχεια, βλ. Yahyā Al-Antakī, *Taʿ rikh*, 127. Ibn Taghri Birdī, *al-Nudjūm*, τ. 4, 19.

266. Ibn Al-Athīr, *al-Kāmil*, τ. 7, 314: "كان سبب عودهم كثرة الأمراض و الموت"

267. Ibn Al-Athīr, *al-Kāmil*, τ. 7, 314: "ضجروا من طول .. على عزم العود".

ασθενειών στο βυζαντινό στρατό και την κόπωση των στρατιωτών του και αποδίδει σε αυτά τη ματαίωση μιας επίθεσης εναντίον των Ιεροσολύμων στα πλαίσια αυτής της εκστρατείας²⁶⁸.

Πάντως κατά τη διάρκεια της επιστροφής του ο Νικηφόρος οικοδόμησε και οχύρωσε, απέναντι από την Αντιόχεια, το φρούριο *Baghrās* στο οποίο διόρισε υπεύθυνο τον Μιχαήλ Βούρτζη²⁶⁹. Σύντομα στην περιοχή κατέφθασε και ο στρατοπεδάρχης Πέτρος, ο οποίος σε συνεργασία με τις δυνάμεις του *Baghrās* (οι οποίες, σύμφωνα με τον Λέοντα Διάκονο, ανέρχονταν σε 500 ιππείς και 1.000 πεζούς στρατιώτες²⁷⁰) αλλά και με τη βοήθεια του τοπικού χριστιανικού στοιχείου, επιδόθηκε στη ληλασία και την καταστροφή των περιχώρων της Αντιόχειας²⁷¹.

Παρόλη βέβαια την πρόωγη επιστροφή, η εκστρατεία θεωρήθηκε επιτυχημένη, γεγονός που επιβεβαίωνε, με τον πιο απόλυτο τρόπο, το τεράστιο πλήθος αιχμαλώτων, 100.000²⁷² σύμφωνα με ορισμένους Άραβες ιστορικούς²⁷³, που έφεραν οι Βυζαντινοί μαζί τους πίσω στην πατρίδα. Λίγο μετά την επιστροφή του Νικηφόρου στην αυτοκρατορία εκδηλώθηκε ακόμη μια επανάσταση στο εμιράτο των Χαμιδανιδών. Ο άλλοτε πιστός αξιωματικός του *Sayf al-Dawla*, *Qarghuwayh*, αποφάσισε να οικειοποιηθεί την ηγεμονία του Χαλεπιού²⁷⁴. Η εξέλιξη αυτής της επανάστασης θα μας απασχολήσει αργότερα.

268. Hamadānī, *Takmila*, τ. 1, 201. Ibn Al-Fbrī, *Ta' rīkh*, 66. IBRAHIM-HASSIN-NIAINA, *Χαρακτηριστικά*, 228. SCHLUMBERGER *Νικηφόρος Φωκάς*, 811.

269. Yahyā Al-Antakī, *Ta' rīkh*, 127. Ibn Al-Adīm, *Zubdat*, 93. Λέων Διάκονος, *Ιστορία*, 74. Ζωναράς, *Επιτομή Ιστοριών*, τ. 3, 508. Σκυλίτζης, *Σύνοψις Ιστοριών*, 271-2. SCHLUMBERGER, *Νικηφόρος Φωκάς*, 813.

270. Λέων Διάκονος, *Ιστορία*, 74: *φάλαγγα τοιγαροῦν πεντακοσίων ἰππέων, καὶ σπεῖραν χιλίων πεζῶν ἐν τῷ φρουρίῳ καταλιπών.*

271. Yahyā Al-Antakī, *Ta' rīkh*, 127-8. Ζωναράς, *Επιτομή Ιστοριών*, τ. 3, 508. Σκυλίτζης, *Σύνοψις Ιστοριών*, 272. SCHLUMBERGER, *Νικηφόρος Φωκάς*, 814.

272. Δώδεκα χιλιάδες από αυτούς αιχμαλωτίστηκαν στα περιχώρα της Αντιόχειας. βλ. Ibn Al-Djawzī, *al-Muntaẓam*, τ. 14, 189. Ibn Kathīr, *al-Bīdāya*, τ. 15, 313.

273. Hamadānī, *Takmila*, τ. 1, 201. Ibn Al-Athīr, *al-Kāmil*, τ. 7, 314. Ibn Al-Adīm, *Zubdat*, 93. Nuwayrī, *Nihāyat*, τ. 23, 197. Ibn Kathīr, *al-Bīdāya*, τ. 15, 317. Ibn Khaldūn, *Ta' rīkh*, τ. 4, 312.

274. Yahyā Al-Antakī, *Ta' rīkh*, 128. Ibn Al-Athīr, *al-Kāmil*, τ. 7, 314. Ibn Al-Adīm, *Zubdat*, 93. Abū Al-Fidā, *al-Mukhtaṣar*, τ. 1, 449. Ibn Al-Wardī, *Ta' rīkh*, τ. 1, 295. Ibn Khaldūn, *Ta' rīkh*, τ. 4, 312-3. Idrīs b. Al-Ḥasan, *Uyūn al-Akḥbār*, 133.

Η κατάκτηση της Αντιόχειας²⁷⁵

Το 969/359 έλαβε χώρα η τελευταία εκστρατεία των Βυζαντινών εναντίον των Αράβων, κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Νικηφόρου Φωκά. Δύο μήνες πριν την αρχή αυτής της εκστρατείας οι Βυζαντινοί, σύμφωνα πάντα με ορισμένες αραβικές πηγές, είχαν κυριεύσει, ανάμεσα στα πολλά φρούρια της περιοχής, και κάποιο με το όνομα Λουκά²⁷⁶. Στην πραγματικότητα, όμως, ποτέ δεν πραγματοποιήθηκε κάποια μάχη μεταξύ του βυζαντινού στρατού και των κατοίκων του. Οι κάτοικοι, όλοι τους χριστιανοί²⁷⁷, προχώρησαν σε μια ιδιότυπη συμφωνία με τους Βυζαντινούς: θα κατέφευγαν στην Αντιόχεια, στην οποία θα παρουσιάζονταν ως πρόσφυγες που αναζητούσαν σωτηρία από τις επιθέσεις των Βυζαντινών²⁷⁸. Όταν οι Βυζαντινοί κάποια στιγμή θα αποφάσιζαν να επιτεθούν στην Αντιόχεια, οι χριστιανοί αυτοί θα λειτουργούσαν ως η «πέμπτη φάλαγγα»²⁷⁹.

Λίγο καιρό μετά, οι χριστιανοί έγραψαν στον Βυζαντινό στρατηγό Ἰαβάζι²⁸⁰ πληροφορώντας τον, ότι μέσα στην πόλη επικρατούσε

275. Για μια συνοπτική επισκόπηση της ιστορίας της Αντιόχειας την περίοδο των βυζαντινο-αραβικών συγκρούσεων, βλ. H. N. KENNEDY, *Antioch: From Byzantium to Islam and back again*, σσ. 181-98, στο: H. N. KENNEDY, *The Byzantine and Early Islamic Near East*, Λονδίνο 2006.

276. Ibn Al-Athīr, *al-Kāmil*, τ. 7, 318. Nuwayrī, *Nihāyat*, τ. 23, 197.

277. Ibn Al-Athīr, *al-Kāmil*, τ. 7, 318. Ibn Al-Adīm, *Zubdat*, 94. Nuwayrī, *Nihāyat*, τ. 23, 197. Ibn Khaldūn, *Ta' rīkh*, τ. 4, 313.

278. Ibn Al-Athīr, *al-Kāmil*, τ. 7, 318. Ibn Al-Adīm, *Zubdat*, 94. Ibn Al-Ḥabrī, *Ta' rīkh*, 66. Nuwayrī, *Nihāyat*, τ. 23, 197. IBRAHIM-HASSIN-NIAINA, *Χαρακτηριστικά*, 228-9.

279. Ibn Al-Athīr, *al-Kāmil*, τ. 7, 318. Ibn Al-Adīm, *Zubdat*, 94. Ibn Al-Ḥabrī *Ta' rīkh*, 66. Nuwayrī, *Nihāyat*, τ. 23, 197. Ibn Khaldūn, *Ta' rīkh*, τ. 4, 313. Πβλ. SCHLUMBERGER, *Νικηφόρος Φωκάς*, 825. Στο εγχειρίδιο τακτικής του Νικηφόρου Ουρανού προτείνεται η εκτέλεση οποιουδήποτε χριστιανού συλλαμβανόταν σε αραβική κατακτημένη πόλη, λόγω της απροθυμίας του να συντρεξεί στις επιχειρήσεις των ομόθρησκών του. Η προτεινόμενη αυτή τακτική μας επιτρέπει να αμφιβάλλουμε για το κατά πόσο η βοήθεια που προσέφερε το τοπικό χριστιανικό στοιχείο στους Βυζαντινούς ήταν πάντοτε οικειοθελής. βλ. *Ἐκ τῶν Τακτικῶν Νικηφόρου τοῦ Οὐρανοῦ*, 158: καὶ τοῦτο δὲ ἵνα προλαλήσης εἰς τὸ κάστρον ὅτι, καὶ οἱ Μαγαρίται ὅλοι καὶ οἱ Ἀρμένιοι καὶ οἱ Σύροι τοῦ αὐτοῦ κάστρον ὅσοι οὐ προσφύγωσιν ἄν εἰς ἡμᾶς πρὶν κρατηθῆ τὸ κάστρον, πάντες ἵνα ἀποκεφαλίσθωσι.

280. Σύμφωνα με πολλούς μελετητές, ο Ἰαβάζι των αραβικών πηγών είναι ο στρατοπεδάρχης Πέτρος Φωκάς, βλ. SCHLUMBERGER, *Νικηφόρος Φωκάς*, 814-5.

κατάσταση αναρχίας και ότι, αν ήθελαν οι Βυζαντινοί να κατακτήσουν την Αντιόχεια, αυτή ήταν η κατάλληλη στιγμή²⁸¹. Οι πληροφορίες των κατοίκων του Λουκά δεν ήταν λανθασμένες: ο πρώην διοικητής της Αντιόχειας Muḥammad al-Ṣalahī, αντιπρόσωπος του Sayf al-Dawla, είχε αναγκαστεί να αποδράσει από την πόλη φοβούμενος την αντίδραση του Sayf al-Dawla στις φήμες (άγνωστο το κατά πόσο ήταν αληθινές) ότι είχε δωροδοκηθεί από τους Βυζαντινούς, για να τους παραδώσει την πόλη²⁸² και λίγο αργότερα το κενό εξουσίας κατάφερε να το εκμεταλλευθεί ο al-Rúaiḷī²⁸³. Με βάση τις εκ των έσω πληροφορίες οι Βυζαντινοί σύντομα (οι αραβικές πηγές δεν συμφωνούν στο ποιος ήταν επικεφαλής αυτής της εκστρατείας²⁸⁴), βρέθηκαν μπροστά στα τείχη της Αντιόχειας, ενώ οι χριστιανοί του Λουκά δεν αμέλησαν τις υποχρεώσεις τους: είχαν αναλάβει τη φύλαξη των τειχών, που προστάτευαν την πόλη της Αντιόχειας από την πλευρά του όρους που βρίσκεται δίπλα στην πόλη. Σύντομα τα τείχη σε εκείνο το σημείο άδειασαν και οι Βυζαντινοί εισήλθαν στην πόλη²⁸⁵. Ο χριστιανός ιστορικός Yahyā Al-Anṭakī (περ. 980 – μετά το 1066) περίτεχνα αποσιωπά τη βοήθεια των χριστιανών της πόλης προς τους

281. Ibn Al-ʿAdīm, *Zubdat*, 94: " و كانوا الطربازي حين خرج ... بها سلطان "

282. Dhahabī, *Ta' rikh*, τ. 26, 25. Ibn Taghrī Birdī, *al-Nudjūm*, τ. 4, 11-2. πρβλ. SCHLUMBERGER, *Νικηφόρος Φωκάς*, 596.

283. Yahyā Al-Anṭakī, *Ta' rikh*, 134. Dhahabī *Ta' rikh*, τ. 26, 44. Ibn Taghrī Birdī, *al-Nudjūm*, τ. 4, 26.

284. Αναφέρεται σε ορισμένες ο αδερφός του Νικηφόρου Φωκά, Λέων. βλ. Ibn Al-Athīr, *al-Kāmil*, τ. 7, 318: " فلما كان بعد انتقالهم ... أخي تقفور الملك " Ibn Al-ʿIbrī, *Ta' rikh*, dun, *Ta' rikh*, τ. 4, 313: " وجاء بعد شهرين ... نازل أنطاكية " Στον Ibn Al-ʿAdīm, *Zubdat*, 94 γίνεται λόγος για τον Τζιμισκή και τον Tarbāzī: " ف جاء الروم إليها مع الطربازي و يانس بن شمشقيق " Αλλού επικεφαλής εμφανίζεται ο ίδιος ο Νικηφόρος. βλ. Ibn Al-Djawzī, *al-Muntaẓam*, τ. 14, 201: " ف جاء الروم وردوا مع تقفور ، فأحاطوا بسور أنطاكية و ملكوا البلد " Dhahabī, *Ta' rikh*, τ. 26, 45:

" وردوا مع تقفور فأحاطوا بأنطاكية و ملكوها بالأمان " Τη λανθασμένη πληροφορία των Ibn Al-Djawzī και Dhahabī υιοθετούν και οι IBRĀHĪM-HASSIN-NĪAĪNA, *Χαρακτηριστικά*, 229. Όπως είναι φυσικό πιο ακριβής είναι η διήγηση του Yahyā Al-Anṭakī, *Ta' rikh*, 134, ο οποίος αναφέρει τη συνεργασία μεταξύ του Πέτρου Φωκά και του Μιχαήλ Βούρτζη (για τον οποίο βλ. J.-C. CHEYNET – J.-F. VANNIER *Etudes Prosopographiques* [Byzantina Sorbonensia 5], Paris 1986, 18-24).

" و وافى في الحال بطرس الإسطراطوبدرج و معه عسكر ضخم ... المقيم بحصن بغراس "

285. Ibn Al-Athīr, *al-Kāmil*, τ. 7, 318. Ibn Al-ʿAdīm, *Zubdat*, 94. Ibn Al-ʿIbrī, *Ta' rikh*, 66. Nuwayrī, *Nihāyat*, τ. 23, 197. Ibn Khaldūn, *Ta' rikh*, τ. 4, 313. Βλ. Επίσης SCHLUMBERGER, *Νικηφόρος Φωκάς*, 826.

Βυζαντινούς, αποδίδοντας την είσοδο των τελευταίων στην αδυναμία των υπερασπιστών της να επανδρώσουν πλήρως όλο το μήκος των αμυντικών τειχών²⁸⁶.

Σε μια ύστατη προσπάθεια να απωθήσουν τους Βυζαντινούς οι Άραβες δημιούργησαν μια ζώνη πυρός²⁸⁷ η οποία, όμως, βοήθησε μόνο τον al-Rūaīlī, μαζί με 5.000 ανθρώπους, να δραπετεύσουν προς το εσωτερικό της Συρίας²⁸⁸. Μετά την κατάκτηση της πόλης οι Βυζαντινοί διαίρεσαν τον πληθυσμό της σε δύο ομάδες. Από τη μια οι ηλικιωμένοι και τα παιδιά διατάχθηκαν να εγκαταλείψουν την πόλη²⁸⁹ ενώ από την

286. Yahyā Al-Anṭakī, *Ta' rīkh*, 134:

" و ضجع أهلها في حراستها ... فرآه الروم خالياً ، فبادروا بالاطّوع إليه "

Παρόμοια ο Σκυλίτζης, *Σύνοψις Ιστοριών*, 272 αποδίδει την άλωση της Αντιόχειας, στις πληροφορίες ενός Άραβα που δωροδοκήθηκε από τον Βούρτζη.

287. Yahyā Al-Anṭakī, *Ta' rīkh*, 135: " و طرح المسلمون النار لتحول بينهم و بين الروم " Με τον Yahyā Al-Anṭakī συμφωνεί και η μαρτυρία του Σκυλίτζη, *Σύνοψις Ιστοριών*, 273: και γὰρ δὴ μαθόντες οἱ Ἀντιοχεῖς τὴν τῶν πύργων κατάσχεσιν συνέρρεον πανταχόθεν καὶ ἐκπολιορκεῖν τοὺς πύργους ἠπειγόντο, βέλη ἀφιέντες παντοδαπὰ καὶ μηχανὰς ποικίλας καὶ πῦρ ὑφήπτον, καὶ ἄλλα ἐποίουν. Σύμφωνα, όμως, με τον Λέοντα Διάκονο, την πόλη πυρπόλησαν οι Βυζαντινοί. Το παραπάνω γεγονός σε συνδυασμό με τη διαταγή που είχε δώσει ο Νικηφόρος, όπως μας παραδίδει ο ίδιος ιστορικός, να μη λεηλατηθεί η πόλη όταν κατακτηθεί, φανερώνει, κατά τη γνώμη μου, το λόγο της δυσφορίας του Νικηφόρου απέναντι στον Μιχαήλ Βούρτζη, βλ. Λέων Διάκονος, *Ιστορία*, 81-2: ἄς δὴ τοῖς καταλειφθεῖσι πρὸς αὐτοῦ εἰς τὸ ταύτην λεηλατεῖν στρατιώταις ἐπέσκηπτε... ἐγκρατεῖς δὲ τῶν τειχῶν τὸν τρόπον τοῦτον Ῥωμαίους γεγεννημένους καταβῆναι τε τῶν πύργων, καὶ τετραχῶς τὸ ἄστυ πυρπολεῖν. Ο SCHLUMBERGER, *Νικηφόρος Φωκάς*, 829, αποδέχεται ότι αυτοί που πυρπόλησαν την πόλη ήταν οι Βυζαντινοί και όχι οι Άραβες.

Και ο Yahyā Al-Anṭakī, όπως θα δούμε παρακάτω, αποδίδει στο γεγονός της πυρπόλησης της πόλης, τον θυμό του Νικηφόρου απέναντι στους κατακτητές της πόλης, με τη διαφορά ότι εδώ ο Νικηφόρος φαίνεται να απογοητεύτηκε από την ανικανότητα των Βυζαντινών στρατηγών να αντιμετωπίσουν εγκαίρως την πυρκαγιά. Αντίθετα από τους δύο αυτούς ιστορικούς, ο Ζωναράς αποδίδει τον λόγο του θυμού του Νικηφόρου στην ύπαρξη ενός χρησμού σύμφωνα με τον οποίο την άλωση της Αντιόχειας θα ακολουθούσε η δολοφονία του αυτοκράτορα, βλ. Ζωναράς, *Επιτομή Ιστοριών*, τ. 3, 509: ὅτι παρὰ πᾶσι πεφήμιστο τῇ τῆς Ἀντιοχείας ἀλώσει ἔψεσθαι καὶ τοῦ κρατοῦντος τὸν ὄλεθρον. Για την ύπαρξη του χρησμού αυτού, βλέπε επίσης Σκυλίτζης, *Σύνοψις Ιστοριών*, 272. Μιχαήλ Γλυκᾶς, *Βίβλος Χρονική*, 571. Επίσης βλ. ΒΛΥΣΙΔΟΥ, *Αριστοκρατικές Οικογένειες*, 154-6.

288. Yahyā Al-Anṭakī, *Ta' rīkh*, 135. Dhahabī, *Ta' rīkh*, τ. 26, 44. Ibn Taghrī Birdī, *al-Nudjām*, τ. 4, 27.

289. Ibn Al-Djawzī, *al-Muntaẓam*, τ. 14, 201. Ibn Al-Athīr, *al-Kāmil*, τ. 7, 318. Ibn

άλλη οι νέοι άνδρες και οι νεαρές γυναίκες, ο αριθμός των οποίων έφθανε στις 20.000, οδηγήθηκαν αιχμάλωτοι στο Βυζάντιο²⁹⁰.

Η συνθήκη του 969

Την περίοδο που οι Βυζαντινοί κατακτούσαν την Αντιόχεια, ο στασιαστής Qarghuwayh βρισκόταν στο Χαλέπι πολιορκημένος από τον Sád al-Dawla²⁹¹. Αυτή η εμφύλια αραβική διαμάχη δεν επρόκειτο να τελειώσει εκείνη τη στιγμή. Ο Sád al-Dawla αναγκάστηκε να εγκαταλείψει την πολιορκία της πόλης, όταν πληροφορήθηκε ότι ένας τεράστιος βυζαντινός στρατός κατευθύνεται στο Χαλέπι²⁹². Ορισμένοι Άραβες ιστορικοί αναφέρουν, ότι ο ίδιος ο Qarghuwayh είχε ζητήσει από τους Βυζαντινούς βοήθεια για να αντιμετωπίσει τον Sád al-Dawla²⁹³. Οι Βυζαντινοί, όμως, αποφάσισαν να εκμεταλλευτούν προς όφελός τους την αδυναμία του στασιαστή και ο Qarghuwayh εξακολούθησε να βρίσκεται πολιορκημένος στην ακρόπολη της πόλης, αυτή τη φορά, όμως, οι επιτιθέμενοι ήταν οι ίδιοι οι Βυζαντινοί²⁹⁴. Παρά την πολιορκία της ακρόπολης, η οποία διήρκησε 27 ημέρες, οι διπλωματικές επαφές των Βυζαντινών με τον Qarghuwayh δεν διεκόπησαν²⁹⁵. Αυτές με τη σειρά τους οδήγησαν σε συνθήκη ειρήνης μεταξύ των δύο αντιμαχόμενων πλευρών, με όρους εξαιρετικά ευνοϊκούς για τους Βυζαντινούς. Οι Άραβες

Al-ʿIbrī, *Ta' rīkh*, 66. Nuwayrī, *Nihāyat*, τ. 23, 197. Dhahabī *Ta' rīkh*, τ. 26, 45. Ibn Taghrī Birdī, *al-Nudjūm*, τ. 4, 55.

290. Ibn Al-Djawzī, *al-Muntaẓam*, τ. 14, 201. Ibn Al-Athīr, *al-Kāmil*, τ. 7, 318. Ibn Al-ʿIbrī, *Ta' rīkh*, 66. Nuwayrī, *Nihāyat*, τ. 23, 197-8. Dhahabī, *Ta' rīkh*, τ. 26, 45. Ibn Kathīr, *al-Bidāya*, τ. 15, 320. Ibn Khaldūn, *Ta' rīkh*, τ. 4, 313. Ibn Taghrī Birdī, *al-Nudjūm*, τ. 4, 55. IBRAHİM-HASSIN-NİAİNİA, *Χαρακτηριστικά*, 229.

291. Yahyā Al-Antākī, *Ta' rīkh*, 133. Ibn Al-Athīr, *al-Kāmil*, τ. 7, 318. Ibn Al-ʿAdīm, *Zubdat*, 94. Dhahabī, *Ta' rīkh*, τ. 26, 44. Ibn Khaldūn, *Ta' rīkh*, τ. 4, 314.

292. Yahyā Al-Antākī, *Ta' rīkh*, 135. Ibn Al-Athīr, *al-Kāmil*, τ. 7, 318. Ibn Al-ʿAdīm, *Zubdat*, 95. Ibn Khaldūn, *Ta' rīkh*, τ. 4, 314.

293. Ibn Al-ʿAdīm, *Zubdat*, 94: " و كتب قرويه ألى الروم ... لنجدته ". Salibi, *Syria*, 70.

294. Ibn Al-Athīr, *al-Kāmil*, τ. 7, 318. Ibn Al-ʿAdīm, *Zubdat*, 95. Abū Al-Fidā, *al-Mukhtaṣar*, τ. 1, 450. Ibn Al-Wardī, *Ta' rīkh*, τ. 1, 295. Ibn Khaldūn, *Ta' rīkh*, τ. 4, 314. Πβλ. SCHLUMBERGER, *Νικηφόρος Φωκάς*, 837.

295. Yahyā Al-Antākī, *Ta' rīkh*, 135. Ibn Al-Athīr, *al-Kāmil*, τ. 7, 318. ΜΙΟΤΤΟ, *Ανταγωνισμός Βυζαντίου και Χαλιφάτου*, 79-80.

ιστορικοί τόνισαν, ότι η συνθήκη του 969 αποτελεί την πιο ατιμωτική για τους Άραβες συνθήκη²⁹⁶ που υπεγράφη καθ' όλη τη διάρκεια των βυζαντινο-αραβικών σχέσεων²⁹⁷. Παρότι όμως, ο Νικηφόρος, τη χρονική στιγμή της σύναψης της συνθήκης, είχε ήδη δολοφονηθεί, μόνο στη δική του πολιτική πρέπει να αποδώσουμε αυτή την επιτυχία²⁹⁸.

Ο Qarhuwayh υποχρεώθηκε²⁹⁹ να πληρώνει ετήσιους φόρους (ποσό που ξεπερνούσε τις 700.000 δηνάρια³⁰⁰) στον Βυζαντινό αυτοκράτορα, ενώ συγχρόνως αναλάμβανε την υποχρέωση σε περίπτωση που οι Βυζαντινοί προχωρούσαν σε νέες επιδρομές εναντίον των μουσουλμάνων, να φροντίσει για την ομαλή τροφοδοσία του βυζαντινού στρατεύματος³⁰¹. Στη συνθήκη ορίζονταν, ως περιοχές της αρμοδιότητας του Qarhuwayh, το Χαλέπι, η Hamā, η Hims, η Kafartab, η Māarrat al-Nūmān, η Māarrat Miṣrīn, η Kinnasrīn, η Απάμεια, Shayzar, η Σαλμιά (سلمية) και οποιοδήποτε φρούριο ή χωριό υπήρχε στις περιοχές ανάμεσα σε αυτές τις πόλεις³⁰².

Στη συνθήκη κανονίζονταν λεπτομερέστερα μια πλειάδα άλλων ζητημάτων: ρυθμιζόταν ποιος θα διαδεχόταν τον Qarhuwayh μετά τον θάνατο του³⁰³, επιβαλλόταν στον Qarhuwayh να εμποδίζει κάθε αραβική επιδρομή στα βυζαντινά εδάφη³⁰⁴ και συγχρόνως να ενημερώνει τους Βυζαντινούς για οποιαδήποτε εκστρατεία ετοίμαζαν οι Άραβες³⁰⁵. Σε

296. Η συνθήκη έπαψε να ισχύει το 977 όταν το Χαλέπι κατακτήθηκε από τον Αμπού αλ-Μαούλι, βλ. SALIBI, *Syria*, 71.

297. KHADAAR' ABID, *Ιστορία*, 160.

298. Άλλωστε είναι βέβαιο ότι το νέο της δολοφονίας του Νικηφόρου δεν είχε φθάσει ακόμη στο Χαλέπι. SCHLUMBERGER, *Νικηφόρος Φωκάς*, 838.

299. Αναλυτικά για τη συνθήκη αυτή, βλ. UMAR KAMAL-TAWFIK, *Ο αυτοκράτορας Νικηφόρος Φωκάς και η επανάκτηση των Αγίων Τόπων* [στα αραβικά], Αλεξάνδρεια 1959, 14-47.

300. Ibn Al-ʿAdīm, *Zubdat*, 95: "و أن يحمل إليهم ... ستعمائة ألف درهم".

301. Ibn Al-Athīr, *al-Kāmil*, τ. 7, 318-9. Ibn Al-ʿAdīm, *Zubdat*, 96. Ibn Al-Wardī, *Ta'rikh*, τ. 1, 295. Ibn Khaldūn, *Ta'rikh*, τ. 4, 314.

302. Ibn Al-Athīr, *al-Kāmil*, τ. 7, 319. Ibn Al-ʿAdīm, *Zubdat*, 95-6. Abū Al-Fidā, *al-Mukhtaṣar*, τ. 1, 450. Ibn Al-Wardī, *Ta'rikh*, τ. 1, 295. Ibn Khaldūn, *Ta'rikh*, τ. 4, 314. Πβλ. SCHLUMBERGER, *Νικηφόρος Φωκάς*, 839.

303. Ibn Al-ʿAdīm, *Zubdat*, 96: "و شرطوا أن الأمير ... ينصّبوا أحداً". πβλ. SCHLUMBERGER, *Νικηφόρος Φωκάς*, 840.

304. Ibn Al-ʿAdīm, *Zubdat*, 96: "و إن عسكر إسلامي ... لينفذ إليه من يدفعه".

305. Ibn Al-ʿAdīm, *Zubdat*, 96: "و متى المسلمون ... لينظروا في أمرهما".

περίπτωση που οι Βυζαντινοί εξεστράτευαν εναντίον κάποιου λαού, που δεν ήταν μουσουλμανικός, ο εμίρης του Χαλεπιού ήταν υποχρεωμένος να συμμετάσχει στον πόλεμο στο πλευρό των Βυζαντινών³⁰⁶. Τέλος, εκτός από τις εμπορικές ρυθμίσεις της συνθήκης, σπουδαιότητα είχαν και οι όροι που επέβαλαν οι Βυζαντινοί σχετικά με τις συνθήκες που θα αντιμετώπιζαν οι χριστιανοί στο εμιράτο: απαγορεύτηκαν οι τιμωρίες για όσους αλλαξοπιστούσαν³⁰⁷ (είτε αυτοί ήταν χριστιανοί είτε μουσουλμάνοι³⁰⁸), ενώ ο Qarǧhuwayh ήταν υποχρεωμένος να υποδέχεται με τιμές, και να συμπεριφέρεται αναλόγως, τον Πατριάρχη ή τους επισκόπους που θα επισκέπτονταν την επικράτεια του³⁰⁹. Ένας αντιπρόσωπος του Βυζαντινού βασιλιά θα παρέμενε στη πόλη επιβλέποντας τη καλή εφαρμογή των συμφωνηθέντων³¹⁰, ενώ για τον ίδιο λόγο οι Βυζαντινοί δεν αμέλησαν να λάβουν και ομήρους-εγγυητές³¹¹.

Οι αφηγήσεις των Αράβων για το πρόσωπο του Νικηφόρου διακατέχονται από αισθήματα απέχθειας, αλλά και θαυμασμού. Συχνός ήταν ο λόγος για τον φόβο που προκαλούσε στις καρδιές των μουσουλμάνων³¹², ενώ από αρκετούς ιστορικούς του Ισλάμ εκφράζεται η βεβαιότητα ότι σε περίπτωση που αυτός δεν πέθαινε τόσο νωρίς, κανένας δε θα μπορούσε να του σταθεί εμπόδιο στην κατάκτηση ολόκληρης της Συρίας και της Αιγύπτου³¹³. Και παρόλο, που όλοι οι μουσουλμάνοι

306. Ibn Al-Adīm, *Zubdat*, 96: " . . . و إن غزا الروم غير ملة الإسلام ... كما يأمر " .

307. Ibn Al-Adīm, *Zubdat*, 97: " و أيّ مسلم دخل في دين النصرانية ... فلا سبيل للروم عليه " .

308. Ουσιαστικά βέβαια ο συγκεκριμένος όρος λειτουργούσε προς όφελος των χριστιανών, αφού ούτως ή άλλως στα ισλαμικά εδάφη, όπως είναι φυσικό, ο ασπασμός του Ισλάμ από κάποιον χριστιανό δεν ετιμωρείτο.

309. Ibn Al-Adīm, *Zubdat*, 97: " و للروم أن يعمرُوا ... و يكرمهم المسلمون " . EL CHEIKH, *Byzantium*, 168. SCHLUMBERGER, *Νικηφόρος Φωκάς*, 841.

310. Yahyā Al-Antakī, *Ta' rīkh*, 135: " و أن يكون لملك الروم صاحباً مقبياً بحلب " .

311. Ibn Al-Athīr, *al- Kāmil*, τ. 7, 319. Abū Al-Fidā, *al-Mukhtaṣar*, τ. 1, 450. Ibn Al-Wardī, *Ta' rīkh*, τ. 1, 295. Ibn Khaldūn, *Ta' rīkh*, τ. 4, 314.

312. Yahyā Al-Antakī, *Ta' rīkh*, 137. Ibn Al-Athīr, *al- Kāmil*, τ. 7, 320. Ibn Taghrī Birdī, *al-Nudjūm*, τ. 4, 55.

313. Yahyā Al-Antakī, *Ta' rīkh*, 136-7. Ibn Al- Athīr, *al- Kāmil*, τ. 7, 320. Ibn Khaldūn, *Ta' rīkh*, τ. 4, 314. Κατά τον Λέοντα Διάκονο, *Ιστορία*, 81, όχι μόνο την Αίγυπτο και τη Συρία θα κατακτούσε ο Νικηφόρος, εάν δεν τον δολοφονούσαν, αλλά θα έφθανε ως τα πέρατα της Οικουμένης προσαρτώντας ακόμη και την Ινδία: *εί γὰρ μὴ τῆ τούτου ἀναιρέσει εἰς τὸ ἔμπαλιν ἢ τύχη τούτοις ἀπέτρεχεν, οὐδὲν ἐνδέει, ἐπιβιοῦντος ἐκείνου,*

ιστορικοί δεν παραλείπουν να αναφέρουν, ότι τις επιτυχίες του Νικηφόρου βοήθησαν οι εμφύλιες διαμάχες των Αράβων³¹⁴, ο Ibn Taghrī Birdī (1410-1470) παρατηρούσε, ότι άνδρας με τις ικανότητές του είχε να εμφανιστεί από την εποχή του Μεγάλου Αλεξάνδρου³¹⁵.

Τα δύο αυτά συναισθήματα, μίσος και θαυμασμός, συνοψίζονται τέλεια στο έργο του Ibn Kathīr (1301-1373), ο οποίος γράφει για τον Νικηφόρο:

«Ήταν αυτός ο καταραμένος από τους πιο σκληρόκαρδους βασιλιάδες, ο πιο άπιστος από όλους ... αυτός που σκότωσε τους περισσότερους μουσουλμάνους στον καιρό του. Και κατακτήθηκαν στις μέρες του, ο Θεός να τον καταραστεί, οι περισσότερες από τις παραθαλάσσιες περιοχές, τις οποίες απέσπασε από τα χέρια των μουσουλμάνων με τη βία και διατηρήθηκαν υποταγμένες στα χέρια του και προσαρτήθηκαν στο βασίλειο των Βυζαντινών και όλα αυτά λόγω της ραθυμίας του λαού την εποχή εκείνη»³¹⁶.

μη τὰ ὄρια πῆξασθαι τῆς σφῶν ἐπικρατείας πρὸς ἀνίσχοντα ἥλιον κατὰ τὴν Ἰνδικήν, καὶ αὐθις ἐπὶ δυνόμενον πρὸς αὐτὰ τῆς οἰκουμένης τὰ τέρατα.

314. Περιγραφή των σχέσεων μεταξύ των αραβοϊσλαμικών κρατών την εποχή του Νικηφόρου Φωκά: F. DACHRAOUI, *Le Califat fatimide au Maghreb, 296-362/909-973. Histoire politique et institutions*, Τύνιδα 1981, 244-250. Για την αραβική πεποίθηση ότι κύριος λόγος των βυζαντινών επιτυχιών ήταν η διχόνοια στο εσωτερικό του Ισλάμ, βλ. M. CANARD, *L'impérialisme des Fâtimides et leur propagande, Annales de l'Institut d'Etudes Orientales de la Faculté des lettres d'Alger VI* (1942-7), 156-193, ανατ. στον τόμο ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Miscellanea Orientalia* [μελέτη II], Variorum Reprints, London, 1973, ιδίως 190-192.

315. Ibn Taghrī Birdī, *al-Nudjūm*, τ. 4, 56:

" و كان شجاعاً مدبراً سيوسا لم يُر مثله من عهد إسكندر ذى القرنين "

316. Ibn Kathīr, *al-Bidāya*, τ. 15, 288:

" كان هذا الملعون من أغلط الملوك قلبا ، و أشدّهم كفرا ... و أكثرهم قتالا للمسلمين في زمانه ، استحوذ في أيامه ، لعنه الله ، على كثير من السواحل ، أو أكثرها ، و انتزعها من أيدي المسلمين قسرا و استمرّت في يده قهرا ، و أضيفت إلى مملكة الروم قدرا ، و ذلك لتقصير أهل ذلك الزمان "

THE WARS BETWEEN NICEPHORUS PHOCAS AND THE ARABS

This article attempts to present the conflicts between the Byzantines and the Arabs, in the period that Nicephorus Phocas was active on the eastern front. It aims to fill certain gaps in the history of this period in the light of medieval Arabic sources.

Arab historiographers and geographers recount the deeds of Nicephorus Phocas, both as Domestic and as Emperor, informing us of how the Islamic world reacted to Byzantium's renewed aggressiveness.

Except for the military sector, historians can benefit from the information provided by the Arabic sources regarding internal affairs of the Byzantine Empire, such as the bad relations of Nicephorus Phocas with the circle of Emperor Romanos II or the active role of the Armenians in the wars of that period.

This study focuses also on all the conflicts of Nicephorus Phocas, both with the Hamdanids and with the Arabs of Sicily, but also on the campaigns against Crete and Cyprus. Particular attention is given to the demeanor of the Byzantine Emperor in these operations, as seen by the Arabic sources.